

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

ARKEOLOJİK İKTİSAT – ANADOLU

**Banu ÖZÜŞEN
1130202014**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Zafer YILDIZ**

ISPARTA - 2014

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI**

Tez Savunması 1

Tarih: 2/5/2014

Enstitü Yönetim Kurulunun 8/5/2014 tarih ve 93389805.302.14.05/1249 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz İktisat Anabilim Dalı Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi-1130202014 no'lu Banu ÖZÜŞEN'nin "Arkeolojik İktisat - Anadolu" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 2/5/2014 tarihinde saat 13.30'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 80 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

Tezin kabul edilmesine
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

Tezde düzeltme verilmesine
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

Tezin reddedilmesine
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

***Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.**
oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman :	Yrd. Doç. Dr. Zafer YILDIZ	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. İsmail EREN	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

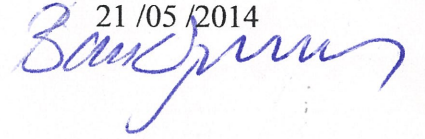
T.C.
SÜLEYMAN DEMİRELÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ Arkeolojik İktisat - Anadolu” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Banu OZÜŞEN

21 /05 /2014

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Geçmiş mi daha çok merak ederiz, geleceği mi? Bir birey için geçmişini bilmek ne kadar önemli ise toplumlar için de o kadar önemli ve karşı konulmaz bir arzudur. İnsanlık tarihi için geçmiş sadece birkaç çanak çömlek, hayvan derisinden giysiler ve kesici taşlardan ibaret olarak görmek, bugün ulaşılan bilimin temellerini göz ardı etmek olur. Konusu insanların ekonomik faaliyetleri olan iktisat biliminin tarihinin temelleri de, yeryüzünde yaşamaya başlayan ilk insan topluluklarına kadar uzanır. Gerek tarih öncesi gerekse tarih sonrasında yaşayan her insan ve her topluluk, zorunlu olsun veya olmasın tüm ihtiyaçlarını karşılamak için iktisadi faaliyet içinde olmuştur. Bu sebeple iktisatın tarihi insanlığın ortak tarihidir ve bu tarihi açıklamada dünyada yaşayan tüm tarih öncesi toplumlarının ekonomik aktiviteleri ve toplumlar arası ilişkileri gözönünde bulundurulmalıdır. Bu tezde, herhangi bir tarihle başlatılamayacak ve herhangi bir topluma atfedilemeyecek iktisat tarihinin başlangıcının insanlık tarihi ile eş olması gerektiği konusu açıklanması amaçlanmıştır.

Bu konuyu seçmemde ve tez süresince çalışmamda desteklerini esirgemeyen Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Zafer YILDIZ'a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET
ARKEOLOJİK İKTİSAT – ANADOLU

Banu ÖZÜŞEN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Tezi,
125 sayfa, Mayıs 2014

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zafer YILDIZ

Dünyadaki kaynakların kıtlığı karşısında, sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak için tercih yapan insanların davranışlarının incelenmesi iktisat biliminin konusunu oluşturur. Yaşadığı toplumun niteliği ve büyüklüğü ne olursa olsun insan yeryüzünde yaşamaya başladığı tarihten itibaren iktisadi faaliyet içinde kendisini bulur. Bu suretle, dünyadaki kaynak sorunu ve insanların iktisadi faaliyetleri ne bir topluma maledilebilir ne de bir tarihle sınırlandırılabilir. Yazılı belgelerin ya da yeterli kanıtların olmaması veya önemli bir iktisadi aktivitelerinin olmadığı düşüncesi ile yazılı tarih öncesi toplumlara kadar uzanamayan iktisat biliminin ya da iktisadi düşüncenin tarihi için artık arkeoloji, antropoloji ve ilgili diğer bilim dalları önemli kaynaklar sunmaktadır. Toprağın altında gün ışığına çıkmayı bekleyen tarih öncesi toplumların tamamı keşfedilinceye kadar da bu bilim dalları iktisat tarihine kaynaklık edecektir. Yapılan her arkeolojik çalışmada farklı bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip tarih öncesi toplumu dünyaya sunma imkanı bulunan Anadolu, eski ve zengin tarihi mirası ile iktisat tarihinin kesintisiz sürecini açıklamada önemli bir potansiyele sahiptir. Yapılan bu çalışma ile iktisat tarihinin insanlık tarihi kadar eski olması ve bu tarihsel sürecin Anadolu kültürleri ile açıklanabileceği hususunun açıklanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat tarihi, arkeoloji, antropoloji, Paleolitik Çağ, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, Anadolu

ABSTRACT

ARCHAEOLOGICAL ECONOMICS-ANATOLIA

Banu Özüşen

Süleyman Demirel University, the Department of Economics, Master of Arts Thesis,

125 pages, May 2014

Thesis Advisor: Assistant Professor Doctor Zafer YILDIZ

Studying the human behaviors who make choices to be able to meet their unlimited needs against the world's limited resources is the field of economics. No matter how big and civilized a society is human finds himself in the economic activities since his existence. Therefore, the resource problems on the earth and the humans' economic activities neither can be attributed to one society nor can be limited with a date. So, archeology, anthropology, and other related disciplines present important resources due to the fact that there has been no efficient written documents and evidences as well as economic thinking history and the economic discipline which can not date back to the societies of unwritten prehistoric ages. These disciplines are going to be the resources of economic history till all prehistoric societies are explored by the archaeological excavations. Anatolia, which has the opportunity to introduce a different prehistoric society which has a different economic and social structures to the world with each archaeological study, has a great potential to explain its old, rich legacy and the uninterrupted process of economic history. In this study, it is aimed that economic history can be explained by Anatolian cultures because economic history is as old as the history of humanity.

Key Words: Economic history, archaeology, anthropology, Paleolithic Age, Neolithic Age, Chalcolithic Age, Anatolia

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSATIN BİLİM VE TARİH İLE İLİŞKİSİ

1.BİLİM.....	5
1.1. Bilimin Tarihi	6
1.2. Avcı Toplayıcı Toplumlarda Bilim	8
1.3. Bilimsel Bilgi Sürecinde İlk Bilgiler.....	9
1.4. Bilimin Kökeni ve İlk Üretim Araçları	11
2.TARİH ve İKTİSAT.....	12
2.1. Dünya Tarihi	12
2.2. Dünyada İnsan Yaşamının Tarihi	14
2.3. İktisat Tarihi	16
3.İKTİSAT.....	19
3.1. İşbölümü	20
3.2. Üretim.....	22
3.3. Mülkiyet.....	24
3.4. Tüketim	24

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK DİSİPLİNLİ BİR BİLİM OLARAK İKTİSAT

1.ANTROPOLOJİ.....	26
1.1. Biyolojik Antropoloji.....	28
1.1.1. Anatomik Antropoloji	30
1.1.2. Fizyolojik Antropoloji.....	30
1.1.3. Patolojik Antropoloji (Paleopatoloji).....	30
1.1.4. Beslenme Antropolojisi.....	31
1.1.5. Paleodemografya	32
1.1.6. Genetik Antropoloji (Andropogenetik).....	32
1.1.7. Diş Antropolojisi (Dental Antropoloji).....	32
1.1.8. Primatoloji	33
1.1.9. Paleoantropoloji	34
1.2. Kültürel (Sosyal) Antropoloji (Etnoloji)	35
1.3. Dil (Lingüistik) Antropoloji	36
1.4. Arkeolojik Antropoloji.....	38
2. ARKEOLOJİ	39
2.1. Çevresel Arkeoloji	42
2.1.1. Jeoarkeoloji	42
2.1.2. Bioarkeoloji	43
2.1.2.1. Zooarkeoloji	43
2.1.2.2. Arkeobotanik – Paleoetnobotanik.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZILI TARİH ÖNCESİ İKTİSAT

1. PALEOLİTİK ÇAĞ	45
1.1. İşbölümü.....	50
1.2. Ticaret.....	52

1.3. Sanat	53
1.4. Anadolu Paleolitik Kùltürleri	56
1.4.1. Yarımburgaz Mağarası	58
1.4.2. Karain Mağarası	60
1.4.3. Öküzini Mağarası	61
2. MEZOLİTİK ÇAĞ/EPI-PALEOLİTİK DÖNEM	63
3. NEOLİTİK ÇAĞ	65
3.1. İşbölümü	72
3.2. Ticaret	74
3.3. Sanat	77
3.4. Anadolu Neolitik Kùltürleri	78
3.4.1. Göbekli Tepe	79
3.4.2. Körtik Tepe	81
3.4.3. Çayönü Tepesi	83
3.4.4. Çatalhöyük	85
4. KALKOLİTİK ÇAĞ	88
4.1. İşbölümü	91
4.2. Ticaret	92
4.3. Sanat	94
4.4. Anadolu Kalkolitik Kùltürleri	95
4.4.1. Batı Çatalhöyük	97
4.4.2. Hacılar	99
4.4.3. Domuztepe (KM 97)	101
4.4.4. Anadolu'da Tarihin Başlangıcı-Kültepe	103
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	110
ÖZGEÇMİŞ	125

KISALTMALAR

Byö: Bin yıl önce

°C: Santigrat derece

Dr.: Doktor

GÖ: Günümüzden önce

Km: Kilometre

MÖ: Milattan önce

MS: Milattan sonra

Myö: Milyon yıl önce

PN : Pottery Neolitik

PPN: Pre-Pottery Neolitik

Prof.: Profesör

YY: Yüzyıl

%: Yüzde

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Pleistosen Silsilesi.....	15
Tablo 2. Tarih Öncesi Kültürel Periyot.....	15

GİRİŞ

İktisat tarihi ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, iktisat biliminin tarihi olarak A. Smith'in 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" adlı eseri esas alınmakta, kimi zaman da Antik Yunan Filozofu Aristo'nun (MÖ 384-322) iktisadi hayat hakkındaki düşünceleri iktisat tarihi alanındaki çalışmalara yön vermektedir. Antik Yunan'dan daha eski bir tarihte MÖ 3000'den sonra uygarlık kuran Asur, Babil, Eski Mısır, Çin, Hindistan ya da Sümerler'in iktisadi düşünceleri de iktisatın bilimsel dönemini hazırlayan uygarlıklar olarak iktisat tarihi çalışmaları arasında yerlerini almaktadır.

İktisat tarihinin, çoğu iktisatçı tarafından Paleolitik Çağ'dan başlatılmamasının, o zamandan bugüne çağın iktisadi düşüncelerini açıklayabilecek yeterli miktarda bilgi ve kanıtların olmamasından veya ilkel olarak nitelendirilen bu toplumların ekonomik hayatlarının oldukça sade ve iktisadi bir düşünce oluşturamayacak nitelikte olduğu fikrinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer taraftan bugünkü düşünce sistemi ile tarih öncesi insanların iktisadi düşüncelerini ve davranışlarını açıklama zorluğu iktisat tarihi çalışmalarının yönünü belirlemede etken bir unsur olarak görülmektedir. Ancak iktisat bilimi ile iktisadi düşüncenin birbirinden ayrı tutmanın imkânsızlığı gibi iktisadi düşüncenin de belli bir tarihten başlatılması, dünyada yaşamaya başlayan ilk insanların iktisadi faaliyette bulunmadığı anlamı taşır. Oysa dünyada hiçbir toplum yoktur ki günlük hayatında ekonomik aktivite içinde bulunmasın. Avcılık ekonomisine geçmemiş sadece toplayıcılık yapan toplumlar bile yenilebilir besinleri keşfedip kendileri için yeterli miktarda yiyecek toplayarak, saklayarak, bölüşerek, mübadele ederek, tüketerek ve yiyecek toplamayı kolaylaştırmak için alet üreterek ekonomik hayatlarını organize etmişlerdir. Dünya kaynaklarının kıtlığının bilincine varılması neticesinde ise, üretim ekonomisine geçişin temellerinin yine Taş Çağları'nda gerçekleşmesi, günümüz iktisadi hayatın şekillenmesinin önemli bir adımını oluşturmuştur.

Modern toplumlarda yaşayan insanların ekonomik davranışlarını inceleme konusu yapan İktisat bilimi, ilkel toplumların ekonomik yaşamlarını incelemeyi antropolojiye bırakmaktadır. Ancak bu yöntemle oldukça uzun bir geçmişe sahip insanlık tarihi, ekonomik faaliyetlerin temeli ve artık karmaşık bir hale gelen ekonomik,

sosyal ve dūşünsel davranışların ilk meydana geliş biçimleri göz ardı edilmiş olmakta, tarih öncesi insanların yarattıkları devrimler birer arkeolojik bulgu olarak kalmaktadır.

İnsanlığın bugün ulaştığı uygarlık düzeyi tarih öncesi toplumların hayat standartlarından öylesine uzaktır ki, bilimlerin temelini oluşturan bu toplumların yaşamlarının bir film gibi seyredilmesine ya da bir hikâye gibi dinlenmesine neden olmaktadır. Bu toplumların ekonomik, sosyal ve dūşünsel hayatları, diğer toplumlarla ilişkileri ve karmaşık bir ekonomiye geçiş süreçleri iktisat tarihinin başlangıcını belirlemede kaçınılmazdır. Oldukça basit olarak görülen ancak tasarlanmasında ve yapımında ayrı bir düşünce, hüner ve incelik gerektiren ilk üretim araçları, taş aletler, yenilebilir besinlerin tespit edilmesi, üretilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi, doğal kaynakların keşfi, doğa ile ve yaşam ile mücadele ederken bile karşı konulamaz sanat duygusu ve bu duygunun ekonomi ile kesişmesi, kutsal sayılan değerlerin maddi hayattaki yansımaları, iktisat tarihini öğrenme arzusunda bulunan her birey için önemli bir başlangıç olmalıdır.

Geçmişin aydınlatılmasının geleceğe ışık tutulması için artık daha önemli olduğu değerlendirilmektedir. Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, sadece kalıntıların elde edildiği bölgenin ve ülkenin tarihi sürecini açıklamaktan, kronolojik bir sıralamaya tabi olmaktan ve geçmişini merak eden insanlığın seyrine sunulmaktan öte daha önemli görevler üstlenmektedirler.

Anadolu tarih öncesi çağlara ait geniş arkeolojik verileri coğrafyasında barındırmakta, geçmiş toplumların ekonomik yaşamlarını aydınlatmada neredeyse başrol oynamaktadır. İktisat tarihinin tarih öncesi kesintisiz sürecini açıklamada Anadolu'nun katkılarının önemli olacağı düşünülmektedir.

İktisat, insanların sınırsız ihtiyaçlarını ve kıt kaynaklarla bu ihtiyaçların en optimum düzeyde nasıl karşılanacağı konusundaki tercihlerini inceler. Yeryüzündeki sınırlı kaynaklar ve bu kaynakların kullanımı dünyada yaşamış ve yaşayan insanların her birisi için, farklı niteliklerde de olsa, ortak bir meseledir. Bu meseleyi açıklamada ve çözümlemede İktisat bilimi, toplumlararası fark gözetmeksizin insan davranışlarını

incelemek durumundadır. Bu suretle iktisat tarihinin başlangıcı insanlık tarihi kadar eski olmalıdır. İktisat bilimi çoğu zaman uygar toplumlarla ilişkilendirilirken iktisat tarihi de ancak eski Yunan tarihi ile başlatılmaktadır. Oysa insanların iktisadi aktiviteleri sadece uygar toplumlara mal edilemeyecek kadar karmaşık ve belirli bir tarihten başlatılamayacak kadar eskidir. Yaşadığı toplumun büyüklüğü ya da niteliği ne olursa olsun her insan üretim, tüketim, işbölümü, ticaret ve mülkiyet gibi iktisadi faaliyetlerle zorunlu ihtiyaçlarını karşılama sorunu ile karşı karşıyadır. İktisadi faaliyetlerdeki nitelik farklılığı tarih öncesi insanların bu bilim dalı ya da düşünce sisteminden ayrı tutmayı gerektirmez. Yazılı tarih öncesi iktisadi hayatı incelemek, arkeolojik çalışmalarda elde edilen bulguların diğer bilim dalları ile değerlendirilmesi yöntemi ile mümkün olmaktadır.

İktisat tarihinin başlangıcı için, bu çalışmada, gerek Anadolu’da gerekse dünyanın çeşitli bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarda, ortaya çıkarılan mevcut buluntular ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Şüphesiz tarih, her yeni keşifle yeniden yazılmaktadır. Sadece Türkiye’de Urfa sınırları içinde ortaya çıkarılan “Göbekli Tepe” buluntuları bile tüm dünyada insanlık tarihine ilişkin düşünceleri alt-üst edebiliyorsa, keşfedilecek her yeni tarih öncesi yerleşim yeri, tarihi tekrar şekillendirecektir.

İktisat tarihinin başlangıcının insanlığın ilk ortaya çıkışına kadar gitmesi gerektiği düşüncesi ile yapılmış olan bu çalışma, insanın günlük aktivitelerinin her birinin arkasında yer alan iktisatın tarihini, insanlığın başlangıcına kadar götürmek, bugünkü kültürel ve ekonomik hayatın tüm başlangıç ve gelişim süreçlerinin yazılı tarih öncesi dönemlerde şekillendiğini gözler önüne sermek ve iktisat tarihinin gelişimini aydınlatmada Türkiye’nin önemli verileri bünyesinde barındırdığının bilgisini vermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın kapsamı ise, bugün bilindiği kadarı ile insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı Üst Paleolitik Dönem’den (yaklaşık MÖ 40.000) yazının icat edildiği (yaklaşık MÖ 3.000) döneme kadar olan süreçte arkeolojik bulgular eşliğinde ekonomik faaliyetlerin gelişimidir.

Çalışmanın birinci bölümünde, İktisadın tarihi ile insanlık tarihini ilişkilendirmek üzere; dünyada yaşamaya başlayan avcı ve toplayıcı toplumların bilimsel bilgi sürecine ve bilimin temellerine katkıları, insanlık tarihinin başlangıcı, dönemleri ve iktisadi davranışların temellerini oluşturan işbölümü, mülkiyet, üretim ve tüketimin, tarih öncesi toplumlardaki şekli incelenmiştir. İkinci bölümünde, yazılı tarih öncesi dönemde insanların iktisadi hayatlarını açıklamaya yön veren bilimler ve bilimler arası ilişkiler incelenerek iktisat tarihinin çok disiplinli bir bilim olma özelliğinin ortaya konulmuştur. Nitekim sadece arkeolojik buluntulara bakarak o döneme ait değerlendirmelerde bulunmak oldukça yetersiz ve isabetsiz sonuçlara ulaşılmasına neden olacaktır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağlar'da insanların geliştirdikleri üretim araçları, tüketim alışkanlıkları, toplumsal işbölümleri, ticaretin gelişimi, süs eşyaları ve resim ile sanata duyulan ilgi, tarımın başlangıcı ve madenin keşfi ile karmaşık bir hale gelen ekonomik faaliyetler incelenerek, tüm bu gelişmelerin, insanlık tarihinde kesintisiz süreci yaşayan Anadolu'daki tarih öncesi yerleşim buluntularında rahatlıkla izlenebildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca yazılı tarihe geçiş dönemine de kısaca değinilerek, Anadolu'nun tarih öncesi toplumlarının ulaştığı uygarlık düzeyine işaret edilmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSATIN BİLİM VE TARİH İLE İLİŞKİSİ

1. BİLİM

Bilim, evrenin bir bölümünü konu olarak seçen, deneysel yöntemlere ve gerçekliğe dayanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgiye verilen ad olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdkterim.gov.tr/>). Bilimin işlevi, gerçeklerin ve toplanan verilerin derlenip bölümlenmesi ve bunların zaman içinde birbirleri ile bağlantısının açıklığa kavuşturularak tanımlanması olarak kabul edilir (Childe, 2006: 10).

Latince “scientia” kelimesi bilim anlamına gelmekte ve her türlü bilgiyi kapsayan genel bir terimi ifade etmektedir. Son birkaç yüzyıldır bilim kelimesi bazı teknik bilgileri içerecek şekilde kullanılmaktadır. Oysa bilim en basit yaklaşım ile hem bir bilgi bütünü hem de bilgiye ulaşma süreci olarak ya da çok sayıda bireyin ortak katkısını gerektiren sosyal bir faaliyet olarak tanımlanmalıdır (Conner, 2012: 16, 511). Bu hususta J. D. Bernal’da, “Tarihte Bilim” adlı eserinde, bilimi herhangi bir tanımlama içine dahil etmemiş, geniş anlamda ele almıştır. Bernal ayrıca, halkın ihtiyaçlarından ve gücünden ortaya çıkan bilimin birkaç seçkin kişinin elinde sır olarak tutulması durumunda üst sınıfların çıkarlarına hizmet eder hale geleceğini, sonucunda ise halkın fikirleri ile olan bağlantısının kesileceğini açıklamaya çalışır (2009: 31-34). Dolayısı ile bilginin olduğu her yerde ve her zamanda bilim de vardır ve hangi bilgilerin bir araya getirilip bilimi oluşturduğu şeklinde bir sınırlandırma yapmak mümkün görülmemektedir.

Bilim insanlık tarihi kadar eski olsa da bilimsel yöntemlerin kullanımı bundan ancak 400 yıl kadar eskidir. Nitekim 17. yy’a kadar olayların açıklanmasında bilim adamları metafiziği kullanmakta idi. İlk kez Aristoteles, bilginin genel tecrübe, deneylere ve bundan çıkacak sonuçlara dayandırılması gerektiğini hatta bazen sınırlı sayıda da olsa gözlemlerle desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bernard, 2006: 6, Topdemir, 2011: 104).

Bilim, insanlığın ortak düşüncelerinin ürünüdür ve bilimlerin dokusunu kavramak için en sağlıklı yol tarihsel geçmişlerini incelemektir. İnsanların, yaşadıkları çevreden doğanın işleyişi ile ilgili bilgi toplamaları insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın kurduğu en görkemli yapı olan bilim, hem düşünsel yapının etkisi hem de toplumsal hayatı yönlendirmesi ile başka hiçbir toplumsal kurumla karşılaştırılmaz (Gürel, 2001: 19, 158). Genel manada bilimin tek bir tanımı yoktur ve insanın varolduğu her çağda bilimin varlığından bahsedilebilir. İnsanın hayatta kalabilmek için doğayı anlama çabası bilimin doğuşunun ilk izlerini oluşturmakta, toplumsal ihtiyaçlardan beslenmesi ise bilimin dinamik yapısını meydana getirmektedir.

Yeryüzünde yaşamaya başlayan her toplum insanlığa, evrene ve doğaya yönelik belirli niteliklere sahip bir bilgi yığını oluşturmuştur (Topdemir, 2011: 104). Her bilimin gelişimi objektif bir tarihsel süreçte, fazla etkili olan bilimsel yaklaşımların daha az etkili olanlarla yer değiştirmesi neticesinde hız kazanmaktadır. Ancak bilimlerin özünü anlayabilmek için en etkili yöntemlerden biri tarihsel gelişimini incelemek olarak kabul edilmektedir. Arkeolojinin tarihi yaklaşık son iki yüzyıldır gelişmekte ise arkeoloji ile ilişkili bilimlerin gelişimi de ancak arkeoloji kadar eskidir (Gürel, 2001: 17; Tsetlin, 2010: 65).

1.1. Bilimin Tarihi

Bilim en temel manası ile doğaya dair bilgi demekse, bu bilginin doğaya en yakın olan avcı ve toplayıcılar, çiftçiler, denizciler, madenciler gibi doğada yaşam mücadelesi veren insanlar sayesinde oluştuğunu söylemek gerçekten uzak olmaz. Bu tarih öncesi insanların bilgileri düşük nitelikli bilgiler olarak tanımlanmamalıdır. Şüphesiz bugün ulaşılan bilgi söz konusu toplumların bilgi kaynaklarından beslenmiştir. Basit bir anlatımla günümüzde yenilebilen tüm bitki ve hayvan türlerinin yazılı tarih öncesi insanlar tarafından deneysel olarak keşfi aslında genetik mühendisliğinin tarih öncesi şeklini oluşturmaktadır (Conner, 2012: 7-8).

Yaşamı sürdürme zorunluluğu içerisinde kendisine uzak veya yakın her şey ile ilgilenen insan bir süre sonra öğrenme tutkusu içinde, yeryüzünden gökyüzüne ulaşan bir varlık alanında bilimin oluşumunun temellerini atmıştır. Hayatta kalma mücadelesi ile başlayan bilimsel süreci, çevreyi tanıma, anlama ve anlamlandırma, bilginin birikmesi ve hızla ilerlemesi, açıklama takip etmiştir. Bilgi ağlarının örülmesi ve sistemleştirilmesi süreci ise halen içinde bulunduğumuz ve insanın zaferi olarak kabul edilen bilimin evresidir ki elbette ki bu bilim için son evre değildir (Topdemir ve Unat, 2013).

İnsanın hayatında yer alan temel dürtülerden ikisi, bilimsel düşünme ve araştırma çabası, bilimin kökenini oluşturmaktadır. Yaşamı daha rahat ve güvenli hale getirme arzusu teknik ve beceriler kültürünün oluşmasına neden olmuştur. Doğadan, hayvanlardan veya diğer insanlardan korunma, daha iyi beslenme isteği, rahat yaşama arzusu bilimsel bilginin “deney ve gözlem” niteliğini oluşturmuştur. Doğayı ve yaşamı anlama dürtüsü “araştırma çabası” ise başlangıçta metafizik nitelik taşıyan ancak zaman içinde akılcı ve gerçekçi bir hal alan “kavramsal, soyut ve kurgusal” düşüncenin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu iki temel dürtünün çağdaş bilime ulaşmada katkıları, birbirinden ayrı düşünülemez kadar karmaşıktır (Gürel, 2001: 19, 20).

Bilimin tarihi ne bir coğrafya ile ne de herhangi bir tarih aralığı ile sınırlandırılabilir. İnsanlıkla birlikte yani Paleolitik Çağ ile başlayan bilgi süreci sadece Avrupa merkezli olmayacak kadar geniş bir coğrafyanın ürünü olma özelliğini gösterir. Bilimin tarihinde, adları bilim dünyasında bilinen ünlü isimlerin dışında adları hiç bilinmeyecek olan zanaatkarlar, toprak çalışanları, tüccarlar, ebeler ve üstlendikleri ağır sorumluluklar neticesinde kendilerini duyuramamış olan kadınlar da yerlerini almalıdır. Çünkü bilimsel bilginin temellerinde soyut fikirlerden ziyade deneyler, deneme ve yanılma metotları yer almaktadır. Bu durumu Goethe'nin: “Bilimin başlangıcı sözcük değil, eylemdi.” sözleri en iyi şekilde özetlemektedir (Conner, 2012: 9-19).

Sosyal antropolog C. Levi-Strauss tarafından “medeniyetin büyük sanatları” olarak nitelendirilen çömlekçilik, tarım ve hayvancılık, dokumacılık veya madenciliğin

çoğunlukla tesadüfen keşfedildiği düşünülmektedir. Ancak bu sanatların uzun bir bilgi birikimi ve defalarca tekrarlanan deneyler neticesinde insanlığa kazandırılması şüphesiz akla daha yakın görülmektedir (Conner, 2012: 20).

1.2. Avcı -Toplayıcı Toplumlarda Bilim

Yazılı tarih öncesinde, Paleolitik Çağ'da, yaşayan insanlar için 17. yy'den itibaren farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle bu insanların vahşi ve kötü oldukları görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak 1966'ya gelindiğinde "Avcı Adam" konulu bir konferansta R. B. Lee ve I. De Vore isimli antropologların: "İnsanoğlunun bugüne dek elde ettiği en başarılı ve kalıcı uyum sağlama becerisi avcı yaşam biçiminde görülmüştür." şeklindeki tanımları bu görüşleri tersine çevirmiştir (Conner, 2012: 34, Lee, 1968: 41). Diğer taraftan 1968 yılında Marshall Sahlins bu toplumlara "Orijinal Bolluk Toplumu" olarak adlandırarak mevcut yaygın görüşün aksini savunacaktır (2010: 6).

Avcı ve toplayıcı toplumların hayatta kalabilmeleri için oldukça geniş arazilerde hayvanların göç alışkanlıklarını, bitkilerin meyve verme dönemlerini, su kaynaklarının gösterdiği mevsimsel değişiklikleri, uygun barınma yerleri bulunması gibi konularda bilgi sahibi olması gerektiği bilinmektedir. Ancak tabii ki yazılı kayıtların veya ispat edici arkeolojik kanıtların oldukça az oluşu, bu insanların doğa bilgilerinden neyi bilip neyi bilmedikleri konusunda tespit yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu konuda Conner, arkeologlar ve paleontologlar tarafından söylenen "Kanıtın yokluğu yokluğun kanıtı değildir." sözlerini hatırlatarak avcı ve toplayıcı toplumların bilimden uzak olmadıklarını gösterir (2012: 35, 39).

Gordon Childe, bir gemi yapımı için gerekli olan aletlerle tahtadan bir kayık yapımı için kullanılan aletleri eşleştirerek, avcı ve toplayıcı toplumların bilim tarihinin temellerini oluşturan bilgilerini açıklamaya çalışmıştır. Childe'e göre, gemi yapımı nasıl farklı dallarda uzmanlaşmış (jeoloji, kimya, doğa bilgisi, fizik vb.) kişilerin ve planlı bir çalışmanın ürünü ise, ağacın gövdesinden yapılmış bir kayık da (uygun ağacın bulunması, taş balta yapımı, kayığın taşınması vb.) ortak bir işbirliğinin ürünüdür.

Tarih öncesi insanları gökbilim (astronomi), topografya, kimya, botanik, jeoloji (yerbilim) ve zooloji gibi bilgiler ile tarım, makine tekniği, metalürji ve mimarlık gibi uygulamalı bilgileri biriktirmişler, ticaret ve sosyal aktiviteler ile bu bilgilerin yayılmasına olanak sağlamışlardır (2006: 13, 38, 103).

Dünyada halen varlıklarını sürdüren avcı ve toplayıcı toplumlar üzerinde antropologların uzun yıllar yaptıkları incelemeler neticesinde oldukça etkileyici sonuçlara ulaşılmıştır. Her ne kadar bir tarım toplumu aşamasına geçemeseler de, veya geçmeseler de, varlıklarını sürdürebilmek için önemli bir doğa bilgisine sahip oldukları belirlenmiştir. Bitkileri ve hayvanları alt bölümlere ayırma, suda yaşayan hayvanları vücut yapılarına göre sınıflandırma (kabuklu, kıkırdaklı, kemikli, su kaplumbağaları vb), en az 643 türü tanıma, önemli sayıdaki coğrafya bilgilerinin niteliği avcı ve toplayıcı toplumların bilim denmeyi hakedecek kadar bilgiye sahip olduklarını göstermiştir. Özellikle Avustralya'da yaşayan bir Aborjin kabilesi üzerinde yapılan araştırmada bu kabilenin türler için yaptığı temel sınıflandırma ile batılı biyologların kullandığı cins ve tür kavramları arasında büyük benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu benzerlikler hayvan türlerinde yüzde 69, bitki türlerinde yüzde 74 gibi bir oranlamaya eşdeğer bulunmuştur (Conner, 2012: 42).

1.3. Bilimsel Bilgi Sürecinde İlk Bilgiler

Tıp doktorlarının olmadığı bir toplumda hastalanan her birey yaşamın sonuna gelmiş midir? Coğrafya bilgisinin bulunmadığı bir toplum zehirlenmeden hangi bitkilerle beslenebilir? Denizciler yönünü nasıl bulur? Avcılar hayvanların izlerini nasıl sürer? Eğer bir toplum dünyada yaşamını sürdürebilmiş ise bu ve bundan daha fazla bilgilerle kendini donatmış olmalıdır ve başka toplumlarla ilişki içindedir.

Tarih öncesi toplumlarının bilimsel bilgiye sahip oldukları yönündeki tespitlerde hem antropologların halen varlıklarını sürdüren avcı ve toplayıcı toplumlar üzerindeki araştırmaları hem de arkeolojik kanıtlar çalışmalara yön vermektedir.

Harita veya mıknatıs gibi yön bulma araçları olmadan denizleri aşmak, gökyüzündeki yıldızlarla veya gündüz güneşle yön belirlemek, havanın kapalı olduğunda ise mevsimsel olarak değişen okyanus kabarmalarından faydalanmak, karayı bulabilmek için deniz üzerindeki kırılmaları gözlemleyebilmek veya karanın üzerindeki bulutların değişik yapılarını anlayabilmek, faydalı bitkileri belirleyip hangi bitkilerin hangi sağlık sorunu için kullanılabileceğini ayırtedebilmek, zehirli bitkileri keşfedip zehirlerini almak için yöntemler geliştirmek gibi sayılabilecek yüzlerce bilgi ilkel sanılan ilk insanların bilimsel bilgiden hiç de uzak olmadıklarını göstermektedir (Conner, 2012).

Doğa bilgisi insanın çevresindeki dünyanın oldukça dikkatli ve uzun süreli takibini gerektirmektedir. Bu takibi tarih öncesinde yaşayan insan topluluklarının oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri şüphesizdir.

Günümüzde artık bilimin tarihi ile ilgili çalışmalarda tarih öncesi insanların sahip olduğu bilgiler tespit edilebilmekte ve bu sayede bilimin gerçek sahiplerinin kimler veya hangi toplumlar olduğu konusunda gerçeklere ulaşılabilmektedir.

Avcı ve toplayıcı toplumların doğal çevre konusundaki sayısız bilgileri günümüze kadar ulaşan kalıcı sonuçlar bırakmıştır. Gerçekleştirdikleri gözlemler ve deneyler astronomi, botanik, coğrafya, denizbilimi, zooloji gibi birçok bilimin temellerini meydana getirmiştir. Artık bilinmektedir ki; Kuzey Amerika'nın haritasının tasarlanmasında önemli ölçüde yerlilerin bilgilerinden faydalanılmıştır, Paleolitik Çağ'da insanın kemik parçalarının üzerine attığı çentikler sayı kavramı ile tanışıklığın MÖ 40 bine kadar uzandığını göstermektedir, okuryazarlık ve sayılar çiftçilerin, tüccarların ve zanaatkarların faaliyetleri sonucu gelişmiştir, bakırın, bronzun ve demirin keşfi ve işlenmesi tesadüflerden öte uzun süreli gözlem ve deney sonucunun ürünüdür, belli bir süre hayvanları öldüren insan hayvanları ehlileştirmenin ve onları canlı tutmanın gerekliliği bilgisine ulaşmıştır, şifa kaynağı bitkiler ile besin kaynağı bitkiler arasında ayırım modern tıp ve ilaç biliminin temellerini oluşturacak şekilde yapılmıştır. (Conner, 2012).

1.4. Bilimin Kökeni ve İlk Üretim Araçları

Alet yapmak insanı diğer canlılardan ayıran önemli bir özelliktir. Bu alet yapımı şüphesiz gereksinimden doğmuştur. Gereksinimler arttıkça ve karmaşıklaştıkça da yapılan aletlerin de çeşitlenip karmaşıklaştığı belirlenmektedir. Bu aletlerden birçoğu bilim tarihinin dönüm noktasını oluşturmuştur. Alet yapmak veya var olan bir aleti geliştirmek insanın bilim ve teknolojiyi geliştirmede attığı ilk adım olarak kabul edilirse, Paleolitik Çağ ve çağın üretim araçlarının incelenmesi önemli bir başlangıcı oluşturmaktadır. Bilimin kökenine ulaşmada karşımıza çıkan ilk aletler, üretim araçları, el baltalarıdır. Bizim anladığımız manada balta şeklinde olmayan bu aletler daha çok üst tarafı geniş ve tombul, ucu sivriltilmiş, çakmaktaşı veya bazalttan yapılmış şekli ile karşımıza çıkmaktadır. Baltaya benzemeyen ancak balta görevi gören bu aletlerin kullanımının özel bir yetenek gerektirdiği tespit edilmiştir. Bu balta ile başka taşlara vurarak, doğru açı ile ve zarar vermeden şekil vermek çok da kolay gözükmemektedir (Tok, 2007: 30).

Günümüzden yaklaşık olarak 2 milyon yıl öncesi ile tarihlendirilen, en iyi örneklerinin Tanzanya'daki Olduvai Boğazı'ndan elde edilen ve adını buradan alan tekbiçim aletler, bilinen en eski taş aletlerdir. Ancak bu aletler dip pleistosen denilen dönemi temsil etmekte, dolayısı ile insanın çağdaş ataları ile ilişkilendirilmemektedir.

Üç evreye ayrılan Paleolitik Çağ'da Alt Paleolitik Homo erectus ile, Orta Paleolitik Neandertaller ve arkaik Homo sapiens ile ve Üst Paleolitik modern insanlar olarak tanımlanan Homo sapiens sapiens ile sınıflandırılmaktadır (Kottak, 2008: 206). Dolayısı ile günümüzden yaklaşık 40 bin yıl önce yeryüzünde varlıklarını sürdürdükleri belirlenebilen çağdaş insanların kullandıkları “dilgi aletler”in yeni bir alet tekniği olarak yayılmaya başladığı tespit edilmektedir. Dilgi aletler olarak adlandırılan bu aletler obsidiyen denilen organik camdan ya da çakmaktaşıdan yapılmış “ince uzun ve aşağı yukarı koşut kenarlı bir yonga” olarak tanımlanmaktadır. Dilgi aletlerin prizma şeklindeki çekirdeklerden (bu prizmalar da önceden hazırlanmaktadır) doğru noktaya yapılan çekiç darbeleri ile vurularak çıkartılmak sureti ile elde edildiği belirlenmektedir (Braidwood, 2008: 85-88).

Dilgi alet endüstrileri tespit edildikleri bölgeler itibari ile geniş ve ayrıntılı tipolojik araştırmalara ve istatistiksel sonuçlara konu olmaktadır. Arkeolojik kazılarda elde edilen bu aletler başlangıçta tam manası ile anlamlandırılmamış ancak ele geçen buluntular arttıça karmaşık gözüken aletler sınıflandırılmış ve anlam kazanmaya başlamıştır. Aletlerdeki çeşitlilik, tarih öncesi insanların değişik ortamlara uyum sağlama yeteneklerini yansıtmıştır (Braidwood, 2008: 91). Farklı coğrafyalarda yaşayan tarih öncesi insanların bu aletler ihtiyaçların farklılığı doğrultusunda değişik biçimlerde ele geçmekte dolayısı ile her toplum için ayrı alet tipoloji listeleri meydana gelmektedir.

Dilgi alet teknolojisi insanoğlunun ekonomik, teknolojik ve kültürel ilerlemesinin önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Alet yapan aletlerin sayısının artması, yeterli düzeyde teknoloji ile uygun hammaddelerin keşfedilmesi (Kartal, 2009: 13-14) insanın Üst Paleolitik Dönem’de farklı bir toplumsal yapıya geçişin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Gelişen alet teknolojisi ekonomik faaliyetlerin özelleşmesine ve yerel kültürel farklılıkların artmasına sebep olmuştur (Kottak, 2008: 221).

Böylelikle insanlık tarihinde ilk üretim araçları; kazıyıcılar (tahta ve kemiklerin içini oymak, hayvan postlarını kazımak, ağaçların kabuklarından arındırmak amaçlı), taş kalemler (kemik ve tahtalar üzerinde yivler açmak, kemik üzerinde işleme yapmak amaçlı), sivri ve delici uçlu bizler (tahta, kemik, deniz kabuğu ve deride delik açmak), kemikten yapılmış bıçak, çivi, iğne (delikli) ve balık kancaları, hayvan sinirlerinden iplikler, oltalar ve zıpkınlar tarih kayıtlarında yerini almaktadır (Kottak, 2008: 221).

2. TARİH ve İKTİSAT

2. 1. Dünya Tarihi

Tarih, toplumsal olayların günümüzden geçmişe doğru çözümlenip geçmişten günümüze doğru örülmesiyle: yeni bilgi, bulgu ve kuramlarla yeniden çözümlenip yeniden örülmesi olarak tanımlanabilir (Şenel, 1982: III). Ancak bu çözümlenme ve örmeyi her toplum kendi tarihi için uyarlırsa insanlığın ortak geçmişi gün ışığına çıkamaz. Nitekim

Gordon Childe, “Kendini Yaratan İnsan” adlı eserinde konuya tarafsız bir gözlemlerle yaklaşarak, kendi ülkesinde 1914 yılına kadar tarih denildiğinde “İngiltere Tarihi”, Eski Çağlar Tarihi denildiğinde ise en fazla 1.500 yılı kapsayan ve sadece Roma uygarlığını konu alan tarih kesimi anlaşıldığını belirtmektedir (2006: 10). Günümüzde bu anlayış değişmiş olmasına rağmen batı dışı toplumların tarihinin çözülmesi yine batılı toplumların sayesinde gerçekleşmektedir. Tarihin çözümlenmesi için (özellikle tarih öncesi çağların) ihtiyaç duyulan bilim dalları batı kökenlidir ve onların önderliği olmadan toplumların tarihinin çözümlenmesi zaman almaktadır. Ancak yapılan araştırmalar göstermiştir ki toplumların tarihlerinin başlangıç ve varsa bitişleri başka toplumların tarihinden ayrı düşünülemezdir.

Dünya tarihini inceleyen tarihçi ve araştırmacılar çoğunlukla Batı’nın bakış açısı ile geçmişi değerlendirmektedir. Her ne kadar “uygarlık” ın ilk defa Mezopotamya’da başladığını kabul etseler de bu başlangıcı kısa tutup hızlı bir şekilde Batı uygarlığının köklerine yakın olan alanlarda araştırmalarını yoğunlaştırmaktadırlar. Bu kökenlerin de klasik Yunan ve Roma’nın temeli olarak kabul edilen Minos Girit ve Miken Yunan olduğuna inanılmaktadır (Ponting, 2011: xxi). Bu tarz bir yaklaşımla tarihi açıklamaya çalışmak, başlangıcı göz ardı etmek ve uygarlıkları tek tek incelemeye tabi tutarak farklı uygarlıkların etkileşimini kabul etmemek olacaktır.

İnsanlık tarihinin % 99’luk gibi önemli bir bölümü halen dünya tarihi ile ilgili araştırmalarda oldukça kısa yer tutmaktadır. Sebebi ise, söz konusu dönemle ilgili aydınlığa kavuşmamış verilerin ve bilgilerin yetersizliğidir. Bu dönemle ilgili bilgiler arttıkça Batı bakış açısı ile Dünya Tarihi değişmekte ve yeniden şekillenmektedir.

Dünyanın farklı bölgelerindeki farklı halklar için tarih, çok farklı bir biçimde gelişmiştir (Diamond, 2006: 1). Ancak Dünya tarihi ve özellikle tarih öncesi dönemler bütün toplumların ortak tarihidir. İnsanların ilk yaşam belirtilerinin hangi coğrafyada görüldüğü, dünyaya yayılışları, onları etkileyen iklim değişiklikleri, ilk araç ve gereç yapımını denemeleri, üretimi ve bölüşümü öğrenmeleri, bilimin temelleri, sanata duydukları merak bugün bütün insanlığın ortak geçmişidir. Ancak yapılan araştırmalarda görülmektedir ki bu süreçleri açıklayacak bilim dallarının batılı

toplumlarda gelişmesi diğer toplumların asıl tarihini bulmada gecikmeye sebebiyet vermiştir.

Tarih, tarihçiler tarafından prehistorya ve historya olarak ikiye ayrılır. Prehistorya tarih öncesi dönemleri kapsarken historya tarihsel zamanları konu almaktadır (Childe, 2007: 19). Bu ayırım ilk defa 1851’de Daniel Wilson tarafından yapılmıştır. Tarihin yazılı belgelerinin bulunduğu döneme “tarih” ya da “yazılı tarih”, yazının kullanılmasından önceki döneme ise “tarih öncesi” adını vermiştir. 1865’e gelindiğinde ise John Lubbock taş çağını bölümlendirecektir (Şenel, 1982: 11, 12).

2.2. Dünyada İnsan Yaşamının Tarihi

Bu çalışmada henüz insanlık tarihi hakkında kesinleşmiş bilimsel bir bulgunun olmaması sebebiyle insanlık tarihinin ne zaman başladığı hususu inceleme konusu yapılmamıştır. Her ne kadar 500 bin yıl kadar öncesine ait bulunan kalıntılar yeryüzünde iki ayak üzerinde duran insan benzeri varlıkların bulunduğuna işaret etse de, inceleme konusu, modern insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı tespit edilen dönem olan Üst Paleolitik’ten başlatılmıştır.

Günümüzden yaklaşık 1,8 milyon yıl önce yerkürenin girdiği dönemi jeologlar “Kuaterner” (dördüncü zaman/quadernary) olarak adlandırmışlardır. Jeolojik devirlerin en kısası ve en sonuncusu olan bu dönem Pleistosen ve Holosen olarak iki alt bölüme ayrılır. Pleistosen bölüm 2.6 milyon yıl öncesi ile 11.000 yıl arasını kapsarken Holosen bölüm 11.000 yıl önceden günümüze kadar gelmektedir. Pleistosen bölümün yani içinde birçok buzul çağıın yaşandığı bölümün sonların doğru insanın varlığından söz edilmektedir (<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/>).

Tablo 1: Pleistosen Silsilesi

		Yaklaşık Zaman (Yıl Önce)
	DİP	3.000.000-1.000.000
PLEİSTOSEN	CROMER BUZULARASI	1.000.000-800.000
	ALT	800.000-430.000
	BUZULARASI	430.000-265.000
	ORTA	265.000-125.000
	SON BUZULARASI	125.000-75.000
	ÜST	75.000-10.000
HOLOSEN (Buzul Sonrası)		10.000-

Kaynak: Braidwood, 2008: 14

Arkeologlar yazılı tarih öncesi kültürleri kullanılan keski araçlarına göre Taş Çağı (Eski Taş ve Yeni Taş), Bronz Çağ ve Demir Çağ olarak ayırma tabi tutmuşlardır. Bu ayırımı yaparken kullandıkları kriterler aynı zamanda söz konusu dönemlerin bilim ve ekonomi düzeylerini göstermektedir (Childe, 2006: 29). Tarih öncesi çağlar tarihsel sonuçlara ve yapılan eşyalara göre değil kullanılan aletlerin malzemesine göre, nasıl ve hangi araçlarla yapıldıkları şekli ile sınıflandırılmaktadır (Marx, 1975: 167).

Tablo 2: Tarih Öncesi Kültürel Periyot

Periyot		Yıllar
Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı)		
	Alt Paleolitik	2.6 myö - 250 byö
	Orta Paleolitik	250 byö - 40 byö
	Üst Paleolitik	40 byö - 15 byö
Mezolitik Çağ /Epi-Paleolitik Dönem		15 byö -12 byö
Neolitik Çağ (Yeni Taş Çağı)	Çanak Çömleksiz Pre-Pottery (PPN)	MÖ 10000-MÖ 7000
	PPNA	
	PPNB Erken (EPPNB)	
	PPNB Orta (MPPNB)	
	PPNB Geç (LPPNB)	
	PPNC (PPNB Final)	
	Çanak Çömleklili Pottery Neolitik (PN)	MÖ 7000-MÖ 6000
Bakır (Kalkolitik) Çağ		MÖ 5000

Kaynak: <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/>, Banning, 2003: 5, Bar-Yosef, 2002: 364, Özdoğan, 1997, Zeder, 2011, 223, Çilingiroğlu, 2004: 5

Prehistorik arkeoloji 19. yüzyılın ilk yarısında, Danimarka’da 1812’de Christian Jurgensen Thomsen (Childe, 1946: 244) önderliğinde ve Jens Jacob Asmussen Worsaae ile birlikte, Taş, Bronz ve Demir çağ olarak belirlenen üç çağ sisteminin önerilmesi ile önemli bir değişime adım atmıştır. 1865 yılında İngiliz Arkeolog Sir John Lubbock “Prehistoric Times” adlı ilk çalışmasında taş çağını iki ayrı periyoda bölünmesinin gerekli olduğu fikri ile Prehistorik Arkeoloji çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Lubbock taş çağını; taş aletlerin kabaca şekillendirildiği dönemi Paleolitik/Eski Taş Çağı ve taş aletlerin daha ince hazırlandığı dönemi ise Neolitik/Yeni Taş Çağı olarak adlandırmıştır. Bir süre sonra Lubbock bu iki taş çağı arasına Mezolitik Çağı’da ekleyerek taş çağının üç bölüme ayrılmasına önderlik etmiştir (Chazan, 1995: 457, Goodrum, 2009: 340-341, Harmankaya, 2002: 8). Arkeolog Gordon Childe’de kendi çalışmalarında Bronz Çağı metalin kullanım amacına göre üç ayrı bölüme ayırmış, ilk bölümde silah ve süs eşyaları, ikinci bölümde zanaat aletleri, üçüncü bölümde ise tarım ve daha kaba çalışmaları bölümlendirmiştir (1946: 251).

Yazılı tarih öncesi çağları Paleolitik, Neolitik ve Bakır (Kalkolitik) olarak bölümleyerek adlandırmak bazı arkeologlar tarafından klasik bir genelleme olarak kabul edilmekte ve bu dönemleri kendi adlandırmaları ile anlamlandırmaktadırlar. Arkeolog Gordon Childe bu dönemleri Paleolitik Vahşet, Neolitik Barbarlık, Bakır Çağı’nın Yüksek Barbarlığı, Mezopotamya’da Şehir Devrimi ve Uygarlığın Yayılışı olarak bölümlendirirken (2009: 9), Robert Braidwood’da; Kültürün Başlangıcı, İlk Çağdaşlar, İlk Devrim, Uygarlık gibi ana bölümlere ayırmaktadır (2008).

Gerçekte bu tür sınıflandırmalar arkeolojik buluntuların artması ve bu buluntuların tarihlendirilmesinde kullanılan yöntemlerin gelişmesi ile daha anlamlı hale gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde arkeolojinin diğer disiplinler ile olan ilişkileri de önemli artış kaydetmiştir.

2.3. İktisat Tarihi

Tarih incelemeleri, başlangıcın bilinmemesi sebebi ile “başlangıç noktası”ndan başlatılamamaktadır. Aynı zamanda tarih incelemeleri kapsamında her olay, kurum

veya düşüncenin kendisinden önce bir başlangıcının olması gerçeği, hiçbir şeyin yeni olmaması, tarihsel incelemelerin başlangıç sorununu meydana getirmektedir (Savaş, 2007: 1).

İktisat tarihi Aristo ile mi, 1776'da Adam Smith ile mi, yoksa 1892'de ABD'de açılan iktisat tarihi kürsüsü ile mi başlamalı? İşte bu sorunun cevabı araştırmacılara, iktisatçılara, tarihçilere veya ülkelere göre farklılık göstermekte ancak bu tarihin insanlığın tarihi ile eş tutulması konusuna çoğunlukla değinilmemektedir. Oysaki iktisatın tüm temellerini oluşturan insan davranışlarının kökeni bu tarihlerde araştırılmalıdır. Nitekim insan ihtiyaçları ve bunları karşılama sorunu insanlık tarihi ile başlamaktadır. Arkeoloji, antropoloji ve tarih bir bilimse bu bilimin ana unsurları olan insan ve insan davranışları da iktisat tarihinin başlangıcını oluşturmaktadır. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserini yayımladığı ve iktisatın başlangıcı olarak kabul edilen dönemde (1776) henüz arkeoloji bilimi gelişmemiştir. İktisat tarihinin başlangıcı ve gelişiminin açıklanabilmesi için elbetteki arkeoloji, tarih ve antropoloji gibi bilimlerin her toplum için gelişmesine ihtiyaç duyulacaktı.

İktisat tarihinin başlangıcı için iki ayrı yöntem önerilmektedir. İlk öneri "ekonomik düşünce" ve "ekonomik analiz" arasında ayrım yapılması gerektiğini öne süren Joseph A. Schumpeter'e aittir. Ekonomik düşünce; belli bir zaman dilimi içinde çeşitli ekonomik konular hakkında halk arasında yaygın olan düşünce ve istekleri yansıtırken ekonomik analiz; ekonomik düşünceleri göz ardı ederek ekonomik olayları açıklamadaki tekniklerin incelenmesi, bilimsel çabaları ifade etmektedir. Bu ayrım yapıldıktan sonra ekonomik analiz tarihi eski Yunan'dan, ekonomik düşünce tarihi de Eski Çağ'dan başlatılmaktadır. Yine bir kısım iktisat tarihçisi de iktisadı, iktisadi analiz şeklinde değerlendirerek iktisat tarihini sanayi devriminin başladığı 18. yy'ın sonlarından başlatmaktadırlar. Tarihsel süreç içerisinde ekonomik düşünce ve ekonomik analiz arasında ayrım yapmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu ayrımı yapan Schumpeter iktisadi analizin başlangıcı için A. Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabın yayım tarihi olan 1776 yılını işaret ederken diğer taraftan da bu başlangıcın temelinde filozofların yüzyıllar süren bilgi birikimi ve insanların günlük hayatlarındaki gerçek olaylar ve kavramlar birikiminin yattığını ifade eder (Savaş, 2007: 1-3).

Başlangıç için ikinci öneri ise H. W. Spiegel'e aittir. O'na göre, iktisat bilimi hangi uygarlığın ürünü ise tarih de o uygarlığın başlangıç tarihidir. Yani iktisat bilimi batı uygarlığının ürünü ise başlangıç tarihi de İbrani ve Eski Yunan'dır (Savaş, 2007: 3).

Gerek iktisadi analiz ve iktisadi düşünce arasında ayırım yapmanın imkansızlığı gerekse de Dünya'daki ilk uygar toplumun eski Yunan veya İbrani olarak kabulü ile diğer uygarlıkları göz ardı etmenin manasızlığı, iktisatın tarihini tarih öncesi çağlardan başlatmak gerektiğini zorunlu hale getirmektedir. Nitekim insanın var olduğu her yerde iktisadi düşünce de bulunmaktadır.

Kimi iktisat tarihçisi ise iktisatın tarihi için Hint, Mısır gibi uygar toplumların başlangıcını almaktadır. Bu aşamada da "uygarlık" kavramı önem kazanmaktadır. Tarih yazarı Ponting uygarlığı; "ilk tarım toplumlarının üretici olmayanları (rahipler, askerler, zanaatkarlar, hükümdarlar) beslemek ve daha karmaşık, yapısal ve hiyerarşik toplumlar yaratmak üzere kullanılabilir bir artı ürün yaratmış oldukları olgusu" şeklinde tanımlamaktadır (2011: xxiii). Ancak bu şekilde başlatılan iktisat tarihi de tarım öncesi toplumların tarım aşamasına gelinceye kadar ki ekonomik düşünce ve davranışlarını yok saymak anlamı taşıyacaktır. Halbuki ilk tarım toplumlarının tarıma geçişlerinin temeli oldukça uzun sürmüş bir insanlık tarihinin sonucudur.

Ekonomik aktivite bir insan aktivitesidir. Bu aktiviteyi kavrayıp açıklayabilmek için tarihle yakın ilişki kurmaya ve insanların ekonomik hayatlarında nasıl organize oldukları hususlarında daha fazla bilgi sahibi olmaya ihtiyaç vardır (Rammohan, 2005: 2859).

Toplumların ekonomik yapısının incelenmesinde kullanılacak yöntemlerde iki temel unsur bulunmaktadır. Birincisi, ekonomik olguları toplumsal gelişmenin tüm öğeleri içerisinde değerlendirmek ikincisi de tüm bu öğeleri tarihsel gelişim sürecinde çözümlenmek (Kepenek, 1997: 1). Diğer tüm bilimlerde olduğu gibi iktisat tarihi için de, oldukça dağınık ve karmaşık gözükken olgular, aralarında mantıksal bağlar kurularak gerçek daha anlaşılır bir duruma getirilmelidir (Kılıçbay, 1985: 1). İktisat tarihi

çalışmalarında toplumların sadece ekonomik olguları değil, sosyal, düşünsel, kültürel, dinsel ve siyasi yapıları, toplumlar arası etkileşimler de araştırmaya dahil edilmelidir.

Tarih öncesi ilkel toplulukların ekonomik, toplumsal ve düşünsel yapılarının ipuçlarına antropoloji ve arkeoloji ile ulaşılabilmektedir (Şenel, 1982: 31, 35). İnsan topluluklarını incelemenin başlangıç noktası olarak, araç yapan ilk canlı topluluklarını almak gereklidir.

3. İKTİSAT

Ekonomi terimi Avrupa dillerine Yunanca'dan geçmiş, ev ve yönetim anlamına gelen “oikos” ve yasa anlamına gelen “nomos” sözcüklerinden, Aristoteles tarafından türetilmiştir. Türk Dil Kurumu'da ekonomiyi “İnsanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü, iktisat” olarak tanımlamış, ekonomi ile iktisat terimlerini aynı kavramlar olarak ele almıştır (<http://www.tdk.gov.tr/>).

Ekonomik eylem, insanları hayvanlardan ayıran temel aktivitelerden biridir. Hayvan doğada buldukları ile yetinirken insan yeryüzündeki yaşayışından bir süre sonra doğayı üretme yoluna gitmiştir.

İktisat bilimi felsefe ile açıklanan toplumsal ve siyasal bir bilimdir. Topluluk halinde yaşayan insanların günlük hayatının iktisadi yönlerini ve birbirlerini etkileyen davranışları üzerinde durur (Türkey, 2000: 22).

Diğer bir tanımlama ile İktisat neyi, nasıl ve kimin için üreteceğine bir toplumun nasıl karar verdiğini inceler (Begg vd., 2010: 3).

Samuelson İktisat bilimini; “İnsanların ve toplumların para kullanarak veya kullanmadan zaman içinde çeşitli mallar üretmek ve bunları bugün veya gelecekte tüketmek üzere toplumdaki bireyler ve gruplar arasında bölüştürmek için kıt üretim kaynakları kullanma konusundaki tercihleri inceler.” şeklinde tanımlarken, aynı

zamanda insanı günlük hayatını kazanırken ve hayatından zevk alırken araştıran bir bilim olarak kabul eder (1966: 5).

İktisat bilimi genellikle modern toplumlarda insan davranışlarının belirli alanlarını araştırmaktadır. İktisatçılar da çoğunlukla modern uluslara ve kapitalist sistemlere odaklanmakta, sanayileşmemiş toplumların ekonomilerini inceleme “Ekonomi Antropologları” na bırakılmaktadır. Ekonomi antropologları farklı toplumlardaki üretim, dağıtım ve tüketimin nasıl örgütlendiği ve farklı kültürlerdeki insanları üretime, dağıtım, mübadeleye ve tüketime nelerin sevk ettiği sorularına cevap bulmaya çalışmaktadır. Burada önemli olan davranış sistemleri değil sistemlere katılan bireyler olmaktadır. Antropologlar iktisadi sistemlerle bireylerin güdülerini karşılaştırarak ekonomik olayları açıklamaktadırlar ve iktisada karşılaştırmalı bir bakış açısı sunarlar. Tarih öncesi toplumların ekonomilerini açıklamada farklı kültürlerdeki güdülenme, inançlar ve değerler önem kazanırken ekonomi antropologları bir kültürdeki insanların güdülerinin diğer bir kültürle zorunlu bir şekilde aynı olmadığını bilerek hareket etmektedirler. Burada iktisatın tarihini genişletme görevini ekonomi antropologları üstlenmiş gözükmektedir (Kottak, 2008: 20, 370).

3.1. İşbölümü

Her türlü üretimi gerçekleştirmek amacı ile insan emeğinin harcanması “iş” olarak tanımlanır. Elbette bu tanımlama ile iktisadi üretimle ilgili iş kastedilmektedir. İş, kimi ilkel toplumlarda oyunlarla birlikte gerçekleştirilirken kimi toplumlarda da daha organize olmuş bir şekilde kendini gösterir. Diğer taraftan “işten uzak durmayı meziyet sayan sınıf” hakkındaki teorisi ile bilinen T. Veblen’e göre de; toplum içindeki bazı sınıflar üretim faaliyetlerinin içinde bulunmayı küçük düşürücü olarak kabul ederler ve üretimden uzak durmayı itibarlı bir davranış olarak görürler. Her toplum için farklı olan “iş” yine her toplum veya her dönem için farklı işbölümü kavramını doğurur (Eröz, 1982: 185).

İş’in bölünerek yapılması, işi yapanların rollerinin farklılaşması ise işbölümünü meydana getirmekte, bu farklılaşma da toplumun bütünleşmesini sağlayan güçlerden

birini oluşturmaktadır. Ne kadar ilkel olursa olsun her toplumun ekonomik hayatında bireyler farklı roller üstlenirler. En basit şekli ile yaş (çocuk-geç-yaşlı) veya cinsiyet (kadın-erkek) olarak farklılaştırılabilen işbölümü modern toplumların ekonomik hayatında daha da karmaşık hale gelmektedir (Eröz: 1982: 186).

Sosyal hayatın toplum bireylerinin birbirlerine yardım etmelerini zorunlu kıldığını savunan İbni Haldun bu durumun sosyal hayatın doğasından kaynaklandığını belirtir. İlk önce yaş ve cinsiyetle başlayan işbölümünde farklılaşma ve ihtisaslaşma daha sonraları yerini zeka, kuvvet ve kabiliyete bırakmıştır. Doğal çevre, iklim ve kültür de işbölümünün farklılaşmasını etkileyen faktörler arasında kabul edilirken İbni Haldun bunlara toplum biçimleri, devlet tipleri ve insan karakterlerini de ekler (Eröz, 1982: 186-187).

Bugünkü bilgilerle ve ekonomik yaklaşımlarla tarih öncesi toplumların ekonomik hayatlarındaki işbölümünü açıklamak şüphesiz zordur. Hatta çoğu zaman bu toplumların hukuk ve ekonomik sistemleri Polinezya, Melanezya ve Kuzey-Batı Amerika yerlileri incelenerek açıklanmaya çalışılır. Oysaki bu toplumlar uygarlığa ulaşamamış toplumlar olarak tarih sayfasında yerlerini almaktadır. Dolayısı ile tarihöncesi toplumlarda işbölümü farklılaşması açıklanırken halen yaşayan ilkel toplumların yaşam biçimlerinin yanı sıra arkeolojik veriler de önemli bir yer tutmaktadır.

Tarih öncesi toplumların işbölümü basit işbölümü olarak adlandırılır ve bu basit işbölümü de dört farklı kategoride incelenir (Eröz, 1982: 192):

- Cinsiyet – yaşa göre işbölümü
- Maharet – ustalığa göre işbölümü
- Dini – Mistik esaslara göre işbölümü
- Çeşitli imtiyazlara göre işbölümü

Henüz üretici olmayan, toplayıcılık geçim biçimine sahip ilkel toplumların işbölümlerinin tanımlanabilmesi için ortak bir görüş birliğinden bahsedilememektedir. Nedeni ise bugün halen dünyada varlıklarını sürdüren az sayıdaki ilkel toplumlardan

hareketle cinsiyet ve yaşa göre farklılaşan ekonomik işbölümünü evrenselleştirmenin mümkün olmamasıdır. Nitekim kimi ilkel toplumlarda kadınların işi ağırken kimi toplumlarda ise erkeklerin işi kadınlarınkine oranla daha ağır bulunmaktadır.

Ancak bir genelleme yapılabilecekse o da yeryüzünde yaşamaya başlayan ilk insanların doğal bir işbölümü içerisinde olduklarıdır. Üreme işini üstlenen kadın ve onları savunma görevini üstlenen erkek. Besin toplamada, bir arada olmanın dışında, herhangi bir işbölümünün olmadığı tahmin ediliyor olsa da (Şenel, 1982: 45), çocuklar ve yaşlılara kadınlar ve erkekler tarafından veya kuvvet gerektiren durumlarda kadınlara, erkekler tarafından yardım edilmiş olması muhtemel gözükmektedir. Avcılık öncesi ekonomik işbölümü oldukça sade bir biçimde görülür. Gerek avcılığın gerekse alet yapımının gelişimi ile tarih öncesi ilkel toplumların ekonomik ve toplumsal yapıları önemli ölçüde değişiklik göstermiş toplum içi işbölümü de farklılaşmıştır.

Avcılığın gelişiminden sonra avcılık ve toplayıcılık şeklinde ayrılan ilk belirgin işbölümü aynı zamanda kadın ve erkek işbölümünü de belirlemiştir. Avcı ve toplayıcı toplumların tüm zamanını yiyecek sağlama telaşı ile geçirdikleri, artı bir zamanlarının kalmadığı, tüm kaynakların sonuna kadar kullanıldığı yönündeki klasik antropolojik görüş günümüzde yerini tersi bir görüşe bırakmıştır. Avustralya yerlileri üzerinde yapılan araştırmalarda toplayıcılık yapan kadınların ve avcılık yapan erkeklerin tüm zamanlarını bu işler için kullanmadıkları ortaya çıkarken, kullanılabilir kaynakların da sonuna kadar kullanılmadığı belirlenmektedir (Sahlins, 2010: 25-28).

3.2. Üretim

Üretim, mal ve hizmetlerin yaratılması, mevcutların arttırılması olarak tanımlanır. Bu tanımlama üretimin sayısal değerler taşıdığını gösterirken diğer taraftan da üretim; tüketici tatmini, fayda ve iktisadi kıymete sahip olma değerlerini de üstünde barındırır. Bir mal veya hizmet istekleri tatmine yarayan bir araç olduğu ölçüde iktisadi değere sahiptir (Eröz, 1982: 209).

İnsanın, yeryüzünde yaşamaya başladığından itibaren, en temel çabası ekonomik hayatını en uygun koşullara ulaştırmak olmuş ve tüm politikalar, teknolojiler ve hatta coğrafya bu uygun koşulları sağlamaya yönelik olarak kullanılmıştır. Ekonomik modeller ne kadar değişse de temelde amaç hep aynı kalmıştır. Yaklaşık 2 milyon yıldan fazla süren avcılık ve toplayıcılık, yaşanan en uzun ekonomik model olma özelliği gösterirken, günümüzden 12 bin yıl önce başladığı belirlenen gerçek besin üretim aşaması da Neolitik Çağ olarak tarih kayıtlarında yerini almaktadır (Kartal, 2009: 21). Şüphesiz avcılık ve toplayıcılıktan besin üretimine geçiş kesin çizgilerle ayrılan iki ayrı ekonomik model değildir. Avcılık ve toplayıcılıktan, uzman avcılık ve toplayıcılığa geçiş veya tarıma geçişle birlikte devam eden avcılık ve toplayıcılık, farklı coğrafyalarda veya toplumlarda farklı geçim biçimleri olarak görülmektedir.

Tarım öncesi toplumlar, yiyecek üreticiliği kriteri esas alındığında, üretim öncesi toplumlar olarak nitelendirilmektedir (Şenel, 1982: 14). Ancak alet teknolojilerinin sayı ve çeşitliliği dikkate alındığında üretim, bu toplumlar için çok da uzak olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihte ilk olarak, 1925'te, Gordon Childe "yiyecek üretimi" değerlendirmesini kullanarak uygarlık öncesi toplumların ekonomilerini üretim öncesi ve üretim sonrası olarak ayırarak bu iki dönemin ekonomilerinin önemli ölçüde farklılıklarına dikkat çekmiştir (1958). Nitekim o tarihe kadar uygarlık öncesi toplumların ekonomik sistemleri herhangi bir ayırıma tabi tutulmamıştır. Belki de üretim öncesi ekonomileri "toplayıcılık" ve "avcılık ve toplayıcılık" olarak düşünmek gerekir. Ancak bu ayırımı yapabilmek için dünyada yaşamaya başlayan ilk toplulukların avcılık yapıp yapmadığı kesinlik kazanmalıdır. (Şenel, 1982: 14).

İlkel toplumların ekonomik yapıları genellikle hane tipi üretim tarzı olarak adlandırılmaktadır. Hane tipi üretim tarzı ile, emeğin ve kaynakların sonuna kadar kullanılmadığı, ekonominin kapasitenin altında bir üretim gerçekleştirdiği ancak buna karşı herkesin maddi ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılandığı bir ekonomik yapıdan bahsedilir. Çünkü ihtiyaçların tatmini konusunda bireylerin mütevazı düşünceleri gerek

emeğin gerekse kaynakların sonuna kadar kullanılmadığına işaret etmektedir (Sahlins, 2010: 50).

3.3. Mülkiyet

Mülkiyet insanın eşya üzerindeki kontrolü olarak tanımlanır. Bu eşya kavramının içine menkul - gayrimenkul mallar ve kıt mallar da dahil edilir. Mülkiyet insan toplumlarının ürünü olan bir müessesedir (Eröz, 1982: 275).

Tarım öncesi toplumlarda ferdi veya kollektif mülkiyet kavramları için bir genelleme yapmak zor görülmektedir. Ne tam manası ile ferdi bir mülkiyet ne de kollektif mülkiyet bulunmaktadır (Eröz, 1982: 288). “Ortak paylaşım” esasına göre kurulu bir ekonomi, mülkiyetin olmadığı anlamını taşımaktadır. Besin üretiminin bilinmediği geçimlik bir ekonomide mülkiyetin nesnel ve öznel koşulları bulunmamakta, mülkiyet yerine toplumsal bir dayanışma veya ortak bir sorumluluktan bahsedilebilmektedir. Tarım öncesi toplumlarda toprağa yerleşim söz konusu olmadığı için taşınmaz malların (toprak veya evin) ve taşınır malların mülkiyetinden söz edilmemektedir. İnsanların kullandığı süs eşyaları, silahlar veya aletlerin mülkiyeti temsil edip etmediği konusunda araştırmacılar arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kişisel kullanım eşyası (Şenel, 1982: 89, 174) olarak da tanımlanan bu tür malların mülkiyet olup olmadığını kesin çizgilerle ayırmak güçtür.

3.4. Tüketim

Tüketim, iktisat biliminin ilgilendiği temel meselelerden birisidir. Yeryüzünde yaşamaya başlayan insan için ilk iktisadi faaliyet olma özelliği gösterir. Henüz üretim ve mülkiyet gibi kavramlarının şekillenmediği dönemde insan, çevresinde hazır bulduklarını tüketerek hayata başlamıştır.

Alfred Marshall, tüketimi negatif üretim olarak tanımlamıştır. İnsan mal ve hizmet üretebilir ve bunları tüketir. Bir buğday üreticisi buğdayın tohumunu ekerken diğer taraftan da buğdayı tüketir. Marshall tüketimin sosyal ve psikolojik faktörleri

üzerinde dururken, insan arzularının kültürel ve sosyal etkenler tarafından şekil aldığını belirtir (Marshall, 2011: 45-48). Dolayısı ile tüketim alışkanlıklarının sadece gelir ve servet gibi iktisadi faktörlere dayalı olmadığı, sosyal ve kültürel yapılarla da ilgili olduğu söylenebilir. Bu durumda tüketim alışkanlıklarının milletler, dinler, mezhepler, sosyal sınıflar, nesiller, tarihi çağlar arasında farklılık göstermesi (Eröz, 1982: 318) kaçınılmaz olurken, iklim ve coğrafi unsurlarının da bu alışkanlıklar üzerindeki etkisi olağandır.

Doğanın kendisine sunduğu ile yetinen insan, kültürün ilerlemesi ile karmaşık bir tüketim yapısı içinde kendisini bulur. Üzerindeki giysiden başka kişisel mülkiyeti olmayan tarih öncesi topluluk bireyleri, topladıkları besinleri toplumun diğer üyeleri ile paylaşarak tüketirken bir süre sonra kurallar, gelenekler, toplumsal yapılar, gösteriş arzusu, rekabet ve moda harcamalara yön verir hale gelecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK DİSİPLİNLİ BİR BİLİM OLARAK İKTİSAT

İktisatın, yazılı tarih öncesi toplumların ekonomik aktivitelerini açıklayabilmesi hususunda, antropoloji ve arkeoloji bilimleri ile ilişkili olduğu muhakkaktır. İktisat bugün de antropoloji ile ilişki içindedir. Ancak bu durum, genellikle, tarih öncesine kadar uzanmaz. Tarih ve toplum farkı gözetmeksizin insanı inceleme konusu yapan antropoloji ve geçmişin maddi kalıntılarını gün ışığına çıkaran arkeoloji, tarih öncesi toplumların iktisadi ve sosyal faaliyetlerini açıklarken aynı zamanda iktisatın tarihinin başlangıcına ulaşmada iki önemli bilim olma görevini üstlenmektedirler.

1. ANTROPOLOJİ

Antropoloji insan biyolojisini ve psikolojisini, toplumları ve kültürleri inceleyen, aralarındaki ilişkileri araştıran, konusu insan çeşitliliği olan bir bilim dalıdır (Kottak, 2008: 9). Antropoloji, insanın sergilediği olağanüstü biyolojik ve kültürel çeşitliliğin, farklı ortamlara uyum sağlama konusundaki sonsuz kapasitesinin bir ürünü olduğunu gösteren bilim dalı olarak da tanımlanmaktadır (Özbek, 2000: 1).

Biyolojik yapı, insanın tarih içerisinde geçirdiği biyolojik evrim ve insana benzeyen canlı türü primatların benzerlik ve farklılıkları, kültürel yapıda ise hem maddi hem de manevi kültür antropolojinin konusu alanına girmektedir (Ersoy 2012: 3). Yeryüzünde insanın ve insan davranışlarının kökeni ile birlikte dilin ve kültürün kökeni de antropolojinin inceleme alanındadır (Rodman, 1999: 313). Antropolojinin belki de en önemli özelliği biyolojik ve sosyal bilimlerin yaklaşımlarını birleştiren bir bilim olmasıdır (Beals ve Hoijer, 1999: 12).

Antropoloji, yeryüzünün en karmaşık ve anlaşılması en zor canlısı olan insanın Taş Çağı'ndan günümüze kadar gelişim sürecini inceleyen, insanı en iyi anlayan ve anlatan bir bilim olarak karşımıza çıkar. "Anthropos" (insan) ve "logos" (bilim) (Beals

ve Hoijer, 1991: 11) kelimelerinde türemiş bir insan bilimidir ve sanılan aksine, kapsamı sadece fosil veya sanayileşmemiş insan toplulukları değil, tüm toplumlardır.

Antropoloji'nin bilim dünyasındaki yerini belirlemenin güçlüğüne karşın diğer bilim dalları ile bir köprü görevi gördüğü muhakkaktır. İnsanın yeryüzündeki gelişen tarihi sürecini açıklamak antropoloji sayesinde. Antropoloji insanın biyolojik ve kültürel çeşitliliğini ve karmaşık yönlerini inceleme konusu yapar ve bu çeşitliliği sistemli bir şekilde inceler. İnsan yer ve zaman içinde değişiklik gösteren dinamik bir yapıya sahiptir ve insanın yeryüzündeki bu biyo-kültürel serüvenini incelemek antropoloji sayesinde gerçekleşir. Yeryüzünde yaşayan ilk insan topluluklarından günümüz insanına kadar her toplum antropolojinin ilgi alanındadır, dolayısı ile antropolojinin zaman dilimi oldukça uzundur. İnsanın varoluşu ile ilgili sınırsız sorular antropoloji sayesinde cevap bulabilir (Özbek, 2000: 8, 9).

Antropoloji, prehistorya, jeoloji, coğrafya gibi tarihin açıklanmasında yardımcı bilimleri arasında yer almaktadır. Tarihi gerçek manada açıklayabilmek için yardımcı bilimlerden faydalanması kaçınılmazdır. Aksi takdirde tarih, olayları sıralayan bir hafıza bilimi olarak kalır (İnan, 1949: 210, 211).

Dünyada bilinen ilk antropolojist 973-1048 tarihlerinde yaşamış olan Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Birûnî'dir. Al-Biruni yaygın olarak matematikçi, astrolog, tarihçi ve bilim adamı olarak tanınsa da antropolojik perspektiften disiplinler arası ilgi kurduğu bilinmektedir (Chaabani, 2012: 81).

İnsan her dönem, hem içinde bulunduğu toplumun hem de yabancı toplumların adetlerinin, yaşayış şekillerinin eski biçimlerini bilmek arzusunda olmuştur. Büyük İskender, Herodotos, Aristoteles, İbn Haldun antropolojist zihniyetten uzak olmayan görüşlere sahip olurlarken, seyahatnameler ve bunlara dayanılarak yapılan derlemeler antropolojik düşüncenin temeline kaynaklık teşkil etmiştir (Levi-Strauss, 1978: 106-107).

Diğer taraftan 15. yy'a kadar antropolojinin temel yapısını oluşturacak bilgi birikimi oluşmamıştır. Gezinler, misyonerler ve askerler tarafından toplanan koleksiyonlar bu bilim dalının temellerini oluştursa da, bu materyaller çoğunlukla, toplumların taraflı yorumlamalarına maruz bırakılmıştır. Antropoloji ancak yaklaşık olarak yirminci yüzyılda bilimsel bir disiplin olarak kabul edilmiş ve sosyolojiden ayrılmaya başlamıştır. Bilimsel bir disiplin olarak yirminci yüzyıla gelinceye kadar ki gelişim sürecinin temelleri ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Avrupalı bilim adamlarının çeşitli bölgelerde buldukları çakmaktaşıdan aletler ve iskelet kalıntılarını incelemeye başlaması ile atılmıştır. Yapılan araştırmalar ve bulunan kalıntılar yeryüzündeki yaşamın sanılandan daha eski olduğunun anlaşılmasına neden olmuştur. Antropoloji bugün sosyal bir bilim olarak kabul edilmektedir. Sosyoloji, psikoloji, coğrafya, ekonomi, siyaset bilimi, biyoloji, tarih, edebiyat, sanat ve müzik ile doğrudan ilişkilidir (Beals ve Hoiyer, 1991: 25, 27).

Diğer toplumsal bilimlerin konusunu da oluşturan insan, antropoloji biliminde daha kapsamlı olarak incelenmektedir. Bitki ve hayvan kalıntılarının, insan kemik ve araç-gereçleri ile birlikte bulunması sebebi ile antropologlar botanist, zoolog ve paleontologlarla işbirliği içerisinde bulunmaktadır (Kottak, 2008: 16).

İlkel topluluklardan günümüz toplumuna kadar tüm ilgi alanı insan olan genel antropoloji ya da akademik antropoloji insanı çeşitli boyutlarla ele alması amacıyla literatürde farklı alt dallara ayrılmıştır (Hallowel, 1965: 24, Kottak, 2008: 9).

- 1.1. Biyolojik (fiziksel) Antropoloji
- 1.2. Sosyokültürel (kültürel) Antropoloji
- 1.3. Dil (linguistik) Antropoloji
- 1.4. Arkeolojik Antropoloji

1.1. Biyolojik Antropoloji

1856 yılında Almanya'da Düseldorf yakınlarında Neander vadisindeki bir mağarada bulunan günümüz insanına benzemeyen ilk insan fosilinden başlayan ve

Afrika'daki çalışmalarla artan bilgi birikimi biyolojik antropolojinin temelini oluşturmuştur (Aydın, 2007: 11). Tabii bu tam bir fosil olmaktan ziyade bir kafatası ve uyluk kemiğinden ibaret olarak tespit edilmiştir. 1907 yılına gelindiğinde ise yine Almanya'da herhangi bir kafatası fosili bulunmaksızın bir fosil çene kemiği yığını keşfedilmiştir. Bu keşif bulunan dişlerin insan dişleri olduğunu göstermiştir (Goodenough, 2002: 425). Bu süreçte gelişen ve artık çok sayıda bilim dalı ile ilişkili olan biyolojik antropoloji bugün artık genetik bilimine dayanmaktadır.

Antropoloji insanı iki temel kategoride inceler. İlki insanın doğal tarihi ikincisi ise insan topluluklarının biyolojik çeşitliliğidir. Tarih öncesi çağlarda yaşayan ilk insan topluluklarının fiziksel özellikleri, kafatası ve beyin ölçüleri, çevresel koşullarla değişen özellikler ve kalıtım biyolojik antropolojinin kapsama alındadır. Hiçbir insanın birbirine benzememesi ancak bunun yanında her insanda bulunan ortak özelliklerin varlığı, toplumlar arasındaki genel fiziksel farklılıklar, toplumların farklı kültürel yapıları gibi sorunlara antropoloji nesnel, tutarlı, çözümleyici ve evrensel cevaplar bulmaya çalışır. (Özbek, 2000: 9).

Biyolojik antropoloji insanın zaman ve mekan içindeki çeşitliliğini inceleme konusu yapar. Bu çeşitlilik önemli ölçüde genetik ve çevrenin karşılıklı etkileşimi ile gerçekleşmektedir (Kottak, 2008: 13). İnsanların, toplumların veya çeşitli ırkların fiziksel yapılarını inceleyen antropoloji bu sayede, Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve diğer çağlarda beslenme şekillerinin insanların biyolojik yapılarını ne yönde değiştirdiği, hangi dönem beslenme tarzının insan sağlığı için daha uygun olduğu, iklim değişikliklerinin fiziksel özelliklere ve beslenme şekline etkileri konularını açıklığa kavuşturmaktadır.

Her bilim dalında olduğu gibi antropoloji de her geçen gün gelişmekte ve çok disiplinli olma özelliği göstermektedir. Antropolojinin bu niteliği sebebi ile farklı kaynaklar özellikle biyolojik antropolojiyi farklı alt dallara ayırarak incelemektedir. Biyolojik antropoloji; paleoantropoloji, genetik antropoloji, insan büyümesi ve gelişimi, insanın biyolojik esnekliği ve primatoloji olarak beş ilgi alanı ile bölümlendirilmektedir. Bu ilgi alanları da biyolojik antropolojiyi biyoloji, zooloji, anatomi, fizyoloji, tıp, kamu

sağlığı gibi farklı alanlara bağlamaktadır. Bu doğrultuda biyolojik antropoloji dokuz başlık altında incelenebilir (Kottak, 2008: 13, Özbek, 2000).

1.1.1. Anatomik Antropoloji

Anatomi, canlı varlığın yapısını araştıran bir bilimdir. Bitki, hayvan ve insan anatomisi olarak 3 bölüme ayrılan bilim, canlıların doku ve organlarını inceler (Ayrar, 1974: 1).

Tarih öncesi insanların fosil kalıntıları kemik ve dişlerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda insan yapısının incelenmesi için anatominin alt dalı olan osteolojiden geniş ölçüde yararlanır. Osteoloji omurgalıların iskelet yapıları ve kemiklerini inceleyen bir bilim dalıdır. Sadece yaşam formlarının değil fosil formlarının da incelenmesi osteolojinin konusu içindedir. Arkeolojik kazılarda bulunan, özellikle insan kemikleri kalıntılarında, insanlığın geçmişi ile ilgili araştırmalarda osteoloji önemli katkılar sağlamaktadır. Yaş, cinsiyet, sağlık, ölüm sebepleri, doğum oranları, travmalar, hastalıkların tarihi, beslenme alışkanlıkları, eski tarihlerde çocuk hastalıkları riskleri kemik bilim sayesinde aydınlatılmaktadır (Eakins, 1980: 89).

1.1.2. Fizyolojik Antropoloji

Tarih öncesi insanların kemikleri, dişleri ve vücutlarının diğer bölümlerinin incelenmesi fizyolojik antropolojinin konusudur ve bu incelemeler fiziksel antropologlar (insan paleontologları) tarafından gerçekleştirilir. Ancak elbetteki fizyolojik antropolojinin konusu sadece tarih öncesi insanları değil günümüz insanlarını da kapsar ki böylelikle insan ve ırklar üzerinde oldukça geniş biyolojik gerçeklere ulaşılır (Braidwood, 1948: 7, 2008:1).

1.1.3. Patolojik Antropoloji (Paleopatoloji)

“Paleo” Yunanca “eski” anlamına gelmektedir (Braidwood 2008: 3). Paleopatoloji biliminin öncüsü, temel çalışma alanı patoloji ve mikro-biyoloji olan ve

Mısır'da insan kalıntıları üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınan Sir Marc Armand Ruffer olarak kabul edilir (Sandison, 1967: 150). Paleopatoloji çok disiplinli bir alan olarak bireysel insan kalıntılarında yola çıkarak geçmiş toplumların yaşamını yeniden yapılandıran bir bilim dalıdır ve suyunu yitirmiş insan vücudu bu bilim dalına oldukça zengin bilgiler sunma özelliği göstermektedir (Lombardi, 2001: 87). Paleopatoloji insan ve hayvan kalıntılarında hastalık bulgularını inceleyen bir bilim dalı olarak doğmuş ancak günümüzde sadece eski dönemde geçirilen hastalıkları saptamakla kalmamış, geçmişte yaşayan toplumların sağlık sorunları, beslenme alışkanlıkları ve yaşam biçimini ortaya koymayı amaçlamıştır. Paleopatolojinin bu amacı gerçekleştirirken kullandığı materyaller kemikler, dişler ve mumyalardır (Pelin ve Polat, 1997: 80). Bir mumya üzerinde yapılacak paleopatolojik bir çalışma yaşam tarzları, beslenme, fiziksel aktivite, kültürel uygulamalar, çatışmalar, inançlar, tıbbi bitki kullanımı, sağlık ve hastalık göstergelerini açıklamada önemli bir rol oynamaktadır (Lombardi, 2001: 87).

Paleopatoloji alanında çalışmalar yapan bilim adamlarına ise paleopatolog adı verilirken, iyi bir paleopatoloğun kapsamlı bir antropoloji, arkeoloji ve elbetteki tıp ve tıp tarihi bilgisine gereksinimi bulunmaktadır (Pelin ve Polat, 1997: 80).

1.1.4. Beslenme Antropolojisi

Antropoloji insan topluluklarının belirli bir grubunu ya da tarihin herhangi bir dönemini inceleyen bir bilim dalı değildir. Antropoloji tarihin her dönemini ve tüm insan topluluklarını kapsamaktadır. Hatta belki de bugünün insanını anlamak için insanın en erken biçimleri ve davranış şekilleri ile daha fazla ilgilenmektedir (Beals ve Hoijer, 1991: 12).

Arkeolojik, tarihsel, sosyokültürel ve biyomedikal bakış açısı ne olursa olsun tüm toplumların temel sorunu gıdadır (Messer, 1984: 205). Doğada kendisine uygun yiyecekleri bulma, üretme, hazırlama ve saklama hususlarında oldukça uzun bir süreçten ve tecrübeden geçen insanın beslenme tercihleri ve alışkanlıkları, kültürler arası farklılıklar, beslenmenin sağlık üzerindeki etkileri antropolojinin konusu

alanındadır. Tarih öncesi insanların nasıl ve ne ile beslendiği konusunda diş, beslenme ve kemik bilim ile ilişkilidir.

1.1.5. Paleodemografya

Kelime anlamı “eski nüfus bilimi” olarak açıklanmaktadır. Bugünkü nüfus biliminden farklı olarak geçmişte yaşayan toplumların nüfus yapısını iskelet kalıntıları vasıtası ile incelemektedir (Çırak ve Çırak, 2010: 266). Paleodemografyanın amacı eski iskeletlerin doğru değerlendirmelere dayandırılması neticesinde tarih öncesi toplumların, avcı, toplayıcı ya da tarım toplumlarının nüfus yapısını yeniden resimlemektir. Eskiye ait her iskeletin yaş, cinsiyet, sağlık ve doğurganlık gibi ayrıntılarının doğru tanımlanması ile yetişkinlik, yaşam süresi, bebek ve çocuk ölüm oranları, bebek ve çocukların ölüm nedenleri (Özbek, 1985: 114, 115) cinsiyet oranı, doğurganlık ve doğum, ölüm oranları, beslenme, anemi ve diş başta olmak üzere hastalık, fiziksel gayret, nüfus yoğunluğu, aile yapısı özellikle tam örneklerin elde edildiği mezarlarda önemli bilgiler sağlamaktadır (Angel, 2005: 427).

1.1.6. Genetik Antropoloji (Andropogenetik)

Genetik bilim antropolojik araştırmalara önemli katkılar sağlamaktadır. Antropologlar arkeolojik ve antropolojik kazılar sayesinde insanı insan yapan ve insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin neler olduğunu tespit ederlerken diğer taraftan da kazılardan çıkan insan kalıntılarında sosyal grupların oluşumu, dil grupları arasındaki bağıllık, akrabalık ilişkileri gibi sorulara da cevap bulmaktadırlar. Genetik teknikler kullanarak insanlığın yeryüzündeki kökeninin tek bir bölgeden mi yayıldığı yoksa farklı bölgelerden mi çıktığı hususunda bilgilere ulaşmak yine genetik bilim ve antropoloji çalışmaları ile sağlanmaktadır (Gültekin, Gökçümen, 2009: 50, 51).

1.1.7. Diş Antropolojisi (Dental Antropoloji)

Dişlerin yapısını, diş ve çene yapısındaki değişimleri, ağız sağlığı ve beslenme alışkanlıkları ile ilişkisini, ağız sağlığındaki zaman içine meydana gelen değişimleri

inceleyen bir bilim dalıdır. Dişler bir toplumun sağlık ve beslenme yapısını belirlemede önemli bir kanıt oluştururken kimlik, yaş ve cinsiyet belirlemede etkili bir araç olma özelliği gösterir (Yaşar, Erol, 2007: 16, Uzel, 1992: 185).

Diş yapısı öncelikle güçlü kalıtsal öğelerin çeşitliliklerini göstermede, nüfus ilişkilerinin değerlendirilmesinde ve evrimsel dinamikleri belirlemede önemli bilgiler verir. Gıda çiğnemedeki rolü ile görülen diş aşınmaları da; ne çeşit yiyeceklerin tüketildiği, yiyecek hazırlama teknikleri, beslenme ve buna bağlı kültürel davranışları göstermede önemli ayrıntılar sunar. Dental antropoloji de arkeoloji, diş hekimliği, genetik, embriyoloji, adli tıp ve paleontoloji gibi bilimlerle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir ve buna bağlı olarak da çok disiplinli bir bilim dalı olma özelliğini gösterir (Scott, 1997: 175).

1.1.8. Primatoloji

İnsanlara benzer özellikleri olan maymunların ve diğer primatların toplumsal yaşamını ve biyolojisini inceleyen bilim dalıdır (Aydın, 2007: 6). Antropolojide primatoloji, insanın evriminin yeniden primatları ile morfolojik olarak karşılaştırılmaları ile başlamıştır. Yirminci yüzyılın ortalarında natüralist çalışmalar, morfolojik varyasyonların fonksiyonlarını anlamaya katkıda bulunmuştur. Bugün primatolojide araştırmalar, davranış ve ekolojide çeşitliliğin yorumlanması ve analizi için yeni bir paradigma olan sosyo-biyoloji ve davranışsal ekolojiye hizmet etmektedir. Primatolojide antropoloji gibi ve fikir ve bilgi sınırı bulunmamaktadır. Primatlar hakkında her şey primatolojinin şekillenmesine olanak verir. Her primat türü bir bulmaca gibi insanlığın evriminde, günümüze uyarlanmasında ve insanlık tarihini anlamada önemli rol üstlenmektedir. Primatoloji ilk olarak primat evriminin fosil kayıtlarının örtüsünü kaldırıp yorumlarken diğer taraftan da primatların yaşamları ve davranışları ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmektedir (Rodman, 1999: 311, 312).

1.1.9. Paleoantropoloji

Paleoantropoloji disiplinler arası gelişimin hedeflenmesinde çok disiplinli bir bilim dalıdır (Tuttle, 1988: 391). Paleoantropoloji diğer doğal bilimler ile karşılaştırıldığında henüz yenidir. Ancak buna rağmen oldukça dikkat çekici keşifler ve önemli teoriler üretmiştir ki bu da çalışmanın önemli bir alanı haline gelmesine neden olmuştur. Bu önemli çalışmaların yapılandırılması sırasında diğer sosyal bilimlerle ilişki kurarken profesyonel bir kimlik ve kendi kurumlarını oluşturmuştur. En önemlisi de tarih öncesi insan ve insanın kökeni ile ilgili araştırmalarda bir devrim yarattığı bilinmektedir. Tarihsel paleoantropoloji farklı bilimlerin etkisi ile gelişmiştir ve bugün bu sebeple oldukça fazla alt disiplinleri ve problemleri üzerinde barındırmaktadır. (Goodrum, 2009: 337).

İnsanın anatomik, morfolojik ve biyolojik değişiminin bilimsel bir çalışması olarak tanımlanan paleoantropoloji, antropolojik araştırmaların her zaman oldukça görünür bir alanını oluşturmaktadır. İnsanlığın geçmişi ve yeryüzünde yaşamaya başlayan ilk insanla ilgili araştırmalarda paleoantropoloji bilimsel araştırmaların ön planında yer almaktadır ve insanın geçirmiş olduğu tüm değişimleri inceleyerek geçmiş ile günümüz arasında benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalışan, oldukça ilgi gören bir disiplin sahasıdır. Genelde paleoantropolojistler insanın kökeninin inşasının yorumlanmasında daha fazla kanıta dayalı olan ve insan olmayan primatların anatomik ve davranışsal kıyaslanması yöntemlerini izlerler ve arkeolojik kayıtlardan faydalanırlar (Hager, 2001: 1, 3).

İnsanın kökeni ile ilgili modern bilim çalışmaları en erken 19. yy'a kadar uzanmaktadır. Ancak 17 ve 18. yy'daki bilgiler bu bilimin gelişimine zemin hazırlamıştır. Paleantropoloji'de gerçek devrim 20. yy'ın ikinci yaşanmıştır. Bunun sebebi ise farklı insansı türlerin farklı coğrafyalarda keşfinin sayısının artması olarak belirlenmektedir. Paleoantropolojinin gelişiminin anlaşılmasında en büyük katkıyı tarihçiler, filozoflar ve sosyologlar gerçekleştirmiştir (Goodrum, 2009: 339, 347, 349).

Bu alt dalların yanında günümüzde toplum genetiği, nüfus bilimi, fiziksel büyüme ve gelişme, biyoarkeoloji, sosyobiyojoloji gibi konular da antropolojinin ilgi alanına girmiş ve insanın her türlü sorununa antropolojide cevap aranır hale gelmiştir. Biyolojik Antropoloji'nin cevap aradığı en temel soru genetik ve evrim mekanizması arasındaki ilişkidir. "Eğer tüm insanlar aynı türe sahipse her insan, her ırk veya her toplum neden farklı özellikler göstermektedir?" sorusuna antropolojide cevap aranır (Özbek, 2000: 10).

1.2. Kültürel (Sosyal) Antropoloji (Etnoloji)

Sosyal ve kültürel antropoloji, insan toplumlarının ve kültürlerinin kökenlerini, tarihlerini araştırmakta ve toplumların yaşam biçimleri ile ilgilenmektedir. Her toplumun farklı yaşam biçimlerinde insanların nasıl eğitildikleri, kendi toplumları ve farklı toplumlardaki bireylerle nasıl ilişki kurdukları sosyal antropolojinin konusu içinde yer almaktadır (Beals, 1991: 10). Toplumları ve kültürleri inceleyen sosyal antropoloji bu incelemede toplumsal ve kültürel benzerlikleri ve farklılıkları tanımlamaktadır. İnsan tek başına biyolojik bir varlık olarak yaşamını sürdüremez. Kültür burada insanın yaşantısını şekillendirmede karşımıza çıkmaktadır. Antropologlar kültürlerin birbirlerinden bağımsız olmadıklarını, en ilkel toplulukların bile birbirleri ile iletişim halinde olduklarını kabul etmektedirler (Kottak, 2008: 11).

Yeryüzünde sadece insan türü doğanın sunduklarını kendi istekleri doğrultusunda dönüştürme arzusunda ve kabiliyetindedir. Bu dönüştürme faaliyetleri neticesinde elde edilen bilgi ve ürünler kültür olarak tarihler boyunca aktarılmaktadır. Resim, müzik, dil veya yazı bu aktarmaya aracılık etmektedir (Ergur, 2011: 11). Kültür, insana özgüdür ve öğrenme aracılığı ile aktarılır, davranışları ve inançları yönlendiren örf ve adetleri kapsamaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan kültür, kurallı, paylaşılan, öğrenilmiş davranış ve inançlardır. Kültür hem bireysel hem de toplumsal olma özelliğindedir. Bu sebeple antropologlar yalnızca toplumsal davranışlarla değil, bireyin nasıl düşündüğü ve davrandığı ile de ilgilenmektedirler (Kottak, 2008: 25, 58,496). Kültürün farklı tanımlamalarına karşılık temelde bulunan özellikleri; kültürün öğrenilmesi, tesadüfi olmaması, bireyden bireye toplumdan topluma aktarılabilmesi ve

değiştirilebilmesidir. İnsan kültürel bir ortamda dünyaya gelir ancak kültür sadece öğrenme yolu ile elde edilir. Kültürel antropolojinin ilgilendiği en temel konular; insanların ve tabii ki toplumların besin ihtiyaçlarını hangi yöntemlerle karşıladıkları, nasıl giyindikleri ve nasıl barındıkları, ihtiyaç duydukları araç ve gereçleri nasıl yaptıkları, çocuklarını yetiştirme ve hastalıkları iyileştirme yöntemleridir (Özbek, 2000: 15).

İnsanların içinde yaşamış oldukları toplumsal ortam, ekonomik sistemler, ait oldukları tarihsel süreçler, teknolojik düzeyler ve inançlar tamamen farklı olabilir ancak eski ve yeni tüm toplumların tek ortak özelliği kültür olarak belirlenmektedir. İnsanı insan yapan ve onu diğer canlılardan ayıran bir özellik olan kültür toplumun tüm üyelerini birbirine bağlayan ve toplumların sürekliliğini sağlayan bir özellik gösterir. İşte bu noktada arkeoloji tarih öncesi çağlarda farklı tarihlerde ve farklı coğrafyalarda yaşamış toplumların yaşam tarzlarını, o toplumlardan günümüze ulaşan maddi kalıntılar aracılığı ile incelemek ve yorumlamaktadır. Tarih öncesi arkeolojisi için kültür, doğaya karşı insan tarafından meydana getirilen şeylerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Ancak tabii ki tarih öncesi arkeoloji tarih öncesi kültürleri incelerken ve yorumlarken çoğu zaman sınırlı sayıda kalıntılardan yararlanmakta, özellikle geçmişe doğru gidildikçe daha az kalıntılar ile yorum yapabilmektedir (Arsebük, ts.: 1-3).

1.3. Dil (Lingüistik) Antropoloji

Dil, insanı diğer türlerden ayıran, insanın evrimsel başarısına önemli ölçüde yardımcı olan ve yeryüzüne uyarlama sürecinde diğer canlılara göre bir avantaj olarak tanımlanmaktadır (Kottak, 2008: 534). İnsanın çağlar boyu süren kültürel değişim süreci dil sayesinde gerçekleşmektedir. Kültürü oluşturan tüm unsurların nesilden nesile dil aracılığı ile aktarıldığı bir gerçektir. Dil antropolojisi dilin insanlığın başlangıcından itibaren geçirdiği aşamaları inceler. Dilin geçirdiği evrim insanın beyin korteksi, gırtlak bölgesi ve kültürel faaliyetleri de göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılır. Dillerin nasıl meydana geldiği, ses ve dilbilgisinin iletişim kurmada etkisi, dillerdeki değişim ve gelişim süreçleri dil antropologlarının inceleme konusunu oluşturmaktadır. Diğer taraftan dil ve sosyal olaylar arasındaki ilişki de dil antropolojisinin konusu

içindedir (Özbek, 2000: 16-17). Dil bilimi insan dilini tüm yönleri ile araştıran ve disiplinler arası saha olarak kabul edilen bir bilim dalıdır (Duranti, 2001: 8889).

Dil, “zihnın aynası” olarak tanımlanmıştır bu sebeple dil ile ilgili çalışmalar insan düşüncesinin fikirlerini benzersiz bir şekilde sunmalıdır (Chomsky, 1999: 14).

Kültür ancak dil yolu ile nesilden nesile aktarılabilir. Lingüistik antropoloji dili yer ve zaman içinde toplumsal ve kültürel bağlamda inceler. Lingüistik antropologların farklı çalışma alanları bulunmaktadır. Bazı antropologlar eski dilleri günümüz dilleri ile karşılaştırarak yeniden inşa ederler ve tarihsel keşifler gerçekleştirirler. Bazıları dilin evrensel özelliklerini inceler, bazıları ise dilin önemli toplumsal olaylara etkisini araştırır. Dil, kültür ve düşünce birbirleri ile ilişki içindedir. Kültürde meydana gelen değişim dilde ve düşüncede de değişim yaratmaktadır. Yine coğrafi, kültürel, toplumsal ve iktisadi farklılıklar konuşma biçimini etkilemede önemli rol oynamaktadır (Kottak, 2008: 516, 523). Kültürün çalışmaları için dil biliminde gelişmeler önemli bir potansiyele sahiptir (Goodenough, 2002: 430). Bir toplumun dil unsurunun incelenmesi ile o toplumun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri ve tarihi boyunca sahip oldukları kültür hareketleri konusunda bilgi edinilebilir (Aksan, 2009: 82).

Her yeni bilgi aslında çok sade bir hayatın karşısında geçmişin ne kadar az bilindiğini göstermektedir. İnsanın yeryüzünde ne zaman yaşamaya başladığı ya da yaşamın bir bölgeden mi yoksa farklı bölgelerden mi yayılmaya başladığı henüz kesinleşmemiştir. İşte bu bilgiler gibi insanın ne zaman konuşmaya başladığı da veya başlangıçtan bu yana konuşuyorsa nasıl farklı dillerin meydana geldiği bilinmemektedir. 1860'lı yıllarda, Britanya Akademisi ve Paris Dil Bilim Derneği üyeleri dilin kökeninin tartışılmasının spekülasyon doğuracağı endişesi ile doğru olmayacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Yıllar sonra ise dil bilimin önemli isimlerinden Dil Bilim Profesörü Noam Chomsky, söz konusu dönemde, yeterli derecede bilgi birikiminin olmaması sebebiyle bu tartışmalardan kaçınılmasının yerinde olduğunu belirtmiştir (Montgomery, 2004: 4). Günümüzde hala dilin kökeni için yeterince bilgi birikimi bulunmamaktadır. Ancak geçmişe ışık tutan ve geçmişle ilgili yegane bilgi verme

özelliğinde bulunan taştan aletler bize geçmişten çok bilgi vermekte, kimi uzmanlarca dil yeteneğinin gelişmiş olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Dil toplumsal geleneğin meydana gelmesinde ve kuşaktan kuşağa taşınmasında önemli bir araç olarak kabul edilirken, farklı bir kültüre sahip olan bir toplumun dilinin ayrı olması beklenmektedir. Bu durumda dil farklılıklarının, arkeolojik buluntulardan elde edilerek kayıt altına alınan kültürel farklılıklar kadar eski olduğu anlaşılmaktadır (Childe, 2009: 32-33).

1.4. Arkeolojik Antropoloji

Arkeolojik Antropoloji bir kısım araştırmalarda antropolojinin alt dalı olarak kabul edilmektedir. Kullandıkları yöntem ve teknik açısından bakıldığında arkeoloji başlı başına bir bilim dalı olma özelliğini gösterirken (Özbek, 2000: 12), aslında antropoloji ve arkeoloji, bilimin, birbirlerini tamamlayan, birbirlerinden ayrı düşünülmesi imkansız olan iki bölümü olarak değerlendirilmelidir (Childe, 1946, 243). Yazılı tarih öncesi antropolojisi insanın fiziksel evrimi hakkında değişiklikleri araştırırken, yazılı tarih öncesi arkeoloji insanın beden dışı donatımını ve hayvandan farklı olarak emek ile geldiği aşamayı araştırır (Childe, 2009: 39)

Arkeolojik antropoloji insan davranışlarını ve kültürel yapılarını maddi kalıntılar aracılığı ile tekrar yapılandıran, tanımlayan ve yorumlayan bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Arkeoloji tarih öncesi toplumların üretim, ticaret ve tüketim biçimlerini açıklamada elde ettikleri maddi kalıntılardan yararlanmaktadırlar. Bu maddi kalıntıların insanlar tarafından imal edilmiş olup olmadığı ya da değişikliğe uğratılıp uğratılmadığı, takas yolu ile veya satın alma yolu ile elde edip etmedikleri, bitkisel besinleri sağlama yöntemleri, hayvanları avlama biçimleri gibi hususlar arkeologların araştırmalarına yön vermektedir (Kottak, 2008,12).

Yazılı belge bulunmayan tarih öncesi toplumların keşfinde başlıca rol arkeolojinedir. Arkeologlar elde ettikleri buluntulardan o toplumun kültürel yapısını ve doğayla uyum sürecindeki davranış sistemlerini açıklarken bir takım kuramlar

geliştirirler. Bu kuramları geliştirirken de sosyoloji, iktisat, mimarlık, coğrafya gibi farklı bilim dallarının kuram ve kavramlarından faydalanmaktadır (Özbek, 2000: 12). Arkeolojinin bu özelliği belki de onun başlı başına bir bilim dalı olma yönünü ortaya koymaktadır.

2. ARKEOLOJİ

Arkeoloji Yunanca “arkheos” (eski) ve “logos” (bilim) kelimelerinden türetilmiş ve “eskinin bilimi” olarak adlandırılmıştır. Arkeoloji Türkçe’ye “kazı bilimi” olarak çevrilmişse de sadece kazı yapılmasının anlaşılması bilimin asıl amacını karşılamamaktadır. Bu sebeple arkeolojiyi, eski şeylerin incelenmesi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (McIntosh, 2011: 6). Arkeoloji geçmişte yaşamış insan topluluklarını, kültürlerini, toplumsal hayatlarını ve siyasi ilişkilerini elde edilen maddi bulgulara dayanarak inceleyen, belgeleyen ve yorumlayan bilim dalıdır (Özdoğan, 2013: 23). Klasik bir tanımlama ile arkeoloji, geçmiş insan kültürlerinden elde edilen kalıntılar üzerinde yapılan çalışmadır. Arkeologlar J. Jefferson Reid ve Michael Brain Schiffer ise arkeolojiyi; her zaman ve her yerde kültürel materyaller ve insan davranışları arasındaki ilişkilerin çalışması, olarak tanımlamaktadırlar. Yirmibirinci yüzyılda nasıl tanımlandığından ziyade artık çok disiplinli bir sosyal bilim olarak karşılanmaktadır (Nash, 2005: 2, 2002: 243).

Arkeoloji insanların yaşamlarını ve gelişimini maddi kalıntılara dayanarak incelerken ve yorumlarken şüphesiz ait olunan dönemdeki geleneklerden, inançlardan ve kültürel değerlerden de yararlanır. Ancak yazılı tarih öncesi çağlar için bu verilere çoğunlukla duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı bir resimden, seramik veya kilden yapılmış bir kaptan, boyama sanatından veya avlanma yöntemlerinden ulaşılmaktadır.

Arkeolojik verilere önemli ölçüde kaynaklık eden ölü gömme yöntemleri ve ölü ile birlikte gömülen araç ve gereçler dönem insanların davranışlarında manevi hayatın maddi göstergeleri olarak görülmektedir (Childe, 1945: 13).

Arkeoloji bilimi insan ekonomisi ve üretimin sosyal yöntemlerindeki değişiklikleri ve gelişmeyi tarihsel süreçte izler ve bu izlemeyi insanın beden dışı donatımı sayesinde gerçekleştirir (Childe, 2006: 14, 39). İnsanlığın düşünsel ve davranışsal kurumları ancak geçmiş olaylarla ve tarihin aydınlığında tam olarak anlaşılabilir. Bu sebeple arkeoloji insanlığın biliminin ayrılmaz bir parçası olmalıdır (Childe, 1944a: 18).

Arkeologlar ve tarihçiler insan varlığının yeryüzündeki büyük süresini tarih öncesi (prehistoric times-prehistory) ve tarih (historical times-history) dönemleri olarak ayırarak incelerler. Yazılı doküman ve belgelerin olmadığı tarih öncesi toplumların incelenmesi prehistorik arkeoloji sayesinde gerçekleşmektedir. Yazılı tarihin incelendiği kesim, insanların yeryüzünde etkin olmaya başladıklarından bu yana geçen zamanın ancak yüzde biri kadardır. Yani arkeolojinin inceleme alanı yazılı tarihin yüz katı kadar bir uzunluktadır (Childe, 2009: 19, Orser, Fagan, 1995: 6).

Arkeoloji biliminin ortaya çıkışı ile ilgili olarak kesin bir tarih vermektense bunun bir tarihsel bir süreç olduğunu kabul etmek gerekir ve arkeolojinin tarihi ile ilgili tartışmalarda tarih ve antropoloji ile kaçınılmaz bağlılığı da gözönünde bulundurulmalıdır (Hall, Silliman, 2006: 1). Artık çok disiplinli bir bilim olarak kabul edilen modern arkeolojiye sanat tarihi, filoloji, mineroloji, paleontoloji, zooloji, ilahiyat, fizik, toprak bilim, yer bilimleri, zooloji gibi bilimler önemli katkılar sağlamaktadır (Nash, 2005: 3).

Tarih öncesine ait ilk buluntuların, kuyu açan veya maden arayanlar tarafından tesadüfen elde edildiği görülmüştür. Tabii önceleri bu garip bulgulara anlam verilememiştir. 14. yüzyıl ve sonrasında koleksiyoncular çok sayıda antik eseri toplayarak koleksiyonlarına katmışlar, antikaya karşı duyulan talep neticesinde mezar soygunculuğu önemli bir ticaret haline gelmiştir. MS 1700 yıllarında yüksek tabakadan insanlar için özellikle Orta İtalya'da bulunan ve MÖ 13. yy'da (Ayda, 1974: 10) yaşadıkları tahmin edilen Etrüsk'lere ait mezarlar için turlar düzenlendiği bilinmektedir (McIntosh, 2011: 20). Planlı arkeolojik kazıların öncülerinden biri Amerikalı arkeolog Thomas Jefferson diğeri de tüccar Heinrich Schliemann'dır (Braidwood, 2008: 5, 6). Dünyanın ilk bilimsel arkeolojik kazısı ileride Amerika Birleşik Devletleri'ne başkanlık

edecek olan Thomas Jefferson tarafından Rivanna Irmağı'nın yanında bir hafriyat kazısı ile gerçekleştirilmiş, bu kazı farklı derinliklerde insan kemiklerinin bulunması ile sonuçlanmıştır (Orser, Fagan, 1995: 2). 1800 yıllarına gelindiğinde ise artık eski kalıntıların ötesinde eski uygarlıklar keşfedilmeye başlanmış ve insanlık tarihinin aslında oldukça uzun bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (McIntosh, 2011: 20). Gerçekte ilk arkeolojik kazılar geçmişi araştırmadan uzak ‐hazine bulma‐ çabaları olarak değerlendirilebilir. Anadolu'daki ilk resmi kazı ise 11 Ekim 1871 yılında, arkeolojik alanda araştırma yapan ilk bilim adamı olarak kayıtlara geçen Heinrich Schliemann tarafından Troya'da yapılmıştır (Orser, Fagan, 1995: 8, Sönmez, 2011: 220). Ancak bu kazı Truva hazinelerinin Atina'ya kaçırılması ile sonuçlanmıştır (Sönmez, 2011: 221).

İnsanın yarattığı kültürün gelişim süreci arkeolojinin asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu sebeple insanın kültürünü geliştirdiği ortama, biyolojik ve sosyal çevreye, bağlı olarak kapsamı dünya olan her bilim dalı arkeolojinin konusu içindedir ve arkeoloji, konusu dünya olan her bilim dalının verilerinden yararlanır. Arkeoloji batı kökenli bir bilimdir ve batılılaşma sürecinde bu bilimin aktarımında genelde düşünce yapıları değil uygulama yönü ön plana çıkmaktadır. Bu da arkeolojinin toplumda, sanat tarihi, güzel sanatlar, koleksiyonculuk olarak anlaşılmasına neden olmaktadır (Özdoğan, 2006: 1).

Arkeoloji biliminin çalışma tarihi ve alanı oldukça geniştir. Günümüzden 50.000 yıl öncesine dayanan insanlık tarihi ve elbette ki daha öncesi tüm dünya arkeoloji biliminin kapsamını göstermektedir. Gerek tarih gerekse inceleme alanı olarak arkeolojik çalışmaların sınırsızlığı bu bilimin gelişmesinin uzun yıllar almasına sebep olmuştur ve her arkeolojik kazı sonucu elde edilen buluntular tarihin yeniden şekillenmesine neden olmaktadır.

Arkeoloji bilimi artık sadece geçmişe yönelik maddesel kalıntıların bulunmasının dışında insanların düşünme biçimlerini, inançlarını, davranışlarını ve öğrenme süreçlerini de anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır (Özbaşaran, 2011: 4).

Arkeolojik araştırmalar bugün, geçmişte yaşayan toplulukları ve uygarlıkları kendi tarihsel süreçleri içerisinde tam manası ile açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda, bir arkeolojik araştırmanın tam olarak sonuçlanabilmesi için, bir kültürü meydana getiren insanların içinde buldukları doğal çevreyi, hayvan, bitki ve iklimden oluşan biyolojik ortamı, insanların bu biyolojik ortamla ilişkileri, sahip oldukları kaynaklardan faydalanma şekilleri ve bu sayede teknolojileri, ekonomileri, sosyal ve kültürel yapıları, sanatsal faaliyetlerinin aydınlatılması gerekmektedir (Esin, 1985: 2).

2.1. ÇEVRESEL ARKEOLOJİ

Arkeolojinin alt dalı olan çevresel arkeoloji insan ve çevrenin karşılıklı etkisini inceleyen bilim dalıdır. Yani sadece tarih öncesi dönemlerdeki çevresel şartları ve değişiklikleri değil insanların da bu çevrelere ve değişimlere adaptasyonunu araştırma konusu yapar. Jeoarkeoloji ve bioarkeoloji olarak iki alt dala ayrılır (Jacomet, 2007: 2384).

2.1.1. Jeoarkeoloji

Jeoloji dünyanın incelenmesi anlamına gelen “yer bilim” dir. Yaklaşık 4,5 milyar yıl yaşındaki dünyanın sürekli değişken yapısının incelenmesi, konusu dünya olan bilimlerin açıklanmasında oldukça önemlidir. Volkanlar, depremler, dağlar, vadiler, dünyanın çekirdeği, sular, mineraller, fosiller, mağaralar gibi dünyayı oluşturan herşey jeolojinin konusu içindedir.

Geçmişi kavrama noktasında arkeoloji ve jeolojinin çalışma alanlarında pek çok ortak nokta bulunmaktadır. İnsanın kültürünün gelişimini izleyen arkeoloji önemli lde jeolojik devirlerden faydalanmakta, özellikle insanın yaşamaya başladığı son jeolojik dönemle ilgili olarak arkeoloji ve jeoloji arasında karşılıklı ilişki kuvvetlenmektedir. Arkeoloji incelediği ortamı ve geçirdiği değişimi için yerbilimlerine ihtiyaç duyarken, yerbilimi de tarihleme konusunda arkeolojiye ihtiyaç duymaktadır. Bu

ilişki jeoarkeoloji biliminin oluşmasına neden olmuştur. Jeoarkeoloji kültür ile doğal çevreyi bir bütün olarak ele almaktadır (Özdoğan, 2006).

2.1.2. Bioarkeoloji

Bioarkeoloji zooarkeoloji ve arkeobotanik olarak iki alt bilim dalına ayrılmaktadır.

2.1.2.1. Zooarkeoloji

Tarih öncesi dönemlerde yaşayan, nesli tükenmiş ya da günümüzde de varlığını sürdüren tüm hayvanlar bu bilim dalının kapsamındadır.

İnsanın tarihinin incelenmesinde arkeolojik kazılarda elde edilen hayvan kalıntıları önemli veriler sağlamaktadır. Nesli tükenmiş hayvan kalıntılarının insanların kullandıkları ilk aletlerle birlikte bulunması zooarkeolojinin, antropoloji ve arkeolojiye ilk ve en önemli katkısı olarak kabul edilir. Nitekim bu sayede insanlık tarihinin oldukça eski olduğu belirlenmiş olmaktadır. Diğer taraftan arkeolojide bir kronoloji oluşmasına da katkıda bulunmuş, Fransa'da bir mağarada farklı katmanlarda bulunan hayvan kalıntıları ilk prehistorik sınıflandırmaya kaynaklık etmiştir. Zooarkeoloji tarih öncesi dönemlere ait yaşam yerlerinde bulunan hayvan kalıntıları sayesinde toplumun ekonomisini, genel beslenme şeklini, evcilleştirilmiş hayvan türlerini, avlanma şeklini ve türlerini, kesim ve parçalama tekniklerini, sağlanan besin miktarını belirler. Bu sayede insan davranışlarını ve insanların doğal çevre ile ilişkilerini açıklamada arkeolojiye yardımcı olmaktadır (Atıcı, 1998).

2.1.2.2. Arkeobotanik-Paleoetnobotanik

Bitkilerin hayvanlar ve insanlar için hayati önemi tartışılmaz bir gerçek. Arkeobotanik, tarihöncesi dönemlerde veya tarih dönemlerinde arkeolojik kazılarda bulunan her türlü bitki kalıntılarını inceleyen bilim dalıdır. Arkeobotanik; geçmişte insanların ne tür bitkilerle ilişki kurdukları, toplanan yabani bitkilerin çeşitleri, tarımın

başlangıcı, evcilleştirme için hangi bitkilerin seçildiği, geçmişteki bitki türleri ile bugünkü türler arasındaki farklılıklar gibi konularda araştırmalar gerçekleştirir.

Bitkiler tarih öncesinde insanların sadece besin ihtiyacını değil, alet, ilaç, giyecek, yakacak veya yapı malzemesi gibi ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamıştır. İşte bu özelliklerin araştırılmasında arkeoloji ve botanik işbirliği içerisindedir (Gözcüoğlu, 2011).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZILI TARİH ÖNCESİ İKTİSAT

1. PALEOLİTİK ÇAĞ

Paleolitik Çağ insanlık tarihinin ilk bölümüdür ve bu çağ doğa tarihinin bir uzantısı hatta onunla iç içedir (Childe, 2009: 39). Paleolitik Çağ'ın en eski taş aletlerin yapıldığı günümüzden yaklaşık olarak 2.500.000 yıl önce başladığı ve IV. zamanın ilk bölümü olan Pleistosen'in sona ermesi ve içinde bulunduğumuz dönem olan Holosen'in başlaması ile günümüzden yaklaşık olarak 12.000 yıl önce bittiği belirlenmektedir (Arsebük, 1999: 36-37, Özbek, 2000: 85). Arkeologlar bu çağa Eski Taş Çağ'ı anlamına gelen Paleolitik Çağ adı verirlerken Jeologlar "Pleistosen" (Buzul Devri) olarak tanımlamaktadırlar. Bu dönem insanlığın yeryüzündeki yaşayışının % 99'unu kapsamaktadır (Childe, 1946: 251). Çağ; alt, orta ve üst olarak üç ana bölüme ayrılır.

Birçok tarih araştırmacısı tarım devrimi olarak nitelendirilen Neolitik Çağı önemsemekte, Paleolitik toplumlar fazla incelemeye değer bulunmamakta hatta çoğu zaman bir – iki sayfalık özet bir anlatım ile geçiştirilmektedir. Childe'a göre Paleolitik Çağ, oldukça uzun süren bir çağ olmasına karşın insanlar Neolitik Çağa göre fazla bir devrimsel yenilikler geliştirememiştir (2006: 46). Ancak Paleolitik Çağ'dan sonra gelecek olan Neolitik Çağ tüm keşiflerin, sihirli bir değnek deymiş gibi, birden bire bulunduğu bir dönem olmasa gerek. İnsanlığın doğayı keşfi, doğayla mücadelesinde aletlerin keşfi ve teknolojilerinin geliştirilmesi, doğayı mevcut imkanları ile kontrol altına alması, yenilebilir bitkileri ve hayvanları öğrenmesinin temeli Paleolitik Çağ'da atılan oldukça uzun bir gözlem ve denemenin sonucudur.

Bu kadar uzun bir dönem, iktisat tarihi açısından, insanın sadece birkaç basit taş aletler yapmış olması, soğuktan ve hayvanlardan ancak korunma yollarını araması, topladıkları yiyeceklerle beslenmesi açıklamaları ile geçiştirilmemelidir.

İnsanlığın yeryüzünde başlangıç tarihi elbetteki henüz netlik kazanmamıştır. Bugünkü bulgular ilk insan benzeri iskelet fosil kalıntılarının 500.000 yıl öncesine ait olduğuna ilişkindir. Ancak günümüz insanına benzer ilk iskelet fosil kalıntıları ise yaklaşık 50.000 yıl öncesine aittir. İnsanlık tarihinin başlangıcının günümüzden yaklaşık 50.000 yıl öncesi olarak alınma sebebi ise Doğu Afrika’da, Ortadoğu’da, Güneydoğu Avrupa’da bu döneme ait bulunan bir örnek taş aletleri ve deniz kabuğundan yapılmış ilk süs eşyalarının varlığıdır (Diamond, 2006: 34). Bu süs eşyaları ve taş aletleri Fransa’da 1868 yılında Cro-Magnon adlı kaya altı sığınağında yürütülen kazı çalışmalarında bulunan insan türünün ilk iskeletleri ile ilişkilendirilmiştir (Özbek, 2000: 75, Diamond, 2006: 34). Nitekim arkeolojik kayıtlarda da modern insan Üst Paleolitik Dönem’de kendini iyi bir biçimde donatmış olarak görülmektedir (Childe, 2009: 49).

Anatomik özellikleri ile günümüz insanından farkı olmayan Üst Paleolitik insanların yeryüzünde bir bölgeden mi çıktığı yoksa farklı bölgelerde farklı ırklardan mı geldiği hususunda uzmanlar arasında henüz görüş birliği yoktur. Ancak geliştirdikleri teknoloji ile her türlü iklimde yaşayabilme olanağı bulan çağ insanlarını yeryüzünde birden fazla bölgede görmek mümkün olmuştur (Özbek, 2000: 77).

Bazı yazarlar Paleolitik Çağ insanını ve yaşantısını “Paleolitik Vahşet” olarak adlandırır. Yine bazı yazarlar ilkel toplum insanını “barbar” olarak nitelendirir. Fransızca kökenli barbar sözcüğü Türk Dil Kurumu’nca: “Uygarlaşmamış, kaba, ilkel” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr/>). Bu adlandırma buzul çağından yeni çıkmış, iklime uyum sağlamaya çalışan ve hayatta kalma mücadelesi veren insan için biraz acımasızdır. Uygarlaşmış hiçbir toplumun bulunmadığı söz konusu dönemde, yaşayan toplumları uygarlaşmış toplumlarla karşılaştırmak bilimin tarihsel sürecini göz ardı etmek olacaktır. Doğayı ve avlayabildiği hayvanları tükettiği için bu adlandırma yapılıyorsa günümüz insanı için de aynı durum söz konusudur. Ancak hiçbir şey bilmeyen, elinde taştan, kemikten ve ağaçtan başka hiçbir üretim aracı olmayan insanın gösterdiği ekonomik çaba günümüz insanının çabasından daha incelemeye değerdir. Diğer taraftan arkeolojik kazılarda bulunan el baltalarının yapılışındaki incelik ve sanatsal özellik Paleolitik Çağ insanının içinde bulundurduğu sanat duygusunu da açığa

çıkarmaktadır. Özellikle Üst Paleolitik Dönem’de “Paleolitik Sanatçılar” hangi kayaya ya da hangi mağara duvarına hangi sanatı uygulayacağı konusunda yeterince bilgi birikimini sağlamıştır. Bu onların çok da ilkel ve uygarlaşmamış olmadığını göstermektedir. Hatta Fransa’da Üst Paleolitik Dönem’e ait bulunan mağaralardaki resimlerin günümüz sanatçıları bile hayran bıraktığı bilinmektedir.

Paleolitik Çağ insanının barınma, savunma, beslenme ve henüz yiyecek üretim başlamadığı için üreme sorunu bulunmaktadır. Ancak bu sorunlardan hangisinin onlar için öncelikli olduğunu belirlemek güçtür (Şenel, 1982: 42).

Üst Paleolitik Dönem’de ekonomi, avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık ekonomisi olarak adlandırılır. Bu çağda insanın alet yapmak için kemiği ve fildişini kullanması, çakmaktaşıdan ve yanardağdan çıkan obsidiyen adı verilen taştan faydalanmaları şüphesiz uzun süreli gözlem ve deneme sonucu edindikleri bilgiler neticesinde geliştirdikleri üretim araçlarıdır. İşte bu üretim araçları onların, bitkilerin köklerini toplamaya, hayvanları avlamaya, hayvanların derilerini sığınak oluşturmada ve giyinmede kullanabilir hale getirmeye yardımcı olmuştur. Kullanılan aletlerin tamamının günümüze kadar ulaşmaması çağ insanının ne kadar gelişmiş olduğunu göstermeye yeterli gelmemekte ya da onlarla ilgili kesin sonuçlara ulaşmaya engel olmaktadır. Özellikle ağaçtan yapılmış aletler yok olmaları sebebi ile görülmemektedir. Bu sebeple alet yapmak için kullanılan ilk araç çakmaktaşı olarak bilinmektedir. Ancak çakmaktaşı çok da kolay şekil alabilen bir özelliğe sahip değildir.

Üst Paleolitik Dönem insanları taştan yapılmış aletlerde dilgi adı verilen bir tekniği geliştirmişlerdir. Bu teknikle çakmaktaşı veya obsidiyen parçasından oldukça keskin kenarlı ve kullanışlı aletler üretebilmişlerdir (Braidwood, 2008: 85).

Yeryüzünde yaşamaya başlayan ilk insanların alet yapımında uygun malzemeyi bulmaları kolay ve kısa bir süreç olarak görülmemektedir. Bu toplumların alet yapmada uygun taşların hangileri olduğu, nerelerde bulunduğu, nasıl işlenir hale getirildiği hususlarında bilimsel bir gelenek oluşturmada başarılı oldukları belirlenmektedir (Childe, 2006: 37). Bu başarıyı ortaya koymada ise taş aletlerin, özellikle Paleolitik Çağ

araştırmalarında, gerek çok sayıda olmaları gerekse kullanım bakımından uzun bir geçmişe sahip olmaları nedeni ile arkeologlar tarafından özenle incelendiği görülmektedir (Kösem, 2005: 29). Nitekim taş aletlerin yeryüzündeki varlığı 2,5 milyon yıl öncesine kadar dayanmaktadır (Wynn, 2002: 391)

st Paleolitik Dönem insanların yaşantıları oldukça sade görülür. Ancak giyinmek için hayvan derilerini kazıyarak kullanıma uygun hale getirmeleri, ısınmak veya hayvanlardan korunmak için ateşi bulmaları ve sürdürebilmeleri, besin toplama yer ve zamanlarını belirlemeleri için gökbilim (astronomi), botanik, jeoloji ve zooloji bilgilerinin olması gereklidir ve uzun süren gözlem ve deneme sonucu bu bilgileri edinirken ve aktarırken bilimin temellerini atmada önemli görevler üstlenmişlerdir (Childe, 2006: 38).

ağ insanının alet yapmak için kullandıkları temel kaynaklar; kemikler, fildişi, taşlar, obsidyenler, hayvan derileri, boynuzlar ve ağaçlardır. Fildişi veya kemikten yapılmış olta ve zıpkın, mızrak, tahılları biçmek için orak gibi kullanıldığı dşnlen dilgi aletleri, tahılları ezmek için kullanılan taş dibekler, kaburgadan ateş küreği, reneyiği boynuzundan su bardağı veya kazma, derileri kazımak için mamutun azı dişleri, atların bilek kemiklerinden veya kuşların bacaklarından ya da fildişinden yapılmış iğne dönem insanının üretim araçları arasında yer almaktadır (zbek, 2000: 77).

Doğrudan kullanılan üretim araçlarının kullanılmasının devamında ise insan artık üretim araçlarını meydana getirmek için de, ikincil ve ncl olan yardımcı aletler üreterek (Childe, 2009: 34) ileride gerçekleşecek buluşların temelini oluşturmuşlardır. Basit bir dal parçasından ya da taştan yapılmış bir alet uzun bir gözlemin, deneme ve yanılmanın, karşılaştırma yapmanın, beceri ve tecrübenin bir ürünüdür. Bu sebeple basit bile olsa her alet bilimin bir somutlaşmış rneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir aletin yapılması, bilimsel bir formül gibi, uzun süre gözlenen, tecrübe edilen ve derlenen bilgilerin uygulanmasıdır (Childe, 2009: 22). Nitekim her alet deneysel yöntemlerle keşfedilmiş düzenli bilgilerin yani bilimin temellerini oluşturmaktadır.

Marx, insan gereksinmelerini gideren, insanın dışında olan nesnelere meta olarak tanımlamaktadır. Bu nesnelere ya vücudun ya da ruhun açlığını karşılamaktadır. Nesnelere insan gereksinimlerini doğrudan doğruya giderebildiği gibi üretim aracı olarak da dolaylı olarak giderebilir. İnsan doğanın ürünlerini kafa, kol, el gibi doğal araçlarını kullanarak kendi gereksinimlerine uygun hale getirir ve doğanın güçlerinden biri olarak onun karşısına çıkar. Böylelikle hem kendi dünyasını hem de dış dünyayı değiştirir. Geçmiş toplumların ekonomik yapılarının aydınlatılmasında insan eli ile üretilmiş emek araçlarının kalıntıları, fosil insan kalıntıları kadar önem taşımaktadır (Marx, 1975: 165-167).

İnsanın fizyolojik yapısı gereği hayatta kalabilmek için alet yapmaya ihtiyacı vardır. Basit bir toplayıcılık ekonomisine sahip ilkel bir topluluk bile, yerdeki bitki köklerini toplarken alete ihtiyaç duymuştur. Araç yapma insanların doğal nesnelere gereksinimlerine ve amaçlarına uygun olarak biçimlendirmeleri olarak tanımlanabilir. Amaçlar ve gereksinimler ne kadar çeşitli ise araçların da o kadar çeşitli olması beklenir. Bitki toplamak için bir araç, avlanmak için başka bir araç, hayvanın derisini kazımak veya dikmek için ayrı bir araç, deniz kabuğunu delerek süs eşyası yapmak için başka bir araç. Ancak toplayıcılık ekonomisinde bu araç çeşitliliği çok fazla görülmemektedir ve bu araçların çeşitlenmesinin ve şekillendirilmesinin insanlık tarihinde oldukça uzun bir süreçte gerçekleştiği belirlenmektedir. Bu süreç avcılığa geçiş süreci olarak da görülebilir. Araçlardaki çeşitlilik, toplumda işbölümü avcı ve toplayıcı ekonomilerin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Üst Paleolitik Dönem'in sonlarına doğru insan anatomisinde belirgin bir narinleşme belirlenmektedir ki bu da kas, kemik veya dişlerle gerçekleştirilen bir takım işlerin artık aletlerle yapıldığının göstergesi olarak ilişkilendirilmektedir (Özbek, 2000: 76).

Avcı ve toplayıcı toplumların beslenme rejimlerinin genellikle dengeli olduğu ve sağlık düzeylerinin de iyi olduğu bilinmektedir (Ponting, 2011: 23). Kara hayvanlarındaki azalış sebebi ile deniz hayvanlarının avlanmasını arttırdığı belirlenmektedir. Bu hususta Marshall Sahlins, bu toplumların yaşadığı dönemi "orijinal bolluk dönemi" olarak adlandırır (2010: 13). Bu durum insanların sağlık durumundan

da anlaşılmaktadır. Arkeolojik buluntulardan elde edilen ve değişime en az uğrayan diş ve kemik fosilleri insanların ait oldukları döneme ait kültürel ve ekonomik yapılarını, beslenme alışkanlıklarını hatta geçirilen hastalıkları bile belirlemede önemli bir rol oynamaktadır (Uzel, 1992: 185). Besin hazırlama teknolojilerinin az olması, daha sert besinler tüketmek zorunda kalmaları çoğu zaman diş kırıkları ve diş kayıplarına neden olurken (Güngör, 1998: 6) diğer taraftan diş çürüklerinin en az düzeyde olduğu dönem Paleolitik Dönem olarak belirlenmektedir (Uzel, 1987: 34). Aynı zamanda yaşam ve doğurganlık sürelerinin uzadığı ve nüfusun arttığı da yine yapılan araştırmalar neticesinde belirlenmiştir (Özbek, 2000: 78).

Paleolitik Çağ'ın insanlık için önemli buluşlarından biri de ateşi bulmaları ve kontrol altına alabilmeleridir. Ateşin nasıl bulunduğu belli değildir ancak ateşi sürdürebilmek insanın doğa karşısındaki önemli bir başarısıdır.

1.1. İşbölümü

Toplumun üyeleri arasında ekonomik işbölümünün olduğunun kanıtı, mağara duvarlarına ve kayalara yapılan resimlerde kendini göstermekte, bu resimlerde erkeklerin avcılık yaptığı tasvir edilmekte ve yine erkeklere ait mezarlarda av aletlerinin varlığı görülmektedir. Bu işbölümünde kadınların daha çok toplayıcılık yaptığı ya da avlanan hayvanlara ait etlerin pişirilmesi veya derisinden giysi, çadır gibi eşyaların yapılması gibi ev ekonomisi işlerini gerçekleştirdiği belirlenmektedir (Şenel, 1982: 50).

Avcı ve toplayıcı toplumlarda genelde cinsiyete dayalı bir işbölümü bulunduğu belirlenmektedir. Toplayıcılık işini kadının yaptığı düşünüldüğünde her gün yiyecek toplama işinin yapılmadığı, üç gün yetecek yiyecek için bir gün çalışıldığı, avcılarının ise özellikle büyük bir hayvanı avladığında bir süre ava gitmediği anlaşılmaktadır. Her iki toplum üyesi de kalan zamanlarını, çok düzenli olmamakla birlikte, ateş için odun toplama, kabuklu yemişleri kırma, hayvanın derisini giysi veya çadır olarak kullanabilir hale getirme, alet yapma gibi günlük işleri yapmakta kullandığı anlaşılmaktadır (Sahlins, 2010: 33). Avcı ve toplayıcı toplumlarda temel sosyal birim aile olarak kabul

edilmektedir. Ancak yiyeceklerin grup içinde paylaşıldığı da arkeolojik kayıtlardan tespit edilmektedir (Childe, 2009: 51).

Avcılığın gelişmesi ve toplayıcılığın devam etmesi dönem insanların beslenme standartlarını yükseltmiştir. Ayrıca avlanan hayvanın geçici de olsa güvenilir bir yere getirilerek paylaşılması da yerleşik hayata geçişin ilk temelleridir (Şenel, 1982: 54). Özellikle Fransa'nın Solütre köyünde yapılan bir kazıda 100 bin atın kemiklerinin bulunması avcılarının işlerinde ne kadar uzmanlaştığını göstermektedir. Diğer taraftan Üst Paleolitik insanların avcılıktaki başarıları ileri derecede sosyal örgütlenmelerine bağlanmaktadır (Özbek, 2000: 78).

Avcılığın ilerlemesi ile ilgili olarak en önemli kalıntılar balık avlamak için çengel ve ip, rengineyi boynuzundan yapılmış mızrak ve insanın geliştirdiği ilk birleşik mekanizma olan yaydır. Çağın en önemli özelliği ateşin bulunması ve kontrol altına alınmasıdır. Ancak buzul çağının sonu olması sebebiyle ağacın kıt olması kemiklerin yakılmasına olanak sağlamıştır (Childe, 2009: 51). Başlangıçta sadece bitki toplayan insan hayvanları avlamayı öğrendiğinde, hayvan etinden sağladığı enerji bitkiden aldığı enerjinin fazlası ile üstüne çıkmış temel ekonomik faaliyet salt bitki toplamadan ayrılmıştır (İlin ve Segal, 2009: 22). İleri avcılık sayesinde çağ insanları belki de insanlık tarihinin her evresinden daha fazla et tüketimi gerçekleştirmiştir. Peki, etler nasıl pişirildi? Ya ısıtılmış taşlar üzerinde ya da içi su doldurulmuş deri tulumların içine yerleştirilen sıcak taşların, suyu ısıttıktan sonra çıkarılarak etlerin içine atılması suretiyle pişirildiği belirlenmektedir. Fazla gelen etlerin ise mağaralarda kazılan çukurlarda saklandığı tespit edilmiştir. Bu da kıtlık zamanlarında yaşanacak sorunun çözümü için stoklamanın taş devri insanında temellerinin atıldığının göstergesidir. Toplayıcılık ve avcılık ekonomisi neticesinde yeryüzündeki besin kaynaklarının hızla tükenmesine hatta 50 otçul hayvanın bu çağda soyunun tükenmesine neden olduğu belirlenmiştir. Gerçi bitki ve hayvanların yok olmasının sebebinin sadece insanlardan kaynaklandığı konusunda görüş birliği yoktur. İklim değişikliklerinin de bu yok olmayı hızlandırmış olabileceği tahmin edilmektedir (Özbek, 2000: 78).

1.2. Ticaret

Üst Paleolitik Dönem’de taş ocaklarına yakın yerde yaşayan avcı ve toplayıcı toplumların sert taş veya taştan yapılmış araçların alış verişi ile ilgilendikleri belirlenmiştir (Şenel, 1982: 181).

Paleolitik toplumların üretim tarzlarının sadece kullanım için üretim olmadığı anlaşılmakta, elde edilen arkeolojik buluntular ihtiyaç duydukları her şeyi üretebilen ya da ürettikleri her şeye ihtiyaç duyan kendine yeterli kültürler olmadığını göstermektedir. İhtiyaç duyulan nesnelere için yapılan mübadelenin o dönemler için kar amaçlı değil geçime yönelik olduğu bilinmektedir. Yani ihtiyaçlarının bir kısmını mübadele yolu ile karşılamış olduğu anlaşılmaktadır (Sahlins, 2010: 88). Ticaretin ilk temelleri olarak nitelendirilebilecek bu davranışların bu dönemler için adı değiş-tokuş veya alış-veriş olarak kabul edilmektedir. Nitekim ticaret dünyanın en eski ikinci işi olarak tanımlanmaktadır (Wiener, 1989: 325). Denizden uzak bölgelerde deniz kökenli arkeolojik buluntuların varlığı (Kartal, 2003: 52) Akdeniz’in kabuklu hayvanlarına ait kabukların orta Fransa’da bulunması veya bazı bölgelerde bulunan çakmaktaşlarının bulunduğu yere başka bölgelerden geldiğinin tespit edilmesi toplumların birbirlerinden bağımsız olarak yaşamadıklarını göstermektedir (Childe, 2009: 53). Aynı zamanda avcı ve toplayıcı toplumların sadece kendi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla üretim yapmadıklarının da bir kanıtıdır. Arkeolojik araştırmalar neticesinde elde edilen, döneme ait olarak kullanıldığı tespit edilen taşların analizinde, bazı türlerin çok uzak mesafelerden getirildikleri ve bu taşların yerel taşlardan farklı şekilde kullanıldıkları saptanmıştır. Günümüzden 40.000 yıl kadar önce daha iyi alet yapabilmek için 300 kilometre mesafeden getirilen özel taşların yerel taşlarla takas edilmesi (Ponting, 2011: 25) doğa ile mücadelede galip çıkmak ve yeni teknolojiler geliştirmek için çağ insanının önemli bir çalışma gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bu gayretin sonuçları yeni keşifler ve uzun bir bilimsel süreç olarak karşımıza uzun yıllar çıkacaktır.

1.3. Sanat

Çağdaş sanatın alt yapısını oluşturan önemli tekniklerin Üst Paleolitik'te temellerinin atılması, yapılan arkeolojik kazıların ilgi çekici kısmını oluşturmaktadır. Bu dönemde gerçekleştirilen sanatla ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Ancak henüz sanatın sanat için mi yapıldığı, yoksa av için bir sihir mi olduğu, ya da sanatçıların ekonomik bir amacının mı olduğu konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Çağdaş sanatın temelini oluşturan tekniklerin geliştirilmesinde doğanın sunduğu şekiller, kayalar, kullanılan maddelerin niteliği, insanın duygu ve düşüncelerinin ve el becerilerinin katkısının önemli olduğu görülmektedir. Paleolitik sanatçıları, sanatını gerçekleştireceği zeminin niteliğine göre kullanacağı tekniği belirlerken, boyalı resim mi yapacağına, kazıma resim mi ya da kabartma tekniği ile heykelcilik mi yapacağına karar verdiği anlaşılmaktadır (Yalçınkaya, 1978: 69-70). Yine bu mağaralarda bulunan kemikten yapılmış kaval ve düdüklere, hayvan dişlerinden ve kabuklarından yapılmış süs eşyaları moda ve sanatın temellerinin bu çağda atıldığına kanıttır. Hatta bu duygular öyle yoğundur ki, Akdeniz'den toplanan deniz salyangozu kabukları Fransa'daki Dordogne mağarasına getirilecek kadar değerlidir (Childe, 2009: 55, 56). Öyleyse ne kadar "ilkel" olursa olsun insanın var olduğu her dönemde sanatı görmek mümkündür.

Dönemin mağara duvarlarına veya kayalara yapılan resim sanatının günümüz sanatçıları bile hayran bıraktığından söz edilmişti. Peki, bu sanatçılar kimlerdi? Avcılar mı, avcı olmayanlar mı? Eğer bu sanatçılar avcı değillerse ve avlanan hayvanlardan pay almışlarsa gerçek bir işbölümünden söz edilebilmektedir. Ancak bu konuda kesin bir kanıt henüz bulunmamaktadır. Bu resimlerin avcılar tarafından da çizilmiş olabileceği mümkündür. Çizilen hayvan resimlerindeki ayrıntıları ancak bir avcı bu kadar iyi tasvir edebilir ya da ölü hayvanlar resmedilmiştir (Şenel, 1982: 78; Childe 2009: 54-55). Childe'a göre, sanatçıların, özellikle mağara resmi yapanların sadece sanat gerçekleştirmenin yanında önemli ve ekonomik bir amacı bulunmaktadır. Nedeni ise resimlerin insanın durmakta bile güçlük çekeceği mağaraların en gizli yerlerinde bu sanatı gerçekleştirmiş olmalarıdır (2006: 42). İnanışları gereği bir sihir olarak da düşünülmektedir. Özellikle Dordogne'da bulunan çakıl taşları üzerindeki

resim denemeleri bir sanatçılık okulunun varlığından haber vermektedir. Taşlar üzerindeki resimlerde ustalık işi düzeltmelerin bulunması iyi yetişmiş bir sanatçının olduğunu göstermektedir. Çağdaş bilim için resim, her dönemde yazı kadar önemli görülmektedir (Childe 2006, 45). Avustralya’da bulunan bir resimde büyük bir balığın hem dış görüntüsünün hem iskeletinin hem de iç organlarının resmedilmesi (Yalçınkaya, 1978: 81), diğer taraftan yaralı bir sığır resminde kalbin ok saplanmış olarak resmedilmesi (Childe 2006: 42) sanatın ve fizyolojik bilgilerin iç içe geçmesi olarak nitelendirilmektedir.

Gerek mağara gerekse kaya resim sanatı, dönem insanının sanatsal özelliklerini betimlemenin yanında, sosyal ve ekonomik hayatlarını anlamada ve açıklığa kavuşturmada, bilgi düzeylerini değerlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan pişmiş kilden yapılan heykelcikler seramik teknolojisinin de temellerinin bu dönemde atıldığını göstermektedir. Kil ve toprağın pişirilerek sertleştirilmesi ile yapılmış ancak tam olarak hangi amaçla kullanıldığı tespit edilemeyen seramik parçaları Paleolitik Çağ insanının yeteneklerini göstermede önemlidir. Bazı arkeolojik buluntular ve heykelciklerde görülen ayrıntılar söz konusu dönemin giyimi ile de bilgi vermektedir. İğneyi keşfeden insanın, hayvan derilerinden giysi dikerken bu giysileri kemiklerden veya dişlerden yaptığı boncuklarla süslediği tespit edilmiştir (Özbek, 2000: 84).

Bu arada Üst Paleolitik Dönem insanların yaşadıkları yerler sadece mağara ve kaya sığınakları ile sınırlı kalmamıştır. Açık alanlarda inşa ettikleri çadırlar ve kulübeler de yaşam alanları arasına girmiştir. İnşa ettikleri bu çadırlar ve kulübeler yine bilgi birikim düzeylerini ve tecrübelerini göstermede önemli kanıtlar sunmaktadır. Soğuktan en az düzeyde etkilenmek için kulübeleri yarıya kadar toprağa gömmeleri, kulübenin veya çadırın duvarını mamutun fildişleri ile örmeleri ve hayvan derileri ile kaplamaları, zemini taşlar ve kumla sağlamlaştırarak kille sıvamaları ve her kulübenin içinde ocak bulunması (Özbek, 2000: 79) dönem insanının çalışma gayretini ve mevcut imkanlarla yaratma gücünü göstermede önemlidir.

Bazı tarih öncesi yazarları toplayıcılık ve avcılığın paleolitik toplumların tüm zamanını aldığını belirtmektedirler. Ancak ileri derecede uzmanlaşmış avcı toplumlarda

büyük bir hayvanın avlanması sonucunda topluluğun bir-iki hafta ava çıkmak zorunda kalmadığı bu artı zamanda ikincil ekonomik faaliyetlerde ya da toplumsal veya kültürel etkinliklerde bulunduğu belirlenmektedir (Şenel, 1982: 71). Diğer taraftan Antropolog Marshall Sahlins, Paleolitik Çağ insanının tüm zamanını bu işler için kullanmadığını, hayatın sanıldığı kadar zor olmadığını ve bolluk kavramının göreceli bir kavram olduğunu belirtir. O'na göre bolluğa iki şekilde ulaşılır. İhtiyaçlar ya çok üretilerek ya da az şey arzu edilerek kolayca karşılanabilir. Sahlins ayrıca dönem insanının artı zamanının kalmadığı görüşünde olanlar için ise John Stuart Mill'in: "Emekten tasarruf etmek için icat edilen aletlerden hiçbirisi asla kimsenin bir dakikalık emeğini azaltmamıştır." şeklindeki sözünü hatırlatır (Sahlins, 2010: 13, 44). Henüz besin üretimine geçilmemişti ama tüm arkeolojik buluntular Paleolitik Çağ insanların hayatlarını sadece besin toplayarak ya da avcılık yaparak geçirmediklerini göstermektedir. Sanata duydukları ilgi, ölü gömme adetleri, kendileri için güzel şeyleri elde edebilmek için yaptıkları alış - veriş onların bütün zamanlarını toplayıcılık ve avcılık yaparak geçirmediklerini göstermektedir. Belki de mağara duvarlarına ya da kaya parçalarına yaptıkları resimler olmasa bugün Paleolitik insanların yaşam biçimlerini anlamak güç olacaktı.

Avcı ve toplayıcı toplumlar hakkında ortak antropolojik görüş; basit geçimlik ekonomi, sınırlı boş zaman, hiç bitmeyen yiyecek bulma telaşı, yetersiz doğal kaynaklar ve ekonomik bir artığın olmaması yönündedir (Sahlins, 2010: 14). Bu görüş açısı ile bakıldığında gerçekten avcı ve toplayıcı toplumlar, alternatif bir yaşam tarzı varmış gibi, oldukça küçültücü bir toplum statüsünde yerlerini almaktadır. Ancak böyle davranarak günümüz modern toplumların ekonomik yapılarından hareketle bundan yaklaşık 50.000 yıl öncesi toplumların ekonomik yapıları açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle de avcı ve toplayıcı toplumlar günümüz penceresinden ilkel, barbar ve yeteneksiz olarak görülmektedirler.

İktisat biliminin temelini oluşturan "ihtiyaçlara oranla kaynaklardaki kıtlık" meselesi ilkel veya modern her toplumun ortak sorunudur. Sahlins'e göre; kıtlık, bizim ekonomimiz tarafından verilen bir hüküm olarak tanımlanabilir ve bu konuda söylenecek belki de en anlamlı söz "isteğiniz yoksa eksdiğiniz de yoktur" şekli ile ifade

edilebilir (2010: 14). Peki, avcı ve toplayıcı toplumlardaki doğal kaynaklardaki kıtlığın “eğer varsa” günümüzden farkı nedir? Bu toplumdaki bireylerin boş zamanının olmaması yönündeki görüşün sebebi nedir? Günümüz insanının daha mı çok boş zamanı bulunmakta? Veya Paleolitik toplumlar için nüfuslarının az olmasında hareketle yetersiz beslenme (Cipolla, 2012: 73) içinde olduklarından bahsedilir. Bu takdirde günümüz dünyasında yetersiz beslenen hiçbir toplumun bulunmaması gerekir. Tarih öncesi insanlarına ait tüm fosil kalıntıları ve aletler bulunsa bile bu toplumların kültürel ve ekonomik yapılarını anlamak tam anlamı ile mümkün olmayacaktır.

1.4. Anadolu Paleolitik Kültürleri

Tarih öncesi arkeolojisi için doğu vazgeçilmez bir başlangıç olarak kabul edilirken Avrupa'nın tarihini doğru açıklamada da önemli bir unsur olarak görülmektedir. Childe, günümüzden bin yıl öncesine kadar, Kuzey Avrupa'nın bir kısmında hala okuma yazma bilmeyen ve barbar olarak nitelendirilen karanlık toplumların mevcutluğunu dile getirirken Akdeniz kıyılarındaki parlak tarih ışıklarının bu karanlığı aydınlattığından bahsetmektedir (1929: 1-3). Childe'in bu ifadesi şüphesiz uygarlığın başlangıcını belirlemede önemli bir yaklaşımdır.

İnsanın doğa ile mücadelesi ve ona uyma çabaları yeryüzünde çok çeşitli uygarlıkların doğmasına sebep olmuştur. Anadolu'da, bu süreçte jeomorfolojik (yer şekilleri) özellikleri ile çok sayıda ve farklı uygarlıkların gelişmesine ev sahipliği yapmıştır (Akurgal, ts.: 22). Arkeolojik araştırmalar Türkiye'de Paleolitik Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar olan kültürel sürecin kesintisiz olarak izlenebildiği yeri eski Fırat boyu olarak belirlerler.

İnsanlık tarihinin ve uygarlığın, her ne kadar tek bir bölgeden mi yoksa farklı bölgelerden mi başladığı hususunda henüz kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu başlangıcın Türkiye'de de yaşandığı bugün kesin olarak bilinmektedir. Bu dönem Holocene olarak adlandırılan buzul sonrası dönemden başlayan ve Neolitik döneme ve hatta Bakır ve Tunç Çağ'a doğru uzanan bir süreci kapsamaktadır. Kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda ırmak düzlüklerinde ve yüzeylede keşfedilen taş aletler bu tarihin

başlangıcını gösteren en iyi kanıtlar olarak tarihe geçmektedir ve Alt, Orta, Üst Paleolitik Dönem ve Mezolitik Çağ'ın kesintisiz olarak Anadolu'nun tarihinde yer aldığı kesin olarak anlaşılmaktadır (Kansu, 1947: 227, 232).

Anadolu Paleolitik kültürleri ile ilgili olarak tarihçi ve araştırmacılara ait ortak görüş, özellikle 1950'li yıllara kadar, Paleolitik toplumlar hakkında çalışmaların ve arkeolojik araştırmaların Anadolu tarihini aydınlatmada yeterli olmadığı ve söz konusu çağa ait bulunan fosil kalıntılarının gerekli ilgiyi görmediği yönündedir.

Diğer taraftan ilgili dönem kültürlerine ait yapılan az sayıda araştırma da ancak ve ancak arkeolog ve antropologların katılımı ile gerçekleştirilmiş, Jeoloji, Botanik, Zooloji ve Coğrafya gibi bilim dallarının katılımı sağlanamadığı için disiplinler arası bir bilim çalışması olma özelliğini taşıyamamıştır (Harmankaya, Tanındı, 1996: 11). 1950'li yıllardan sonra ise arkeolojik çalışmalar baraj, otoyol, sanayi yatırımları ile, kurtarma çalışmaları kapsamında ancak hız kazanabilmiştir (Karul, 2013: 6). Anadolu önemli bir coğrafi konuma sahip olmasına rağmen özellikle Paleolitik endüstrilerin bu bölgede oldukça az bilindiği kabul edilmektedir (Otte vd., 1994: 75).

Tarih öncesi çağlara ait araştırma ve kazılarda elde edilen bilgi ve bulgular sadece Türkiye'nin kendi tarihini oluşturmakla kalmamakta aynı zamanda insanlığın ortak geçmişini gün ışığına çıkarma sorumluluğunu da üzerinde barındırmaktadır (Özdoğan, 2013b: 21).

İnsanlık tarihinde tarihöncesi kültürleri tanımada, insanların yaptığı aletler, yaşadığı yerler, ölüleri gömme teknikleri ya da çizilen resimler yardımcı olmakta ve tarih öncesi çağlar ve dönemler şekillenmektedir (Braidwood, 2008: 45). İnsan elinden çıkan ve günümüze ulaşabilen en eski üretim araçları/kültür ürünleri taş aletler şekli ile tanımlanmakta ve basit araçlar olarak bilinmektedir. Ancak taşa şekil vermenin çok da kolay olmadığı düşünüldüğünde üretim araçları için kullanılan ilk hammaddelerin kemik ve tahta olması daha akla yakın bulunmaktadır. İnsanın kullandığı düşünülen bu ilk aletlerin ya günümüze ulaşamadığı ya da günümüze ulaşsa bile üretim aracı olarak nitelenecek standart formlar taşımadığı tahmin edilmektedir (Arsebük, ts.: 3). Diğer

tarafından günümüze ulaşabilen taş aletler de, çoğunlukla insanların bıraktıkları gibi bulunmamakta geçirilen buzul dönemleri, toprak akması (buzu çözölen toprağın bayır aşığı yavaşça ilerlemesi), deniz, nehir veya göllerin su düzeylerindeki değışmeler gibi doğal olaylardan etkilenmiş olarak bulunmaktadır (Braidwood, 2008: 49-50).

İnsanın ilk üretim aracı olarak kabul edilen taş aletler en basit şekli ile, bir taşla diğeri bir taş ile vurma basıncı uygulanması sureti ile üretilmişlerdir (Erek, 1998: 206). En iyi taş aletler ise, keskin ve bir darbe vurulduğunda önceden bilinebilecek şekilde kırılan çakmaktaşı gibi kayalardan yapılmışlardır (Kottak, 2008: 206). İşte bu basit taş aletler ve üretim şekilleri Paleolitik Çağ'ın sınıflandırılmasında esas teşkil etmektedir. Alt, orta ve üst olmak üzere üç ana bölüme ayrılan Paleolitik Çağ, üretim araçlarının yapılaş tarzlarına ve büyüklüklerine (Bostancı, 1961: 133) göre de alt endüstrilerle bölümlendirilmektedir.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan bu çağlara ait taş aletler söz konusu endüstrilere tanıklık etmektedir. İki yüzeyle baltaların kullanıldığı Chellean, Acheulean ve Micoquan endüstriler ve yonga endüstrisinin hakim olduğu Clactonian endüstri Alt Paleolitik Dönem ile sınıflandırılırken, Levalloisian ve Mousterian (yine yonga endüstri ile tanımlanır) Orta Paleolitik Dönem'i temsil etmektedirler. Aurignacian, Solutrean ve Magdalenian endüstriler ise Üst Paleolitik Dönem'e ait olup bunlardan sadece Aurignacian endüstrisi Türkiye'de bulunmakla birlikte bu dönemden sonra Neolitik Çağa geçiş öncesi Mezolitik Çağ olarak adlandırılmaktadır (Kansu, 1947: 227).

1.4.1. Yarımbugaz Mağarası

Mağaraların, tarihöncesi dönemlerden bu yana insanların yerleşim ve korunma yerleri olduğu bilinmekte ve özellikle tarih öncesini aydınlatmada önemli bilgileri barındırmaktadır. Her yerleşim sonucu mağaralarda katmanlar oluşmakta, her katman ayrı bir tarihi dönemin bilgilerini saklamaktadır (Braidwood, 2008: 47).

İşte bugünkü bilgilerle Anadolu'da en eski yerleşim yeri İstanbul'un batısında yer alan Yarımbugaz mağarası olarak kabul edilmekte ve kesin bir tarihlendirme

yapılmamakla birlikte, kullanılan araç ve gereçlerin Alt-Orta Pleistosen dönemini işaret ettiği belirtilmektedir. Diğer taraftan mağaradan elde edilen traverten ile ilgili ilk tarihlendirme 0,8 milyon yıl olarak açıklanmaktadır. Yeniden eskiye doğru sıralandığında Bizans, Geç Roma, Kalkolitik, Neolitik, Epi-Paleolitik ve Mousterian evreler mağarada mevcut olarak görülmektedir. Mağara ayrıca yaklaşık 5000 tür fosil hayvan kalıntıları/ paleontoloji ile Avrupa'nın en zengin buluntu topluluğu olma özelliğini taşımaktadır. Herhangi bir insan fosiline henüz rastlanılmamakla birlikte araç ve gereçlerin yapımında oldukça kaliteli çakmaktaşların kullanıldığı, bu taşların yerel olarak elde edildiği, herhangi bir yerden getirilmediği belirlenmiştir (Arsebük vd., 1989: 11-12, Arsebük, 1996: 34-36).

Mağara'nın taş endüstrisinde, ele geçen buluntuların sayısal değeri hesaplandığında, yongaların egemen olduğu görülmektedir. Acheulean tipi iki yüzeyle örneklerin bulunmadığı ancak sadece bir adet iki yüzeyle olarak tanımlanabilecek taş örneğinin iki yüzeylelerin öncüsü olarak kabul edilebileceği görüşü hakimdir. Yarımburgaz'da bulunan taş endüstriler her ne kadar kaba ve ilkel gibi görünseler de bazı örneklerde üstün işçilik özelliği bulunmaktadır. Bu doğrultuda aletlerin işlevsel olmasına önem verildiği, gereksiz olduğu düşünülen ayrıntılar için emek harcanmadığı düşünülmektedir Yarımburgaz Mağarası'nda insan tarafından belli bir amaca yönelik olarak hazırlanmış 2 ürün bulunmuştur. Bunlardan biri dikine yarılmış ve uç kısmında düzeltelerin yapıldığı bir kemik, diğeri de sürekli kullanıldığı anlaşılan bir geyik boynuzudur (Arsebük, 1989: 15-16, Arsebük vd., 1990: 23).

Mağara'nın Paleolitik Çağ dolgularına define arayıcıları ve film yapımcıları tarafından zarar verildiği tespit edilmiştir. Dolgulara zarar verecek ölçüde çukurlar kazılması kültür sürecinin izlenmesini güçleştirmiş, bu güçlük her bir katmanın farklı özellikte toprağa sahip olmasının tespiti ile aşılabilmektedir. Mağara Kalkolitik Çağ buluntuları ile de dünyada başka bir tarihöncesi dönem yerleşmesi buluntuları ile eşleşmemekte, kendine özgü kültürü yansıtmaktadır (Özdoğan, 1987: 325-330).

1.4.2. Karain Mağarası

Türkiye Paleolitik kültürleri arasında Antalya-Burdur yolu üzerinde bulunan ve Prof. Dr. İ. Kılıç KÖKTEN tarafından 1946 yılında keşfedilen ve gerçek bir Dip Tarih olarak nitelendirilen (Kökten, 1952: 172, 1961: 41) Karain Mağarası'nın sadece Paleolitik Çağ değil Neolitik, Kalkolitik, İlk Tunç ve Roma dönemleri yerleşim yeri olarak da kullanıldığı belirlenirken (Yalçınkaya v.d., 2011: 373), mağarada özellikle tüm Paleolitik dönemlerin tabakalar halinde bulunması Türkiye'nin tarih kronolojisinde aydınlanmamış, eksik kalan bir bölümün tamamlanmasına olanak vermiştir (Kökten, 1959: 10). Alt Paleolitik'ten başlayarak oldukça uzun bir tarihi süreci gösteren mağara, özellikle günümüzden 350.000 yıl öncesinden 40.000 yıla kadar teknik değişimlerin evrimini izleyebilmek için önemli izler taşımaktadır (Kartal, 2009: 65, Otte v.d., 1995: 294). Çevresinde bulunduğu zengin hammadde kaynakları sebebi ile tercih edilir bir yerleşim yeri haline geldiği tespit edilirken diğer taraftan Paleolitik Çağ'ın yontmataş teknolojisini incelemeye önemli bilgiler vermektedir (Kartal, 2012: 90).

Eski bir deniz seviyesinde iken kuvvetli bir tektonik hareketle yükseldiği belirlenen mağarada karstik oluşumla birçok göz bulunmaktadır. Mağara üç önemli evre ile özetlenir. En alt taban 350 bin yıl öncesi, II. evre 350 bin - 300 bin yılları arası, III evre ise 300 bin – 60 bin yılları arası ile tarihlendirilir. III. Evrede bulunan aletler “Karain Moustérien” olarak adlandırılmaktadır (Yalçınkaya vd., 1996: 3). Kazıların önemli bir kısmını oluşturan, B ve E gözleri olarak adlandırılan yerlerde Orta Paleolitik'e ait önemli kalıntılar bulunmuştur.

Kazılarda çakmaktaşı, bazalt, andezit, kuvarz, kumtaşı, siyah obsidiyen gibi hammaddelerden, el baltaları, kazıyıcılar, deliciler, kesiciler gibi üretim araçlarının meydana getirildiği belirlenmiştir (Kökten, 1959: 10). Yontmataş için kullanılan temel hammaddelerin ise çoğunlukla yerel kaynaklardan elde edilmiş radyolarit ve çakmaktaşı olduğu tespit edilmiştir (Yalçınkaya, 2011: 375).

İnsanın süslenme arzusunu veya bir ritüeli simgeleyen 2 adet kolye Karain Mağarası'nda Orta Paleolitik ile tarihlendirilirken bu buluntu, söz konusu dönem için

oldukça ilgi çekici kabul edilmektedir. Diğer taraftan mağarada bulunan Neandertal insanına ait dişler Anadolu’da bulunan ilk fosil neandertal adamı numunesi olarak kayıtlara geçmiştir (Yalçınkaya, 1987: 19, 22).

Tüm arkeolojik seviyelerde yanmış kemik parçaları, bitki ve kömür kalıntılarının bulunmuş olması Karain mağarasında yaşayan insanların ateşi kullandığının kesin bir kanıtıdır. Ayrıca mağarada bulunan özenle seçilmiş taşlardan yapılmış bir ocak kalıntısı Orta Paleolitik döneme ait ilk düzenli ocak kalıntısı olma özelliği göstermektedir (Yalçınkaya, 1987: 19, 1990: 47).

Anadolu Paleolitik kültürünü temsil eden mağarada bulunan buğday taneleri ve incirler Anadolu’nun en eski tahılı ve meyvesi olarak Antalya Müzesi’nde sergilenmektedir. Mağara ile ilgili kazılar halen devam etmektedir.

1.4.3. Öküzini Mağarası

Karain Mağarası’nın yakın kuzeydoğusunda bulunan Öküzini Mağarası’da önemli bir Paleolitik yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir. Özellikle Türkiye’nin Epi-Paleolitik dönemini aydınlatmada, yaşayan son avcı-toplayıcı toplumların yaşamları ile ilgili bilgiler vermede rolü büyüktür (Kartal, 2009: 92). Mağara adını, yan duvarları üzerinde tespit edilen “öküz resmi”nden almaktadır. Alt ve Orta Dönem Paleolitik’te mağaranın sular altında bulunduğu tespit edilirken, mağara Üst Paleolitik Dönem’le ilişkilendirilmektedir. Bu mağara da Türkiye’nin önemli bir “Dip Tarih Hazinesi” olarak kabul edilmektedir (Kökten, 1961: 41).

Mağara’ya ait tarih öncesi izler, taş endüstrisi bakımından, 4 evrede özetlenmektedir. MÖ 16.000-14.000 yıl ile tarihlendirilen ilk toplulukta düz sırtlı, sivri alet endüstrisi ile birlikte keçi ve alageyik yoğunlukta bir avcılık ekonomisi görülmektedir. Taş endüstrisinin karakteristik özelliği hammaddesi hem yerel hem de ithal olan uzun bıçaklardır. Ön kazıyıcılar, deliciler taş kalemlerin yaygın olduğu bir alet endüstrisi ile karşılaşmıştır. GÖ 14.000-13.000 yıl önce tarihlendirilen 2. dönemde mikrolit aletlerde yarım ve üçgen şekilli geometrikleşme dikkati çekmekte, öğütme

taşların da yaygın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Av hayvanlarında da çeşitlenme görülmüş, alageyik ve koyunun önemli ölçüde tercih edilmesinin yanında keçi, karaca, yaban domuzu ve kızıl geyiğin de avlandığı belirlenmiştir. Taş boncuklar ve deniz kabukları da süslenme araçları olarak dönemin ilgi çeken buluntuları arasında yer almaktadır. MÖ 13.000-10.500 arasındaki 3. dönemde yaygın olarak geometrik mikrolit aletler iğne, biz ve spatula gibi kemikten yapılmış aletlerin de yapıldığı ve deniz kabuklarının da dekoratif amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır. MÖ 9.000-6.500 ile tarihlendirilen 4. dönemde karışık bir mikrolit endüstri ile karşılaşılırken, cilalı taş baltalar ve çok sayıda çömlek parçaları Neolitik Çağı işaret etmektedir (Yalçinkaya vd., 1996: 12, Otte vd., 1999: 82, 84).

Mağara “taş alet endüstrisi” bakımından dikkat çekici bir yoğunluk ve çeşitlilik göstermektedir. 200.000’den fazla yontmataş endüstri ögesi bulunan mağara, “yontmataş alet tip listesinde” 209 ayrı tip ile temsil edilmektedir (Kartal, 2009: 120, 127). Diğer taraftan burada önemli olacak bir nokta da, bu kadar çeşitli aletlerin nerelerde kullanıldığının tespit edilmesi ile ilgili yapılacak çalışmaların hız kazanması olacaktır (Kösem, 1998: 187, 196).

Bugün toplumların tarıma geçiş nedenleri ile ilgili olarak cevaplanamamış birçok soru bulunmaktadır. Bu süreci açıklayabilmek için ise keşfedilen her arkeolojik veri farklı kültür, farklı iklim ve farklı çevre koşulları altında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Karain ve Öküzini Mağaraları bugün uzun ve iyi tarihlendirilmiş birer Epi-paleolitik yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir. Dolayısı ile bu yerlerden ele geçen her arkeolojik kalıntı tarihsel süreci açıklamada önemli birer rol oynamaktadır. Özellikle bitki besinleri ile ilgili kalıntılar her Paleolitik siteden ele geçmemektedir. Ancak Karain ve Öküzini mağaralarında; yabani badem gibi kuruyemiş, meyve, yumrular, kökler gibi besin kalıntıları korunmuş olarak ele geçirilmiştir (Martinoli, 2004: 61-62). Yine bu mağaralarda bulunan hayvan kemikleri kalıntıları bölgenin ekolojisi ile ilgili olarak detaylı bilgiler vermektedir (Albrecht v.d., 1988: 139).

2. MEZOLİTİK ÇAĞ / EPI-PALEOLİTİK DÖNEM

Mezolitik Çağ çok genel olarak Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a kısa süren bir geçiş öncesi olarak tanımlanır. Bu genel tanımlamanın sebebi henüz arkeologlar veya antropologlar tarafından bu çağın veya dönemin başlı başına bir çağ mı, yoksa Paleolitik Çağ'ın bir dönemi mi olduğu konusunda tam bir görüş birliğinin olmamasıdır. Mezolitik Çağ daha çok Avrupa'da, açık bir şekilde tespit edilen tarih öncesi toplumları için kullanılırken, dünyadaki diğer Paleolitik'ten Neolitik'e geçiş toplumlarında Mezolitik tanımı yapılması yerinde bulunmamaktadır. Nitekim her toplumda bu geçiş süreçleri benzer yapılar göstermemektedir. Özellikle Türkiye için Epi-paleolitik dönemin sonu ve Çanak Çömleksiz Neolitik'in başlangıcını temsil eden, sınırları kesin çizgilerle ayrılabilmiş, bir tarih öncesi yerleşim yeri henüz yoktur (Kartal, 2009). Bu sebeple Mezolitik Çağ'ı genel bir değerlendirmeye tabi tutmak yerinde olacaktır.

Günümüzden yaklaşık 12.000 yıl öncesinde yeryüzünün ikliminin önemli ölçüde değiştiği, buzulların eriyerek kuzeye çekilmesi ile geniş toprak alanlarının meydana geldiği, Plesitosen Çağ'ın önemli hayvanlarından bizon, mamut, ren geyiğinin yok olduğu, sulak alanların genişlediği ve insanların buzulların erimesi ile geniş topraklara yayıldığı bir dönemdir. Doğanın giderek zengin besin türlerini sunduğu bu dönemde sabit köy yerleşimlerinin özellikle nehir ve göl kenarlarında kurulduğu belirlenmiştir. Bir kısım Mezolitik toplumlar kaya sığınaklarında yaşamaya devam ederken bir kısmı da toprağa yarı yarıya gömülü evler inşa etmişlerdir (Özbek, 2000: 86). Böylelikle ilk uzun süreli yerleşik hayat bu dönemde görülmektedir.

Sıcak ve yağışlı iklimin hakim olması yabani halde tahılların yayılmasına imkan sağladığı, köylerin çevresinde buğday ve arpa gibi tahılların yabani olarak yetiştiği belirlenmektedir (Özbek, 2000: 86).

Arkeolojik buluntular dönemde yaygınlaşan yabani tahılların orak gibi kullanılan kesici aletlerle toplanıp depolandığını göstermektedir. Dönemde yeni bir teknoloji olarak değerlendirilen mızrak ve ok başları olarak kullanılan mikrolit ya da başka bir adlandırma ile minitaşlardır. Alet yapımında yine temel hammadde çakmaktaşı ve

obsidiyen olarak bilinmektedir. Ancak aletler daha ince yapılı olarak görülmektedir. Yine bu dönemde keresteyi işleyecek ilk aletlerin, keskinleştirilmiş çakmaktaşı ve taştan yapılmış bıçakların varlığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan belki de ilk taşıt olma özelliği gösterecek olan, kar ve buzda ulaşım sorununu gideren kızak araçları dönemin öne çıkan gelişimi arasında yer almaktadır (Childe, 2009: 57).

Mezolitik Çağ'ın en belirgin özelliği köpeğin evcilleştirilmiş olmasıdır. Av sırasında köpeğin insana yardım ettiği tahmin edilmektedir.

Paleolitik Çağ'dan farklı olarak bu çağda aile içindeki işbölümü farklılaştığı belirlenmektedir. Daha önce avcılıkta yer almayan kadınların bu dönemde küçük kara ve su hayvanlarının avlanmasında yardımcı oldukları tespit edilmektedir (Özbek, 2000: 86).

Mezolitik Çağ İle Üst Paleolitik Dönem karşılaştırıldığında Paleolitik Çağ toplumlarının daha zor iklim ve yaşam şartlarında, ağır bir bilgi birikimi süreci ama daha uzmanlaşmış bir hayat sürdükleri görülürken Mezolitik toplumlarda önemli bir ilerleme bulunmamaktadır. Üst Paleolitik Dönem oldukça zengin bir miras bırakırken Mezolitik kültürlerde bu zenginlik bulunmamaktadır. Diğer taraftan insanlığı üretici ekonomiye geçirecek olan toplumlar Avrupa Mezolitik Toplumları değil, "Yakındoğu Mezolitik Toplumları" olarak kayıtlara geçmektedir. Yakındoğu Mezolitik toplumlar buzul kuşağının dışında olmaları sebebi ile avcılıkta fazla uzmanlaşmamış, toplayıcılık ekonomileri gelişmiş toplumlar olarak bilinmektedir. Yaşadıkları bölgede arpa, buğday gibi taneli tahılların yaygın görülmesi bu toplulukların yabani tahılları sulamaları ve ekip biçme yöntemlerini geliştirmeleri toplayıcı konumdan çiftçiliğe ve avcı konumdan sürücülüğe geçişi sağlamıştır. Mezolitik toplumların en önemli teknolojik başarıları "balta"ların bulunması olarak nitelendirilir. Tahta klubeler ve kayıkların yapılması ve yerden biten otların toplanması ancak balta sayesinde gerçekleşecektir (Şenel, 1982: 126-129).

3. NEOLİTİK ÇAĞ

Tarih öncesi dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmamaktadır. Nitekim her toplum söz konusu dönemleri farklı tarihlerde yaşamıştır ve her yeni arkeolojik bilgi bu tarihlerin yeniden şekillenmesinde neden olmaktadır. Yeni Taş Çağı anlamına gelen Neolitik Çağ'a günümüzden yaklaşık olarak 12.000 ile 10.000 yılları arasında geçildiği belirlenmektedir. Bu dönem Pleistosen Bölüm'ün ve son Buzul Çağı'nın sona erdiği, jeologlar tarafından dördüncü dönem olarak adlandırılan dönemin başlangıcıdır (Diamond, 2006: 29, Schmidt, 2010: 239). Neolitik Çağ paleoantropolojik açıdan insanlık tarihinde, insan ve çevre ilişkilerinin en iyi şekilde gözlemlenebildiği önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir (Güngör, 1998: 367).

Çağ'ın en önemli avantajı kuzey buz tabakalarının erimesi, bozkırların ve tundraların yerlerini orman bölgelerinin almasıdır. Çağ bir tarım devri olarak nitelendirilmektedir. Doğanın kendisine sundukları ile hayatını geçiren insan artık doğaya kendi amaçları doğrultusunda müdahale edecektir. Üretime geçişle de nüfus hızla artacaktır. Childe, bu dönemi "Neolitik Devrim" olarak adlandırmakta ve toplumların ekonomik ve sosyal yapılarındaki değişimin hızlı gelişimi olarak tanımlayarak bu gelişime de nüfus artışının eşlik ettiğini açıklamaktadır (Childe, 1950: 3). Bu devrimin olmasına en çok katkıda bulunanlar da ekonominin temelini oluşturacak arpa ve buğday olarak belirlenmektedir. (Childe, 2006: 46). Ancak insanlığın bu devrimi gerçekleştirirken yeryüzünde yaşanan iklimsel değişimler oldukça önemlidir ve göz ardı edilmemelidir. Neolitik Çağ geçmiş yaşam biçimlerinin ve beslenme alışkanlıklarının birden terk edildiği ve yerleşik hayata geçildiği bir çağ değil, yeryüzünün ve yeryüzündeki yaşama şartlarının değişmesi neticesinde insanlar, hayvanlar ve bitkiler arasındaki etkileşimin giderek arttığı uzun bir sürecin zorunlu bir sonucudur (Ponting, 2011: 41). Neolitik Çağ'da; besin yetiştiriciliği, hayvanların evcilleştirilmesi ve çanak çömlek yapımı sayesinde büyük bir iktisadi değişime tanık olunur.

Neolitik Çağ iki ana bölüme ayrılmaktadır:

1- Çanak çömleksiz (akeramik) Pre-Pottery Neolithic PPN

(Pre-Pottery Neolithic A -Çanak çömlek öncesi A)

(Pre-Pottery Neolithic B -Çanak çömlek öncesi B)

(Pre-Pottery Neolithic C -Çanak çömlek öncesi C)

2- Çanak çömlekli (keramik) (PN – Pottery Neolithic)

(Cipolla, 2012: 10, Şenel, 1982: 144).

Ancak bu iki ana bölüm Neolitik süreçte belirleyici unsurun sadece çanak çömlek olduğu anlamına gelmemelidir. Bu süreç doğanın baskısı altında yaşayan insanın doğayla yaşamayı öğrenmesi, göçebelikten kurtulup yerleşik hayata geçmesi, toprağı işlemesi, hayvanları evcilleştirmesi, yaşamsal mekanların yanında dinsel veya törensel yapıtların inşası ve mimari ile şekillenmektedir.

Üretim ekonomisine yani tarıma geçen topluluklar ilginçtir, uzmanlaşmış avcı ve toplayıcı toplumlardan ziyade, daha az uzmanlaşmış daha az yeni kültürler geliştirmiş topluluklardan meydana çıkmışlardır (Childe, 2009: 63). Belki de bu durum uzmanlaşmış toplumların alışkın olduğu yaşam biçimlerini ve kültürlerini kolay kolay terk edememe sebebinden kaynaklanmaktadır (Şenel, 1982: 83). Diğer taraftan besin sıkıntısı içinde kalan bir kısım toplayıcı kültürlerin, yabancı tahılların yoğun olduğu bölgelere köyler inşa etmekten başka seçeneklerinin olmayışı besin üretimine geçişin temelini oluşturmuştur. Bu toplumların topladıkları tahılları depolayacak yerlere ihtiyaç duymaları, toplanan tahılların ardından toprakta kalan anızlara keçi ve koyunların otlamaya gelmesi yerleşik hayata özendirici etmenler arasında sayılmaktadır (Kottak, 2008, 240). Ancak tüm bu etkenlerin yanında yeterli miktarda su, gözlem ve deney sonucu elde edilen bilgi birikimi de tarım devriminin oluşması için gerekli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada besin üretimine altı farklı bölgede, Yakındoğu, Anadolu, Orta ve Güney Amerika, Güneydoğu Asya ve Batı Afrika'da, birbirinden bağımsız olarak geçildiği bilinmektedir (Özbek, 2000: 87). Bu doğrultuda günümüz toplumları Yakın Asya, Akdeniz Bölgesi ve Alp dağları'nın güneye bakan kısımlarının kültürlerinin kalıtçısı olarak kabul edilmektedir (Childe, 2009: 64) Ancak Profesör

James Henry Breasted tarafından isimlendirilen, besin üretimine ilk geçen toplulukların yaşadığı bölge olarak bilinen, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye, doğuda Fırat ve Dicle nehirleri ile güneyde Suriye çölünü içine alan “Bereketli Hilal” bölgesi Neolitik devrimin araştırılmasında arkeologların özellikle ilgilendiği bölge olarak önemini korumaktadır.

Besin üretimine geçişte henüz cevaplandırılmamış birçok soru bulunmaktadır. Eğer yiyecek üretimine geçişte ana etken iklim şartları ise, Bereketli Hilal bölgesi ile aynı iklimsel özellikleri bulunan Güneybatı Avrupa ya da Güneybatı Avustralya’da yiyecek üretimine neden aynı dönemlerde geçilememiştir? Yiyecek üretimi bir keşif mi, uzun süren bir bilgi birikimi ve gözlem mi yoksa yiyecek kaynaklarının azalması neticesinde verilmiş kararların bir sonucu mudur? Besin üretimine geçiş neden uzun sürmüştür? Yerleşik hayata geçiş ile besin üretimine geçiş eş zamanlı olarak mı gerçekleşmiştir? Yazılı tarih öncesi dönem tam olarak çözülmeyen bu sorulara verilecek kesin bir cevap bulunmasa da yiyecek üretiminin ortaya çıkmasına katkıda bulunan beş ana neden gösterilmektedir (Diamond, 2006: 143-147);

- Yiyecek bulmanın zorlaşması ve kaynakların giderek azalmaya başlaması, avcılık yapan insanların ustalaşması ve hayvanlarının soyunun tükenmeye başlaması.
- Bitkilerin evcilleştirilmesi özellikle buğday ve arpa yetiştirilecek alanların iklim değişiklikleri ile genişlemesi.
- Yiyecek toplama, işlemden geçirme ve saklama teknolojilerinin gelişmesi, özellikle buğdayın kabuklarından ayrılması işlemi için gerekli aletlerin yapılması.
- Nüfus artışı. Burada nüfus artışının mı yiyecek üretimine geçişi zorladığı yoksa yiyecek üretimine geçişle daha sağlıklı bir beslenme neticesinde nüfusun arttığı konusunda kesin bir tahmin yapılamamaktadır.
- Yiyecek üretimine geçen toplulukların avcılık toplayıcılık yapan toplumlara göre, nüfus yoğunluğunun fazla olması sebebiyle, onların yerlerini almaları veya onları yok etmeleri.

Besin üretimine geçen toplulukların “besin üretimi yapma” konusunda karar vermeleri mümkün görülmemektedir. Nitekim bu konuda önlerinde daha önceden çiftçilik yapmış toplulukları görerek bir seçim yapma şansı bulunmamaktadır. Bu sebeple besin üretimine geçen topluluklar avcı ve toplayıcılığı birden bırakarak böyle bir hayatı seçmiş değillerdir. Üretim sürecinin uzun bir gözleme dayandığı ve bu süreçte de avcılık ve toplayıcılığa devam ettikleri muhtemel gözükmemektedir. Tabii bu süreç her toplum için aynı evrelerle şekillenmemiştir. Bazı toplumlar üretim bilgisini başka toplumlardan öğrenirlerken bazı toplumlarda avcılık ve toplayıcılıktan hiç vazgeçmemiştir (Diamond, 2006: 138-141).

Neolitik Çağ üretim araçlarından en dikkati çeken hayvan boynuzlarına veya çene kemiklerine dizilmiş çakmaktaşıların orak olarak kullanılmasıdır. Şenel, bu üretim araçlarını devşirme bıçaklar olarak adlandırmaktadır. Nitekim O’na göre besin üretimine geçişten önceki dönem devşiricilik dönemidir. Devşiricilik, genel yiyecek toplayıcılığından farklı olarak sadece yabancı tahılların toplanması olarak nitelendirilir. Yapılan araştırmalar besin üretimine doğru giden süreçte, gerek bu aletlerle gerekse el ile yapılan tahıl toplama işlemi diğer toplayıcılıkla desteklendiğinde, yaklaşık bir yıllık besin ihtiyacının karşılandığı anlaşılmıştır. Şenel, orak olarak geliştirilen bu aletleri üretim döneminin aletleri olarak tanımlar. Çünkü bu aletler yabancı tahılların kolayca toprağa dağılmasına neden olur (1982: 138). Ancak belki de bu yolla, toprağa dağılan tahılın tekrar ürün verdiğinin gözlemlenmesi ile, üretim süreci başlamıştır.

Arkeolog James Mellaart ise; elle toplanan yabancı tahılların saplarının orakla kesildiğini, havanda dövülmek suretiyle kapçıklarından ayrıldığını ve taştan yapılmış el değirmenlerinde öğütüldüğünü belirtmektedir (1975: 31). Ayrıca toplanan tahılların kazılan ambarlarda saklandığı ve ürünü korumak için de ekin sapları ile kaplandığı belirlenmiştir. Kap kakak için pişmiş balçık, giysi için keten, daha keskinleştirilmiş ve cilalanmış taş baltalar, dokuma tezgahları bu yeni dönem insanının araç gereç donatımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Childe, 2009: 68). Taş, kemik, ağaç ve balçık alet yapımı için temel hammaddelerdir. Taş baltalar tekerlek, sal ve ev yapımı için kullanılacak, odunları kesmede ve biçimlendirmede etkili olarak marangozluğu başlatacaktır. Bu dönem, kap kakak yapımında kilin kullanımı açısından önemli bir kimyasal keşif

dönemidir. Alet yapımında taşa, ağaca veya kemiğe şekil vermiş insan bu dönemde maddenin niteliğini değiştirmeyi keşfetmiştir. Çömlek yapılacak kilin seçimi, yoğrulması, biçimlendirilmesi, fırınlanmadan önce kurutulması, fırınlanması, ne renk olacağına karar verilmesi oldukça karmaşık bir süreçtir.

Dokuma endüstrisinin gelişimi de bu çağda görülmektedir. Öncelikle keten daha sonra da yün ve pamuk kullanılarak dokuma tezgahlarında dokunan giysiler hayvan derilerinden dikilenlerden oldukça farklıdır. Ancak bu endüstrinin gelişiminde iplik bükme için kirmen adı verilecek olan ayrı bir araca da ihtiyaç duyulmuştur. İlk dokuma tezgahlarında kumaşın dokunmadığı elle örüldüğü belirlenmiştir. Dört köşe bir gergefe uzunlamasına gerilen ipliklere enlemesine elle iplik atılması yolu ile dokuma işinin gerçekleştirildiği bilinmektedir (İlin ve Segal, 2009: 86).

Tarım devriminde bir çok ürünün yetiştirilebilmesi bir tarafa, insanlık için, arpa ve buğday en önemli ve en temel tahıl ürünleri olma özelliğini gösterir. Gerek sağladıkları enerji gerek elde edilen yüksek verim gerekse yetiştirilme kolaylığı açısından tüm toplumlar için tarih boyu vazgeçilmez ürünler olacaktır.

Bitki evcilleştirmek; bitkilerin bilerek ya da bilmeyerek insanlar için daha yararlı hale getirilebilmesi amacıyla genetik değişiklikler ile yaban atalarından farklılaştırılmasıdır. Şüphesiz o dönemde hiçbir insan bu bilgiye sahip değildir. Bu sebeple çoğunlukla bazı doğa olayları üretime yardımcı olmuştur. Doğada yenilebilecek ürünlerin seçimi, hangilerinin hayati sonlandırarak kadar zehirli olduğu, meyve ağaçlarının yeryüzünde farklı bölgelere nasıl yayıldığı bugün çeşitli yöntemlerle cevaplandırılabilse de bitkileri evcilleştiren çiftçiler farkında olmadan yeryüzünde evcilleştirmeye elverişli tüm bitkilerin genetiğini değiştirmişlerdir. Aralarında buğday, arpa, pirinç, mısır, nohut, şeker pancarı bulunan yaklaşık bir düzine tür, dünya tarımının yaklaşık yüzde 80'nini oluşturmakta, Neolitik'te evcilleştirilen bu ürünler bugün insanlığın tükettiği kalori miktarının yarısından fazlasını meydana getirmektedir. Fizyoloji Profesörü Jared Diamond bağımsız evcilleştirme merkezlerinden Bereketli Hilal, Yeni Gine ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bir karşılaştırma yapmış bunun neticesinde Bereketli Hilal bölgesinin her türlü toplumsal gelişme ve değişmeye olanak

verecek olan bitki evcilleştirmede önderlik ettiğini savunmuştur. Çağdaş dünyanın nereden başladığını bilmek isteyenlere bu bölgenin adresini vermenin doğru olacağını ifade etmekte, bu bölgeyi kentlerin, yazının, uygarlıkların başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Diğer taraftan meyve ağaçları ve zeytinsi yemiş ağaçlarının evcilleştirilmesi de tarım bitkisi geliştirmenin ikinci adımı olarak benimsenmekte ve ancak MÖ 4000 yıllarında bu evcilleştirmenin gerçekleştirilebildiği tespit edilmektedir. Zeytin, hurma, incir, nar ve üzüm yetiştirilmesi birkaç yılı alacak olan ilk evcilleştirilen ağaçlar olarak kayıtlara geçmektedir (Diamond, 2006: 150, 164, 176). Ağaç budama ve aşılamanın da bu dönemlerde keşfedildiği sanılmaktadır (Childe, 2006: 71)

Buğday ve arpanın insan eli yetiştirilmesi tarımın başlangıcı olurken bu başlangıç ile bitkilerin serüveni sona erecek, daha doğrusu insanların serüvenine bağlı hale gelecektir (Pelt vd., 2002: 10).

Elde edilen arkeolojik bulgular sadece yiyecek üretimi değil hayvan evcilleştirmenin de aynı dönemlerde gerçekleştiğini göstermekte ve bu tarz toplumlara karma tarımcı toplumlar adı verilmektedir. Evcilleştirdikleri hayvanları hemen yememeleri onların bu sürüleri gözlemelerine imkan vermiş olmalıdır. Bu sayede hayvanlardan canlı olarak faydalanabileceklerinin bilgisine ulaşmış olmaktadırlar (Childe, 2009: 64). Üretim sürecinin başlangıcında bitki evcilleştirmenin mi yoksa hayvan evcilleştirmenin mi önce başladığı tartışmalı bir husus olsa da tarımdan kalan artıklarla hayvanların beslenebileceği düşüncesi ile önce bitki evcilleştirmenin gerçekleştirildiği kuvvet kazanmaktadır (Şenel, 1982: 139). Yine otlak olarak kullanılan toprakların ekime daha elverişli olduğu gözlemin neticesinde de gübrenin besin üretimindeki değerinin öğrenildiğini göstermektedir (Childe, 2006: 53).

Neolitik Çağ'da insanın, hayvanlardan çok bitkiler ilgi alanına girmiş, avcılık döneminde hayvanların ne yediği ile ilgilenmeyen insan bu dönemde hayvanların nasıl beslendiğini düşünmeye başlamıştır (Şenel, 1982: 164). Evcilleştirme yaban hayvanların insanlar için daha yararlı hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Köpek, koyun ve keçi ile başlayan hayvan evcilleştirme MÖ 8000 ile 2500 yılları arasında tamamlanmaktadır. Hayvanların evcilleştirilme sürecinde insanların yaptıkları

gözlemlerin önemli olduğu düşünülmektedir. Sürülerin doğal göç zamanlarında, koyun ve keçinin göç etmediğinin görülmesi bu hayvanların evcilleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur (Bronowski, 2009: 46). Evcilleştirilen hayvanlar yaban atalarından zamanla boyutlarının değişmesi neticesinde farklılık göstermektedir. Hayvan evcilleştirme daha fazla insanın beslenmesinde dört önemli rol oynamaktadır; et, süt, gübre ve saban çekimi. Evcilleştirilmiş hayvanlardan elde edilen kalori onların kesilmesi ile elde edilen kaloriden oldukça fazladır (Diamond, 2006: 97, 216). Hiç şüphesiz bu fazla kalori daha fazla nüfusla eşleştirilebilecektir.

Bereketli Hilal bölgesinin insanlığın gelişimine önderlik edecek birçok özelliği ve avantajları bulunmaktadır. Akdeniz iklimine sahip olması, dünyadaki on iki temel tahıl ürününün iklime uyum göstermesi, bitki türlerinin çoğunun yaban atalarının bol ve verimli olmaları ve bitkilerin kendi kendilerini döleyen türlerinin yüzdesinin yüksek olması bölgedeki tarımın ve hayvancılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Coğrafyacı Mark Blumler dünyadaki yaban ot türü üzerine yaptığı araştırmada, doğadaki ürünlerin üst tabakasını oluşturan büyük tohumlu 56 ot türünden 32 adedinin Akdeniz iklim kuşağında yetiştiğini belgeleyerek, bu tek olgunun insanlık tarihinin akışının önemli bir bölümünü açıklamada önemini gözler önüne sermektedir (Diamond, 2006: 182).

Neolitik Çağ ile ilgili yapılan araştırmalarda besin üretimi ve hayvancılığın gelişmesi sebebi ile besin alışkanlıkları, kültür ve ekonominin değişim yönünü gösteren önemli bir kanıttan bahsedilir ki bu da dişlerdir. Besin hazırlamak için geliştirilen aletler, kaplar ve beslenme biçimlerinin değişimi insanların diş ve çene yapısının değişmesine sebep olmuştur. Daha yumuşak ve çiğnemesi kolay besinler hazırlamanın çene yapısını ve dişleri küçülttüğü ve diş sayısını azalttığı tespit edilmiştir (Güngör, 1998: 6). Kemiklere oranla daha sert bir yapıya sahip olan dişler kişinin yaşam biçimini açıklığa kavuşturmada kemiklerden daha iyi veriler elde edilmektedir. Bu bakımdan gerek antropoloji gerekse arkeolojiye önemli ipuçları kazandırmaktadır. Sağlıklı bir dönem olduğu belirlenen Paleolitik Çağ'a kıyasla Neolitik Çağ'da karbonhidratça zengin beslenme neticesinde diş çürüklerinde önemli bir artış belirlenmiştir. Yine bu dönemde meydana gelen diş aşınmalarının, tahılı öğüttükleri taşlardan kopan taş parçalarının tahıla karışması neticesinde meydana geldiği anlaşılmıştır (Özbek, 1987: 373-378).

Yerleşik hayata geçiş, tarım ve hayvancılık insanların, Paleolitik Çağ'da görülmeyen, ilk defa karşılaşacakları hastalıklarla tanışmalarına neden olmuştur. Protein bakımından zayıf beslenme tarzının özellikle çocuklarda bağışıklık sisteminin zayıflamasına neden olduğu belirlenirken, yine fosil diş kalıntıları birçok ateşli hastalığın ve enfeksiyonların Neolitik Çağ'da insan sağlığını olumsuz yönde etkilediğinin kanıtı olmaktadır (Özbek, 1987: 370, 380). Bugün bildiğimiz, temelinde hayvanlar veya karbonhidrat ağırlıklı beslenme olan birçok hastalık, bitki ve hayvan evcilleştirmenin olumsuz bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu temel etkenlerin yanında; toplu halde yaşam, yiyecek stoklanması ve atıkların biriktirilmesi, sulama alanları hastalıkların çeşitlenmesi ve artmasında etkili olan unsurlar olmuşlardır (Ponting, 2008: 57).

3.1. İşbölümü

Neolitik Çağ'da işbölümü de farklılaşma göstermektedir. Paleolitik Çağ'da fazla nüfus göçebe toplumlar için hareket kabiliyetinin azalması anlamına gelirken, günlük yapılacak işlerin artış göstermesi ancak nüfus artışı ile gerçekleştirilecektir. Çocuklar ve yaşlılar Paleolitik toplumlarda göç sırasında engel oluştururken Neolitik toplumlarda işbölümünden önemli paylar almışlardır. Çocuklar tarla ekmede, tarladan hayvanları uzaklaştırmada veya sürüleri beklemeye yaşlılar ise bilgi ve tecrübelerini nesillere aktarmada önemli roller üstlenmişlerdir. Gerek toplum içindeki gerekse toplum dışındaki işbölümü ile ilgili verilere tarih öncesi dönemlerde çoğu zaman sanat aracılığı ile ulaşılmaktadır. Erkeklerin ellerinde yay bulunur şekilde, kadınların ise toplayıcılık yaptığı şekilde resmedilmesi toplumdaki işlerin nasıl paylaşıldığını göstermektedir (Şenel, 1982: 128). Paleolitik dönemde bitki toplayıcılığı yapan kadın Neolitik dönemde tahıl devşiriciliği yapmaktadır. Toplayıcılık ve devşiricilikte uzmanlaşan kadınlar verimli yabancı taneleri seçmede, onları otlardan ayırmada ve kuraklıkta sulamış oldukları ihtimalleri kuvvet kazanmaktadır. Bu doğrultuda çiftçilikle ilgili ilk bilgiler kadınların gözlemleri olmaktadır (Şenel, 1982: 141). Neolitik'te kadına önemli görevler düştüğü görülürken gözlem, bilgi ve tecrübelerin her toplumda kadınlar ve bilgili yaşlılar tarafından yeni kuşaklara aktarıldığı anlaşılmaktadır (İlin ve Segal, 2009: 33)

Paleolitik Çağ'da toplum içi, yani sadece kadın ve erkek arasında ve tabii ki yaşlılar ve çocuklar arasında bir işbölümü bulunmaktadır. Neolitik Çağ'da ise tarımın ve hayvancılığın gelişmesi ile toplum içi işbölümü artık toplum dışı işbölümüne sebep olacaktır. Bazı toplumlar tarımı bazı toplumlar ise hayvancılığı seçecektir. Bu seçimle ticaretin gelişmesi ve uygarlık, bu işbölümlerinin geliştirdikleri ürünler sayesinde gerçekleşecektir (Şenel, 1982: 152).

Neolitik toplumlarda erkeklerin hayvancılık kadınların ise bitki ve tarım işleri ile uğraştığı anlaşılmakta ancak hem hayvancılığın hem de tarımın uzantısı olan ev ekonomisi işlerinde, tahıl öğütme, pişirme, kap yapma, örme ve dokumada yine kadına önemli görevler düştüğü bilinmektedir (Şenel, 1982: 159). Bu önemli görevlerin kadınların toplumda sosyal konumunu yükselttiği tahmin edilmektedir (Childe, 2006: 66).

Neolitik Çağ keşif ve icatta kadınların ne kadar ön planda olduğunu göstermektedir. Kap yapmak için gerekli kimya bilgisi, iplik bükme için fizik, dokuma tezgahı için mekanik, keten ve pamuk yetiştirmek için botanik bilgisinin ilk izlerinin kadınlara ait olduğu bilinmektedir (Childe, 2009: 74).

Neolitik Çağ ekonomisinin gerek toplum içi gerekse toplum dışı işbölümü sayesinde geliştiği ve varlığını sürdürebildiği belirlenmektedir. İnsanın tek başına yapamayacağı işlerde; tarla için düzlük oluşturma, kanal açma, ev yapma veya hayvanları koruma bir tarafa çömlekçilik ve dokuma gibi işlerde de toplumsal bir işbölümü gerçekleştirildiği görülmüştür. Nitekim bu işlerin geliştirilmesinde ortak çalışmanın neticesinde bilgilerin ve gözlemlerin bireyden bireye aktarıldığı ve toplumsal bir gelenek oluşturulduğu gerçeğine ulaşılmaktadır. Bu toplumsal geleneğin aynı zamanda yerleşim yerlerindeki düzen de kendini gösterdiği arkeolojik veriler arasında yer almaktadır. (Childe, 2006: 63,64). Özellikle toprağın işlenme sürecinde, bataklıkların ve kanalların kurutulması, kıyılarda sel sularının taşmasının önlenmesi, dikenlerin temizlenmesi, içinde bulunan yaban hayvanlarının öldürülmesi gibi işler az sayıda insanla gerçekleştirilebilecek işler değildir. Bu işlerin hem toplumsal işbölümünü

arttırdığı hem de bu kadar emek sarf edilen toprağın terk edilememesine kaynaklık ettiği belirlenmiştir (Childe, 2006, 69).

Neolitik Çağ'da toplumsal işbölümünü gösteren en iyi örnek Filistin'in Lut Gölü Vadisi'nde MÖ 8.500 yıllarına ait bir yerleşim yeridir. Jericho olarak adlandırılan bu yerleşim yerinin 3x4x700 metrelik bir sur ve 10 m. çapında ve 8,5 m. yüksekliğinde bir kule ile korunduğu belirlenmiştir. Yerleşim yerindeki su kaynaklarına ya da çevreden gelebilecek göçebe saldırılara karşı yapıldığı tahmin edilen bu sur ve kule toplumda önemli bir işbölümünü ve bu işbölümünü örgütleyen yöneticilerin bulunduğunu göstermektedir (Şenel, 1982: 144).

Konya'nın Çumra ilçesinde bulunan ve James Mellaart tarafından keşfedilen Catalhöyük Neolitik dönem yerleşimi de, usta ağaç işçileri, dokumacılar, taş cilalayıcılar ve çömlekçilerin bulunması ile toplum içindeki işbölümünün çeşitlenmesinin en iyi örneklerini vermektedir (Şenel, 1982: 183).

3.2. Ticaret

Paleolitik Çağ'da ilk izleri görülen ticaretin tarım öncesi Neolitik Çağ'da hız kazandığı belgelenmektedir. Bugün anladığımız şekliinden farklı olarak ticaret henüz önemli bir gelir kaynağı olmamakla birlikte, arkeolojik kazılarda tespit edilen tahıl ambarları ticaretin gelişmesinin önemli şartlarından birinin oluştuğunu göstermektedir (Şenel, 1982: 178).

Neolitik Çağ'da, Paleolitik Çağ'da da yapılan taş ve taş aletler alışverişinin yanı sıra, tahta veya çömlek yapmaya uygun çamur kaynaklarına sahip topluluklarca da bu tür ticaret yapıldığı belirlenmektedir. Özellikle birbirleri ile alışveriş yapan ikinci toplumsal işbölümünü gerçekleştiren Neolitik Çağ çoban toplulukları ile çiftçi topluluklarıdır. Göçebe olan çoban topluluklarının yaşam biçimlerinin aydınlatılması çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Arkeolojik araştırmalarda elde edilen kalıntıların, belli bir yaşam yeri olmayan göçebe toplumlarla ilişkilendirilmesinin oldukça güç olduğu bilinmektedir. Ancak çiftçi toplulukları için aynı durum söz konusu değildir. Bu

topluluklar için alışverişin yaşam biçimleri üzerindeki etkileri özellikle geniş inceleme imkanı sağlayan Filistin'deki Jericho ve Anadolu'daki Çatalhöyük kazılarında belgelendirilebilmiştir. MÖ 8500 yıllarında Neolitik öncesi bir köy olan Jericho, buğday ve arpa üreticiliği ve keçi yetiştiriciliği ile Anadolu ve Sina Yarımadası ile alışverişini geliştiren ticaretin ana merkezi olarak kabul edilir. Özellikle ortaya çıkarılan atölyeler Jericho yerleşim yerinin bir zanaat merkezi olduğunu işaret etmektedir (Şenel, 1982: 182, 183). Çatalhöyük'ün ise Jericho köyünden daha geç bir tarihte yaklaşık MÖ 7000 civarında tarih sahnesinde yerini aldığı belirlenirken Çatalhöyük toplumunda daha canlı bir ticaret saptanmaktadır. Söz konusu çağlar için olağanüstü büyüklükte bir kasaba ve nüfustan bahsedilmektedir. Çatalhöyük ekonomisi tarım, sığır yetiştiriciliği, ticaret ve sanayiye dayandırılmaktadır (Mellaart, 1964). Özellikle Hasan Dağı'ndan çıkarılan volkanik bir cam olan obsidiyene karşılık Suriye'den çakmaktaşı getirildiği belirlenmiştir (Şenel, 1982: 184).

Çatalhöyük'te ve yine Neolitik bir yerleşim olan Çayönü'nde yapılan kazılarda doğal bakırın ve madenin cevherinden ısı kullanılarak arıtılmış bakırın kullanıldığı ve Mezopotamya ve Mısır'a ihraç edildiği tespit edilmiştir (Başak, 2008: 20).

Sadece yaşam için gerekli besin veya aletlerin değil süs eşyalarının da ticaretinin yapıldığı belirlenmiş, Akdeniz ve Kızıldeniz'de bulunan deniz kabuklarının Mısır'ın Fayyum gölü kıyısında bulunması, Akdeniz'in midye kabuklarından yapılmış bileziklere bugünkü Almanya ve Çek Cumhuriyeti'nde rastlanması arkeolojik çalışmalarla belgelendirilmiştir. Bu tür eşyaların alış verişini her ne kadar ticarete önemli bir yer işgal etmese de, bu iletişim hem toplumlar arası yakınlaşmayı sağlamış hem de ticaretin giderek artmasına katkıda bulunmuş olmaktadır (Childe, 2006: 58). Mısır'ın Neolitik köylerinde yapılan kazılarda bu bölgeye çok sayıda ithal ürünün getirildiği belirlenmiştir. Yeşil malaşit taşı, reçine, lacivert taş (lapis lazuli), obsidiyen, ametist ve firuze bunlardan bazılarıdır. Süs eşyası olarak değerlendirilen bu taşların bir süre sonra aslında kullanımlarında belli bir amaç taşıdıkları anlaşılmıştır. Mısırlıların gözlerini boyamada kullandıkları malaşit taşının gözleri hem parlak güneş ışığından hem de mikrop taşıyan sineklerden koruma amaçlı olarak kullandıkları belirlenmiştir. Çoğu zaman bereketi, uzun yaşamı, sağlığı ve belki de başarıyı simgeledikleri yönündeki

inançlar doğrultusunda bu tür taşların ithalatının arttığı anlaşılmıştır (Childe, 2006: 73). Bu aynı zamanda yeni bir sanat ve zanaat olan mücevherciliğin de gelişmesine olanak sağlamıştır.

Neolitik toplumlararası uzmanlaşmanın çeşitlenmesi hız kazanırken bu hızlanma ticaretin gelişmesine de imkan tanımıştır. Bu dönemde bazı toplumların çakmaktaşı madenciliği konusunda uzmanlaştıkları görülürken, yer altındaki iyi damarları bulup çıkartabilmek için kuyu kazdıkları, iyi uzmanlaşmış bir teknikle balta yaptıkları tespit edilmiştir. Oldukça geniş bir bölgede ticaretinin yapıldığı anlaşılan bu aletler ile madencilerin tahıl ve et karşılığı çiftçilerle takas yaptığı belirlenmiştir (Childe, 2009: 76). Özellikle İngiltere, Belçika ve Fransa'da bulunan taş ocaklarında çalışan madencilerin çıkarttıkları ürünleri büyük bir pazara ihraç ettikleri belirlenmiştir. Bu tarz bir alışveriş ve iletişim düzenli bir ticaretinin başladığının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ticaretin döneme göre en hızlı ve yaygın şeklinin yerleşim yerleri birbirine en yakın olan Akdeniz Bölgesi'nde gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Childe, 2006: 58, 59).

Neolitik Çağ ekonomik yapısında besin üretimi şüphesiz üretim artışı ve birikimi için olanak sağlamıştır. Ekinler biçildiğinde hemen tüketilmemesi, depolanması ve bir kısmının tohumluk olarak saklanması, hem toplumu kurak geçen dönemlerde besin sıkıntısından kurtarmış olduğu hem de başka ihtiyaçları veya zevkleri için takas ve alışverişe konu edildiği anlaşılmıştır. Bir süre sonra da bu artışın toplumlararası ticaretin gelişmesine hız kazandırdığı tespit edilmiştir. Özellikle çiftçi toplumların kendilerine yetenden daha fazlasını üretebildiği ve bu fazla üretimle av eti, balık ya da bir bahçe ürününü değiştirebildiği belirlenmiştir (Childe, 2006: 73).

Neolitik topluluklarının hepsinin farklı bir kültür yapısı ve ekonomik özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Evlerinin planları, kap kacaklarındaki yapılaş ve şekil farklılıkları, sanat stilleri, ölü gömme adetleri toplumların yerleştikleri bölgeye ve bitki ve hayvan yetiştirmenin ekonomileri içindeki orana göre çeşitlenmektedir. Bu çeşitlik ile kültür ve bilim kuşaktan kuşağa aktararak zenginleşecektir

3.3. Sanat

Neolitik Çağ'da, Paleolitik Çağ'da görülen mağara resim sanatından farklı olarak özellikle balçık, taş veya kemikten yapılan heykelciklere rastlanmaktadır. Neolitik toplulukları bitki ve hayvan yetiştiriciliğinin etkisinden olsa gerek, toplumsal ve kültürel faaliyetlerinin çoğunda verimliliği arttıracaklarına inandıkları davranış içerisinde görülmektedirler. Verimliliği simgeleyen kadın heykelcikler, tohumlarla yapılmış muskalar, kolyelere takılmak üzere yapılmış minik taş baltalar ve ölü gömme adetlerinin hepsinin temelinde doğadan beklenen verimliliğin sürdürülmesi bulunmaktadır.

Çağ'ın önemli sanat ürünü, kimya bilgisi ile desteklenmiş çömlekçilik sanatıdır. Çömlek yapımı insan yaratıcılığının önemli bir ürünü olarak görülmektedir. Çömleğin hamurunun yapısı, pişmeden önceki ve piştikten sonraki rengi, biçimi, üzerine çizilecek resimde kullanılacak boya, kaç derecede pişeceği ve nasıl çatlamayacağı oldukça karmaşık bilgi ve gözlemlerin bir araya getirilmesi neticesinde elde edilmiştir

Bazı araştırmacıların çalışmalarında Paleolitik kültürlerle fazla yer vermediği ve yine bir kısım araştırmacıların söz konusu toplumları ise barbar olarak nitelendirdiklerinden bahsedilmiştir. Ancak bu tarz bir yaklaşım Neolitik Çağ'ın başlangıcını ve gelişimini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Neolitik Çağ'ın üç temel özelliği olan tarım, hayvancılık ve çanak çömlek yapımının temelinde uzun süren bir bilgi birikimine ihtiyaç bulunmaktadır.

Neolitik Çağ'da kültürel gelişimde büyük bir ilerleme kaydedilmesinin sebebi, evcilleştirilmiş bitki ve hayvanlar sayesinde elde edilen enerjinin Paleolitik Çağ'a göre daha fazla olmasına bağlanmaktadır (White, 1949: 372). Ancak bu tarz bir görüşle Neolitik Çağ'ın, iklim değişikliği, nüfus artışı ve yerleşik hayata geçiş gibi, çağın değişimini etkileyecek önemli unsurlar göz ardı edilmiş olur.

Neolitik Çağ ile birlikte toplumlar arası kültürel farklılıklar çeşitlilik göstermekte ve arkeologlar da, kendine özgü üretim araçları, ekonomik hayatları, süs

eşyaları, kap ve kacakları, ölü gömme adetleri, evcilleştirilmiş hayvan türleri gibi unsurları göz önünde bulundurarak bu unsurlar arasında farklılık bulunan her toplumu ayrı bir “Neolitik Kültür” olarak değerlendirmektedirler. Bu yönde bir tanımlama Neolitik toplumların ekonomik bakımdan kendine yeterli toplumlar olması ile ilişkilendirilmektedir. Tabii bu kendine yeterlilik kavramı belki de yeryüzünde yaşamış olan hiçbir toplum için geçerli değildir. Paleolitik toplumlarda da görüldüğü üzere en basit bir süs eşyası için bile toplumlar arası alış verişin her zaman var olduğu bilinmektedir.

Neolitik devrimin sonunda, dünyada Neolitik kültürler için harita; Nil ve Doğu Akdeniz'den Suriye ve Irak boyunca İran ovasına ve İndüs vadisine kadar uzanmış olacaktır. Şüphesiz Neolitik dönemin sonlarında toplumlar arasında, sanatta, zanaatta ve ekonomik hayatta, oldukça çeşitli kültürler ve büyük kültür ayrılıkları bulunmuştur. Tüm toplumların yerleşik olmadığı muhakkaktır ancak arkeolojide genellikle yerleşik toplumların kültürleri ve kalıntıları, daha sonradan kentleşen köy yerleşimleri, inceleme konusu yapılmaktadır (Childe, 2006: 69).

3.4. Anadolu Neolitik Kültürleri

Arkeolog James Braidwood 1960'lı yıllarda, evcilleştirmek için uygun olan yabani bitki ve hayvan türlerinin doğal ortamını Bereketli Hilal bölgesinin dışındaki engebeli dağ yamaçlarında aramak gerektiği kanısı ile tarıma ve hayvancılığa da ilk kez bu bölgelerde geçilmiş olma olasılığı üzerinde durmuştur (Çambel ve Braidwood, 1979: 5). Braidwood'un bu düşüncesinin doğruluk payı ancak günümüzde yapılan arkeolojik çalışmalarla kendini göstermekte, Neolitik Çağ ile ilgili ilk bilgilerin sadece Irak ve Suriye'de yapılan kazılarla açıklanamayacağı, Yukarı Dicle Vadisi'nde (Dicle Nehri'nin Türkiye'de akan bölümü) yapılan çalışmalar hız kazandıkça ortaya çıkmaktadır (Karul, 2013: 24, Tekin, 2013: 67).

Besin üretimine geçişte Güneydoğu Toros Dağları yayının güneyinde kalan bölge Bereketli Hilal olarak öne çıkarken aslında bölgenin kuzeyinin de ilk çiftçi topluluklara yerleşim imkanı tanıdığı ortaya çıkmıştır. Arkeolojik kayıtlara Çanak

Çömleksiz Neolitik kültür olarak geçen Elazığ iline bağlı Boytepe 'de Keban Barajı çalışmaları sebebi ile kazı yapılamamış sadece yüzey araştırmaları ile sınırlı kalmıştır. Benzer şekilde Malatya Ovası'nda Karakaya Baraj Gölü alanında bulunan ve aynı kültür grubunun temsilcisi sayılan Cafer Höyük'te MÖ 9.000 ve MÖ 7.000 ile tarihlendirilmekte bu tespitler Bereketli Hilal bölgesini Toros Dağları'nın kuzeyine doğru genişletmektedir (Özdoğan, 2013b: 16, Esin, 1994: 34) .

3.4.1. Göbekli Tepe

Gıda üretimi yapılmayan avcı-toplayıcı toplumlardan çiftçi toplumlara geçiş dönemi Çanak Çömlek Öncesi (PPN) Neolitik toplumlar olarak adlandırılır ve bu dönem yaklaşık olarak MÖ 10.000 ile MÖ 8.000 arasını kapsayan, Pleistosen dönemin sonu ile tarihlendirilir. Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem'e ait dünyanın en büyüleyici arkeolojik buluntusu, Türkiye'nin şanlıurfa şehrinde bulunan, Göbekli Tepe olarak kabul edilmektedir. Bu keşif ile arkeologların insanlığın erken tarihinin bulmacasının önemli bir parçasını bulduğu düşünölmektedir. Göbekli Tepe'nin en genç katmanı yaklaşık MÖ 9.000 ile tarihlendirilmekte, kültürün MÖ 10.000 yıllarında yaşamış olan avcı-toplayıcı toplumları temsil ettiği belirlenmektedir. Bu kültür, bugünkü arkeolojik bulgular ile, yerleşik hayatın başlangıcını temsil ederken, Göbekli Tepe kazısı geç Pleistosen ile erken Holosen dönemi arasında Asya'da ilk uzun süreli yerleşik toplumun varlığını göstermiştir. Bu kazı belki de Bereketli Hilal'in önemini ikinci plana iterken, bilinen dünya tarihini de baş aşağı etmektedir (Schmidt, 2010: 239, 240, 253, 2011: 329). Arkeolog Ian Hodder, Göbekli Tepe kazısının şaşılacak düzeyde erken bir tarihte yapılan oldukça büyük anıtların rafine bir sanatı temsil ettiğini ve bu buluntuların artık birçok insanın düşöncelerini değiştirdiğini hatta bunun bütün bir elma sepetini bozduğunu, belirtmektedir (Hodder'den aktaran Symmes, 2010). Göbekli Tepe ile ilgili bulgular yüksek bir kültürün ve uygarlığın varlığından haber vermektedir (Schoch, 2010: 54).

Bu kültür, çanak çömlek öncesi neolitik dönemi temsil etmesine rağmen diğer Neolitik kültürlerden oldukça farklı özellikleri ile dikkati çekmekte, bir yerleşim yeri mi yoksa dini törenlerin veya henüz belirlenemeyen ritüellerin gerçekteşirildiği bir tören

yeri olup olmadığı konusunda cevaplanamamış soruların bulunduğu ve Neolitik şehirlerin en önemlisi konumundadır (Banning, 2011: 623).

1995 yılından itibaren yapılan kazılar neticesinde Göbekli Tepe'nin dairesel ve oval yapılardan oluşan bir kült merkezi olduğu net olarak belirlenmiş, dört adet dairesel alanın kazısı yapılırken en az 12 adet daha benzer yapıların varlığı saptanmıştır. Bugün itibariyle bu yuvarlak yapıların sayısı 20'dir (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>). Göbekli Tepe kazısında bulunan Arkeolog Schmidt, bu höyükte dikkati çeken bir konut tespit edilememesi sebebi ile, höyüğü bir yerleşim yerinden ziyade başlıca ritüel fonsiyonların yerine getirildiği, kutsal bir dağ ya da tören binaları olarak betimlemektedir. Bu kültürü temsil eden grubun ekonomilerini tespit etmede de bölgede bulunan hayvan kemikleri ve botanik kalıntılarının analizleri yardımcı olmakta, gerek hayvanların gerekse bitkilerin evcilleştirilmiş olmadığı yabani türde oldukları belirlenmektedir (Schmidt, 2000a: 46, 47, 2011: 319).

Göbekli Tepe'yi dikkat çekici yapan yaklaşık 4, 5 ve hatta 7 metreyi bulan, yüksek kalitede kireçtaşından tek parça halinde yapılmış ve üzerlerinde kabartma resimlerin yer aldığı sütunların varlığıdır (Banning, 2011: 623, Schmidt, 2010: 241). Özellikle dairesel alan içinde bulunan sütunların tam merkezinde yer alan iki ayrı sütunun (ikiz sütun olarak adlandırılmakta ve çevresinde bulunan diğer sütunlar bu iki sütuna bakmaktadır), etrafındaki sütunlardan çok daha üstün bir imalat tekniği ile oluşturulduğu ve yüzeyinin oldukça iyi hazırlanmış bir dekora sahip olduğu dikkati çekmekte, benzersiz bir mimari ve sanat özelliği ile birlikte, taş figürler, heykeller, kabartmalar, öne çıkan hayvan resimleri bir Çanak Çömlek öncesi Neolitik toplum için şaşkınlıkla izlenmektedir (Peters ve Schmidt, 2004: 179, 182, Schmidt, 2011: 320). Beklenmedik ölçülerde ve geniş T şeklinde 50 tondan daha fazla ağırlıktaki bu sütunların nasıl taşındığı ile ilgili olarak bir bilgi bulunmamakta ancak böyle bir işin organize olmuş bölge etrafındaki bazı avcı-toplayıcı toplumlar tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır (Schmidt, 2000a: 48, 2000b: 3).

Göbekli Tepe ile ilgili olarak tespit edilen bir diğer husus da, bu yapıların Neolitik dönemde bilinçli olarak doldurularak kapatılması olmuştur. Bu kapatma

sayesinde yapıların ve üzerlerindeki figürlerin bozulmadan günümüze kadar ulaştığı belirlenmektedir (Schmidt, 2011: 320).

3.4.2. Körtik Tepe

Batman'ın yaklaşık 30 km batısında, Diyarbakır ili, Bismil ilçesi, Ağıl köyüne bağlı Pınarbaşı mezrası yakınında, Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılarda Anadolu'da yerleşik hayata geçiş ile ilgili önemli bir yerleşim yerine ulaşılmıştır. Körtik Tepe olarak isimlendirilen bu yerleşim yeri, avcı-toplayıcı toplulukların göçer hayattan yerleşik köy yaşantısına geçişin önemli bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Körtik Tepe Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın ilk aşaması olan A (PPNA) evresi ile tarihlendirilmekte, MÖ 10.400-9.250 yılları arasında kesintisiz bir dönemi kapsamaktadır. Yerleşim yerinde ele geçen yontma taş aletler de Neolitik Çağ öncesi Epi-Paleolitik dönemin varlığını da işaret etmektedir. Yerleşim yerindeki mimari düzen, ölü gömme gelenekleri ve mezarlara yerleştirilen "armağan" olarak isimlendirilen buluntular Körtik Tepe'de yaşayanların gelişmiş bir toplumun temsilcileri olduğunu göstermektedir (Özkaya ve Coşkun, 2013: 34-35).

Ölü gömme veya mezarlar bir yerleşim yerinin toplumsal, kültürel veya ekonomik yapısını belirlemede önemli ipuçları vermektedir. Ölülerin belirli konumlandırma ile büzülmüş ya da sırt üstü olarak gömülmesi, vücudun alçı ile bezenmesi ya da aşı boyası ile boyanması, kimilerinin hiç boyanmaması, her ölünün farklı bir armağanla gömülmesi veya bazılarının hiçbir armağanının olmaması ki bunlar toplumsal hiyerarşiye işaret etmektedir, beslenme tarzları, geçirilen hastalıklar hatta ölümden sonra yapıldığı anlaşılan ve kafatası etlerinin kemikten ayrılması işlemi sırasında kullanılan aletler her tarih öncesi toplulukta olduğu gibi Körtik Tepe'de yaşamın bilinmeyen yönlerini aydınlatmada yardımcı olmaktadır (Özkaya ve Coşkun, 2013: 36, Özbek, 2005: 41).

İskelet kalıntıları üzerinde yapılan antropolojik incelemeler bir yandan topluluğun beslenme alışkanlıklarını diğer yandan da günlük ekonomik faaliyetlerin

neler olduğunu açığa çıkarmaktadır. Körtik Tepe insanında oldukça düşük oranda diş çürüğü görülmesine rağmen şiddetli ve hızlı ilerlemiş olan beslenme dışı diş aşınmaları ile karşılaşmıştır. Bu diş aşınmalarına sebep olarak sert kabuklu yemişlerin tüketilmesi gösterilebildiği gibi özellikle oluk şeklindeki aşınmalar ip üretimi, deri işlenmesi, sinir veya bağırsaklardan sicim yapımı, hasırdan örtü yapılması, av için file örülmesi gibi işlemlerde dişlerin kullanıldığına işaret etmektedir. Diğer taraftan kulak deliklerinin dışa bakan kısmında yer alan ve % 40 oranında görülme sıklığı olan tümoral oluşumlar Körtik Tepe’de balıkçılığın önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Özkaya vd., 2011: 323-325).

Avcılık ekonomisinin oldukça gelişmiş olduğu kabul edilen Körtik Tepe’nin zengin bir ekolojik çevreye sahip olduğu tespit edilirken, avlanan hayvanların etlerinin hatta kemik iliğinin uzmanlıkla çıkarılıp kullanıldıkları belirlenmiştir (Özkaya vd., 2011: 327).

Körtik Tepe’nin yerleşik düzeninde çapları 2,3 ile 3 metre arasında değişen yuvarlık planlı, sıkıştırılmış toprak tabanlı zeminler aynı bölgede bulunan Çayönü Tepesi ve Göbekli Tepe gibi kültürlerle aynı geleneğin ürünü olarak kabul edilmektedir. Yine bu yapıların yanında çapları 1-2 metre arasında değişen yapılarda elde edilen bitki kalıntıları ise buraların depolama amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Körtik Tepe, kabul edilen bilginin aksine, tarım öncesi toplulukların da yerleşik düzene geçebildiğinin önemli bir göstergesi olmaktadır. (Özkaya ve Coşkun, 2013: 38, Özkaya vd., 2011: 317-319).

Körtik Tepe, hiyerarşik ve sosyal bir düzene sahip, belirli dini inanışları olan, yerleşme ve barınma sorununu çözmüş, yontmataş türü aletlerin tümünün bulunduğu, yüksek değerli sanatsal ürünler verebilen, uzak mesafeli yerlerle ticaret (obsidiyen amaçlı) gerçekleştirebilen oldukça gelişmiş, Neolitik Dönem öncesi bir kültürü temsil etmektedir (Özkaya ve Coşkun, 2013: 39).

3.4.3. ayönü Tepesi

Diyarbakır iline bağlı Ergani ilçesinin 7 km kadar güney batısında bulunan ve 1963 yılında keşfedilen Çayönü Tepesi 1964 yılından itibaren kazılmaya başlanan oldukça geniş bir Neolitik yerleşim yeri olarak tespit edilmiştir (ambel ve Braidwood, 1980: 13). ayönü Tepesi tarihöncesi yerleşim yerleri açısından oldukça önemli kültürel özelliklere sahip olmasının yanında arkeoloji tarihinin en uzun süreli (30 yıl) uluslararası ortak çalışması olma özeliğini de göstermektedir. Günümüzden 10.000 ile 5.000 yılları dönemini kapsayan, Neolitik ağ'ın tüm gelişim sürecini kesintisiz olarak yansıtan, tarımın, köy hayatının, ilk mimarinin, toplumsal gelişmenin en iyi bir şekilde izlenebildiği ve 8.000 m²'lik kazı alanına sahip köy yerleşimidir. Neolitik dönemin başından sonuna kadar izlenebildiği bu köy yerleşim yeri ticaret, beslenme, madencilik, mimari yapılar, hayvancılık, sanat ve ölü gömme teknikleri ile Anadolu'nun önemli bir tarihi mirası olarak kabul edilmektedir (Özdoğan vd., 1993: 103, 105).

ayönü Tepesi anak ömleksiz Neolitik A (PPNA), anak ömleksiz Neolitik B (PPNB), Geçiş Süreci (PPNC) ve çanak ömleklili İlk Neolitik evre katmanlarına sahiptir. Bu tabakaların adlandırılmasında yapılan ev mimarileri esas alınmış, ancak ilginç olanın tespit edilen her bir tabakada tek bir tip ev bulunduğu bir sonraki tabakaya geçildiğinde ev planlarının da birlikte değiştiğinin belirlenmesi olmuştur. Dolayısıyla her evre belirli bir ev tipi ile temsil edilmektedir (Özdoğan vd., 1993: 105-114). ayönü Tepesi yerleşik toplumunun ev yapılarındaki benzerlik toplumsal bir örgütlenmeyi göstermekte bu örgütlenme de ortak bir ekonomik temel varlığından haber vermektedir. Büyük takım avı, orman açma tarımı, çalılık veya taşlık arazinin tarlaya dönüştürülmesi, küçük sulama tarımı gibi işler ortak geçim etkinlikleri olarak sayılabilmektedir (Şenel, 1982: 153). Toplumsal işbölümü neticesinde halkın yaşadığı yerler, idari binalar ve tapınak yerlerin de ayrı düşünülerek inşa edildiği belirlenirken özellikle kanalizasyon sistemi ve çöp atım yerlerinin varlığı sağlık konusunda da önemli ilerlemenin göstergeleri arasında yer almaktadır (Özbek, 2000: 92).

Çayönü Tepesi üç önemli ve farklı periyoda sahip bulunmaktadır. Çayönü Esas Evresi MÖ 7.250-6.750 ilk köy yerleşim yeri olarak belirlenmektedir (Çambel ve Braidwood, 1980: 13).

Çayönü'nde yerleşimin ana evresi etkili yiyecek üretiminin oldukça başlangıcı olarak tespit edilmekte ve Evre-I olarak kabul edilmektedir. Bu evrede bitki evcilleştirilmesi görülürken hayvan evcilleştirilmesine bir sonraki evrede rastlanılmaktadır (Braidwood vd., 1981: 250). Buğday ve mercimeğin evcilleştirilmiş olmasına ana evrede rastlanırken diğer evrelere doğru nohut ve bezelyenin evcilleştirildiği, badem, fıstık, yabani bakla, meşe palamudu ve ketenin de bilinçli olarak toplandığı tespit edilmiştir. İlk evcilleştirilmiş hayvan olan köpek varlığını ana evrede gösterirken diğer evrelerde koyun, keçi, sığır, kızıl geyik ve karaca kemiklerine rastlanılmıştır (Çambel ve Braidwood, 1980: 19). Çayönü yerleşik toplumunun “hücre planlı yapılar evresi” sonuna kadar (günümüzden 8300 yıl öncesi) beslenmesinin temelinde ilk sırada avcılığın bulunduğu tarım ürünlerinin ise ikinci sırada yer aldığı belirlenmektedir. Ayrıca keçi ve koyunun ilk olarak başka bir yerde evcilleştirilerek Çayönü'ne sürüler halinde getirildiği ve bu aşamadan sonra avcılığın önemini kaybettiği belirlenmiştir. Kazılarda dikkati çeken önemli bir husus da ticaretin gelişimidir. Uzak mesafelerden getirilen obsidiyen (volkanik cam) ilk evrelerde nadir olarak görülse de diğer evrelerde yoğun olarak tespit edilmiş, Akdeniz ve Hint Okyanusu kökenli deniz kabukları ticaretin önemini gözler önüne sermiştir (Özdoğan vd., 1993: 111).

Söndürülmüş kireç ve alçı kullanımı yine Çayönü'nde görülen dikkat çekici bir buluş olarak nitelendirilmekte, özellikle kirecin söndürülmesi işleminin gelişkin bir teknolojiye işaret ettiği belirtilmektedir. Çayönü Tepesi'nde, Ergani bakır madenine olan yakınlığı nedeni ile, ızgara planlı yapılar evresinde (günümüzden 9200 yıl öncesi) bakır madeni kullanımı tespit edilmiştir ki bu da bazı toplumların, çanak çömlek öncesi dönemde, bakır gibi madenleri ısıtarak şekil verdiklerini ortaya koymaktadır. Madenin ve kirecin kullanımı diğer taraftan da obsidiyene ısıtılarak şekil verildiğinin tespiti Çayönü insanlarının bilime giden yolda deneyler yaptıklarını ortaya koymaktadır (Özdoğan vd., 1993: 109-110).

3.4.4. Çatalhöyük

Konya ilinin yaklaşık 52 km güneydoğusunda 1958 yılında Arkeolog James Mellaart tarafından bulunan, 1961 yılında kazılmaya başlanan ve 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine alınan Çatalhöyük, dünyanın ilk Neolitik Dönem yerleşim alanı olarak kabul edilirken yapılan son araştırmalar Filistin'in Lut Gölü Vadisi'nde bulunan Jericho yerleşim yerinden daha eski olmadığını göstermiştir. Ancak Çatalhöyük'ün yaşam biçimleri, ilerlemiş tarım teknikleri, nüfusu, yerleşim şekilleri ve üretim aletleri söz konusu olduğunda dünyada başka hiçbir Neolitik toplumlara benzemeyen bir kültür olduğu kabul edilmektedir.

Çatalhöyük, yerleşik tarım hayatına geçişle uygarlığa atılan ilk adım olarak tanınmaktadır (<http://whc.unesco.org>) Çatalhöyük'ün dünya üzerindeki belki de asıl önemi Bereketli Hilal bölgesinin dışında erken bir yerleşim köyünün varlığından haber vermesidir (Hodder, 2007: 105).

Çatalhöyük Neolitik kenti Doğu Höyüğü ve Batı Höyüğü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Erken Neolitik Dönemi temsil etmesi ile arkeologlar tarafından özellikle önem verilen, 21 m. yükseklikte ve 18 yapı katmanından oluşan Doğu Höyüğü MÖ 7400 ile 6200 yılları arasında tarihlendirilirken, Batı Höyüğü MÖ 6200 ile 5200 ile tarihlendirilmekte ve Kalkolitik Dönem'e ait kültürel özellikler göstermektedir (Hodder, 2007: 106, Hodder ve Cessford, 2004: 19, 20, Mellaart, 1964: 120).

Höyükler Çarşamba Nehri'nin iki yakasına kurulmuştur. Yerleşim yerindeki bu seçimin tesadüf olarak nitelendirilmesi pek mümkün görülmemektedir. En yakın dağların 40-50 km uzaklıkta bulunması, kesintisiz 200 km düz bir alana sahip olması, volkanik bir dağ olan Karadağ ve Hasandağ'ın bölgeye yakınlığı ve alüvyon bir arazi yerleşim için seçilmesinde etkin bir rol oynamış gözükmektedir (Mellaart, 1962, 42).

Doğu Höyüğü yaklaşık 13,5 hektar bir alanda 3500 ile 8000 arasında değişen bir nüfus yoğunluğu ile dikkati çekmektedir (Hodder ve Cessford, 2004: 21). Çatalhöyük'te yaşayan toplumun kendine özgü özellikleri yaşamın her ayrıntısında görülmektedir.

Kazıları başlatan James Mellaart'ın “karmaşık mimari yapı” olarak nitelendirdiği Catalhöyük'te sokakların olmadığı, evlerin iç içe geçmiş bir şekilde planlandığı ve evlerin içine hareketli merdivenlerle çatıdan geçiş sağlandığı tespit edilmiştir. Mellaart bu durumu, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koruma amaçlı olduğunu tahmin ederken (1964: 122-123) kazıları sürdüren Ian Hodder herhangi bir savaş izine rastlamamış bu tür bir yapılanmanın gelenekselleşmeden kaynaklandığı üzerinde durmuştur (Balter, 1999).

Çatalhöyük'te evlerin tamamının güneşte kurutulmuş kerpiçten inşa edildiği belirlenirken bu karışımı, kum veya saman eklemek suretiyle hazırladıkları anlaşılmıştır. Dörtgen planlı evlerin geniş oturma odaları bulunurken aynı zamanda bir veya iki adet daha depo amaçlı kullanılan odaların da her evde bulunduğu görülmüştür (Mellaart, 1962: 46). Her evin kendine özgü fırın, ocak ve yemek pişirme alanları yer alırken yine her evde kilden yapılmış kutu bölmeler ve sepetler yiyecek depolamaya olanak sağlamış gözükmektedir (Hodder ve Cessford, 2004: 22)

Yerleşim yerlerinde dikkati çeken bir diğer özellik de 70 ile 100 yıl arasında kullanılan evlerin özenle temizlenip evlerde bulunan nesnelere yerleştirilip temiz toprakla doldurulduğu ve yeni evlerin bu eski evlerin üzerine inşa edildiğinin tespit edilmesidir. Hatta bazı yerlerde 6'ya kadar üst üste yapılmış evlere rastlanmıştır (Hodder, 2007: 108). Catalhöyük insanların evlerinin duvarlarını, evlerinin içinde bulunan ocak ve fırınlardan kaynaklanan islerden korumak için neredeyse her ay sıvadıkları belirlenmiştir. Bugünkü arkeolojik çalışmalar bu sıvaların mikro düzeyde kaldırılarak altında gizlenen duvar resimlerini gün ışığına çıkarma yönündedir (Hodder ve Özdöl, 2012: 93). Nitekim Catalhöyük insanının duvardaki monotonluğu kırmak için evlerinin duvarlarını özellikle kırmızı renkli resimlerle renklendirdikleri anlaşılmıştır (Mellaart, 1962: 48). Vahşi hayvanların av sahnelerinin tasviri, insan figürleri ve genellikle giyilmiş olan leopar derili giysiler resimlerde görülen ortak özellikler olarak kabul edilmektedir. Catalhöyük'te tüm evler mimari, ekonomik ve ritüel açıdan önemli kanıtlar taşımaktadır

Çatalhöyük'te elde edilen arkeolojik bulguların oldukça çeşitli olduğu artık biliniyor. James Mellaart'ın, yeryüzünde yaşamaya başlayan insanların tarıma geçiş nedenlerini araştırmak amacıyla Anadolu'da yaptığı incelemeler neticesinde keşfettiği Çatalhöyük, tarımda önemli kanıtlar sunmaktadır. Geniş bir alanda yetiştirilen bitkilerin işlenmesi, depolanması ve tüketilmesine erken yaşam katmanlarından geç yaşam katmanlarına kadar rastlanılmıştır. Özellikle bölgede bulunan tahıl kalıntılarının başka bölgelere kıyasla daha büyük, zengin ve iyi saklanmış olduğu tespit edilmiştir. Tarım ürünlerinin tamamının Akdeniz iklimine ve kuru topraklara uygun, sürekli yer altı suyu ile beslenen ürünler olduğu görülmektedir. Çatalhöyük insanının gündelik hayatında buğday (ve buğday çeşitleri), bezelye, arpa, nohut, mercimek, acı burçak, kabuklu yemişler, keten, meyveler ve orman meyvelerinin yer aldığını söylemek mümkündür (Mellaart, 1964:122, Fairbairn, 2005: 198-199).

Çatalhöyük Neolitik ekonomisinde avcılık da önemli bir yer tutarken, kısmen evcil kısmen de yabani bitki ve hayvanlara dayalı bir ekonomiden bahsedilebilmektedir. Keçi, koyun ve köpeğin evcil olduğu belirlenirken, kırmızı geyik ve sığırın yabani olduğu tahmin edilmekte, hayvanların yünü, eti, sütü ve derisinin kullanıldığı tespit edilmektedir (Mellaart, 1962: 56, 1964, 124, Hodder, 2007: 106, Kutlu, 2013: 31).

Deniz kabuğu, taş, sedef, bakır, kurşundan yapılmış bilezik, kolye ve halhal gibi mücevherlerin özellikle Çatalhöyük kadın ve çocukları tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Diğer taraftan aşı boyası, azurit taşı ve kükürlü kurşun gibi kozmetik için kullanılan malzemelerin, deniz kabuğunda, bir palet gibi kullanılmak suretiyle, hazırlandığı ve iğne yardımı ile uygulandığı, sonuçlarının ise obsidiyen taşı yardımı ile (ayna gibi) görülmesinin sağlandığı belirlenmiştir (Mellaart, 1964: 123-125). Hasan Dağı'ndan çıkarıldığı düşünülen obsidiyen taşının da Çatalhöyük ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu, obsidiyen ticareti karşılığında Suriye'den çakmaktaşı ithal ettiği belirlenmiştir (Şenel, 1982: 183).

Volkanik camdan yapılmış ok başları ve aynalar, deriden yapılmış hançer kılıfları, sazlıklardan yapılmış sepet ve halatlar (Balter, 2001: 2280), sepet içinde gömülen bebekler ve bu sepetlerin içinde yer alan ve sepetlerin yapımında kullanılan baharın

bitişini simgeleyen çiçekler (Farid ve Hodder, 2000: 64), leopar derisinden hazırlanmış giysiler, evlerde bulunan platformların altına gömülen ölümler (Mellaart, 1964: 124), duvarlardaki geometrik resimler gibi birçok özellik araştırmacılara bu yerleşim yerinin sıradan bir Neolitik kültür olmadığını göstermiştir. Tespit edilen her arkeolojik bilgi toplumun ekonomik ve sosyal hayatını aydınlatmada önemli rol oynamaktadır. Nitekim İngiliz Arkeolog Andrew Colin RENFREW Çatalhöyük'ü "bin yılın kazısı" olarak tanımlamıştır (Balter, 1998, 1442).

3. KALKOLİTİK ÇAĞ

Childe' a göre, Neolitik devrim, uzak tarih öncesinin koyu karanlığında doğmuş, yine kendisinin adlandırdığı "Şehir Devrimi" ise tarih öncesi olmakla birlikte bize daha yakın bir dönemde başlamış ve yazılı tarihin başlaması ile doruğa ulaşmıştır. Childe, MS 16. yüzyıla kadar olan tarihi süreçte MÖ 4.000 ve 3.000 dönemini icat ve keşifler bakımından oldukça verimli kabul ederken yine MÖ 6.000 ve 3.000 yılları arasındaki icat ve keşiflerin kentleşmeyi hazırladığını belirtir. Nitekim bu dönemde insan sabanı, tekerlekli arabayı, yelkenli kayığı, bakır cevherini arıtmayı, madenlerin fiziksel özelliklerini, güneş takvimini, yazıyı, sayıyı ve ölçü birimlerini birbirinin peşi sıra keşfetmiştir (2009: 85, 2006: 68).

Neolitik devrim insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmiş, şehir devrimi de; Neolitik toplumların kendine yeterli hale gelmesi, dış ticaret ve yan endüstrinin gelişmesi neticesinde ek geçim kaynaklarının ortaya çıkması ve Devlet örgütüne sahip nüfusu yoğun kentler haline gelmesi sonucunda meydana gelmiştir.

Batı'da Büyük Sahra ve Akdeniz, doğu'da Tar Çölü ve Himalayalar, kuzeyde Avrasya sıradağları Balkanlar, Kafkaslar, Elburz, Hindikuş Dağları ve güneyde Yengeç Dönencesi'dir ki bu, bölgenin batı ucu Bereketli Hilal bölgesini oluşturur. Bu bölge elverişli iklim koşulları, icatlara olanak sağlayacak hammadde kaynakları ve değişimi hızlandıracak ulaşım imkanları ile bilgi birikimini hızlandırmış, bir devir niteliği taşıyacak gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu bölgenin söz konusu dönemde kurak bir

ikliminin olduğu belirlenirken, yerleşim yerlerinin nehir boyları ya da bir su kaynağının civarında kurulduğu belirlenmektedir. Gerek tarım gerekse kalıcı yerleşim için düzenli su kaynaklarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bereketli Hilal bölgesinin tarihini değiştirmede şüphesiz Nil, Fırat ve Dicle büyük rol oynamıştır.

Yerleşik hayat ve tarım için gerekli olan suyun kullanımı, kanal kazılması, bakımının yapılması ve savunma surları, yol yapılması ve suyun paylaşılması toplumda ortak bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu sebeple artık örgütlenmiş, kuralları olan toplumlardan bahsedilebilmektedir. Bu toplumların takip eden süreçte evlerini dört köşeli hale getirilmiş balçıktan değil güneşte kurutulmuş kerpiçten yaptıkları, kilometrelerce uzaklıktan deniz hayvanları kabuklarını ithal ettikleri, soğuk dövme yöntemi ile bakırın işledikleri ve toprak kapları pişirmek için tuğla ocaklardan faydalandıkları arkeolojik kayıtlardan elde edilmektedir (Childe, 2009: 88).

İnsanlar doğada buldukları hammaddeleri doğrudan veya dolaylı olarak kullanarak yaşamları için gerekli aletler üretmeyi uzun süren gözlem ve tecrübe neticesinde öğrenebilmişlerdir. Taş ve belki de odunla başlayan bu süreçte kemiği, deriyi, lifi, kili, kumu ve kireçtaşını kullanmış, kilden çömlek ve tuğla yapmayı, kum, kireçtaşı ve çamur karışımından cam yapmayı, bakır ve altın gibi saf metalleri işlemeyi, maden yataklarından madenlerin nasıl çıkarılacağını ve demir ve bronz gibi sert metalleri işlemeyi öğrenerek doğanın kendisine sunduğu tüm kaynakları kendisi için yararlı hale getirme başarısını göstermiştir (Diamond, 2006: 416, 417).

Bakır Taş Çağ doğada bulunan saf bakır ve bakır bileşiminden oluşan taşların dövülerek işlenmesinin tecrübe edildiği ve bu yöntemle bakır aletlerin yapıldığı çağ olarak tanımlanmaktadır. Tabi bu madeni işleyebilmek için; bakırın dövülme yeteneği, ergime yeteneği, bakır cevherinden saf bakırın çıkarılması ve alaşımları gibi dört temel buluşun bir araya getirilmesi gerekli idi. Bu buluşlar araç ve gereç yapımındaki usul ve yöntemleri de değiştirmiş, taşa, ağaca ve kemiğe yontarak şekil veren insan artık keserek, çekiçle döverek, eğerek ya da eriterek şekillendirme yöntemlerini de geliştirmiştir (Childe: 2009: 91, 1944b: 9).

İnsanları bakır madeninin kullanılmasına iten sebepler bugün tam olarak bilinmemektedir. Ancak çakmaktaşı madeninin azalmaya başlamasının onları yeni arayışlara yönlendirmiş olabileceği varsayılmaktadır. Her çakmaktaşı madeninin işlenmeye elverişli olmaması ve işlenmeye elverişli madenin ise büyük araçlar yapmada kullanılması ile geriye kalan ve kırılan parçaların hiçbir araç yapmada kullanılmaması bu madenin azalmasında etkili olduğu belirlenmektedir (İlin ve Segal, 2009: 89). Diğer taraftan araçlar için bir malzeme olarak metalin taş, kemik veya ağaçtan iki önemli üstünlüğünün olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki sert, ince ve hassas kenarlı, daha dayanıklı olması ikincisi ise, şekil vermeye yatkın ve eriyebilmesi sebebi ile yeni türde araçların meydana getirilmesine olanak sağlaması şeklinde açıklanmaktadır (Childe, 1944/b: 9).

Bakırın öncelikle bir taş gibi, çekiçle vurulmak suretiyle ince şeritler haline getirilerek kesildiği tahmin edilmektedir. Bu yolla kemik veya taş gibi kesilerek ve dövülerek işlenmiştir. Bakıra istenilen şeklin tam olarak verilebilmesi ancak eritmekle mümkün olabilecektir. Bakırın eritilmesinin nasıl gerçekleştiği tam olarak bilinmemekte, bazı araştırmacılar bir rastlantı sonucu “ateşe bakır parçasının düşürülmesi” ile keşfedildiğini tahmin etmekte, bazı araştırmacılar ise açık havada yakılan ateşin kolay kolay 700°C’yi aşamayacağını bakırın erimesi için ise sıcaklığın 1084°C’ye ulaşmasının gerektiğini savunmaktadırlar. Bu noktada bakırın erimesi için uygun bir ortam olan kapalı bir çömlekçi fırını akla yakın bulunmaktadır (Childe, 2006: 76, Conner, 2012: 86-87).

Bakır madeninin eritilmesi ve şekil verilmesi önemli bir bilgi birikimi ile gerçekleştirilebilecek uygulamalı bir bilim olma özelliğini göstermektedir. Uygun taşı seçme, bakırın eriyeceği ısıyı bulma, kalıp hazırlama, bakır madenin dökülmesi ile madenin kalıba yapışmamasını sağlama, hava kabarcığının oluşmasına engel olma ve nihayetinde çekiç veya benzeri bir aletle düzeltme. Tüm bunlar sayısız deney ve gözlem sonucunda elde edile bilinmiştir (Childe, 2006: 76). Bakırın taş, kemik veya ahşaptan daha dayanıklı olması bu cevherin lüks bir ihtiyaç olmaktan çıkarmış bir ihtiyaç maddesi olarak görülmesine neden olmuştur (Childe, 2009: 95).

Bakır çiftçi toplulukların yaşadığı verimli topraklarda değil ormanlık veya taşlık arazilerde bulunmaktadır ve bu zanaat çiftçilikten artan zamanlarda yapılabilecek türde bir iş olarak kabul edilmemektedir. Özellikle sert kayaların arasında damarlar halinde kristal ve toz minerallerden oluşması bu madenin çıkarılmasında ayrı bir uzmanlık gerektirmiştir. Bu sebeple maden işçiliği ile toprak işçiliği toplumda uzmanlaşmış işbölümünü göstermektedir. Çiftçilerin elde ettikleri artı ürünle bu madeni veya bu madenden yapılmış araçları ithal ettiği, madencilerinde bu alış veriş karşılığında çiftçilerin ürünlerine sahip oldukları belirlenmektedir (Childe, 2006: 77).

4.1. İşbölümü

Maden işletmeciliğinde tarım veya hayvancılığa göre daha karmaşık bir bilimin uygulanması, bu işi gerçekleştirecek kişilerin bu konuda uzman kişiler olduğunu ve maden zanaatının tarım veya hayvancılıktan arta kalan zamanlarda yapılamayacağını göstermektedir. Bu doğrultuda maden işletmeciliği toplumda ayrı bir uzmanlaşmış işbölümü olarak belirlenmekte ve toplumun veya toplum dışı diğer grupların taleplerini karşılamak için yapılan ilk endüstriyel iş olarak tanımlanmaktadır. Uzmanlaşmış madencilerin ürettikleri araç ve gereçlere ihtiyaç duyan çiftçi ve hayvan yetiştiriciler karşısında madencilerin de çiftçi ve hayvan yetiştiricilerinin elde ettikleri ürünlere ihtiyaç duyması toplumların artık kendi kendine yeterli toplumlardan uzaklaşmalarına neden olduğu görülmektedir (Childe, 2006: 75, 2009: 95).

Dönemin en önemli özelliklerinden biri tekerleğin icadıdır. MÖ 3400 yıllarında Karadeniz yakınlarında tekerleğin kullanıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Ancak bu kanıtlar tekerleğin tahtadan yapılması ve günümüze kadar dayanmamış olması sebebi ile dayanıklı maddelere yapılmış resimlerden elde edilmektedir. Tekerleklerin ilk olarak tarım ürünlerini nakletmek amacıyla kullanıldıkları tahmin edilmektedir (Diamond, 2006: 247, 328, Childe, 2006: 80).

Ulaştırma araçlarının icat edilmesi işbölümü ve uzmanlaşmayı farklılaştırmıştır. Araçların kasalarını ve kayıkları yapan ve büyük bir beceri sahibi olmayı gerektiren uzman marangozlar dönemde rol oynarken başka bir zanaatçılık olan çömlekçiliğin de

gelişimi toplumsal işbölümünde önemli bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Daha önceleri ev ekonomisinde çömlek yapan kadınların, çark sisteminin gelişmesi ile bu işi erkeklere devrettiği bilinmektedir. Çarkın kullanılması da seramik üretiminin endüstrileşmesine ve uzmanlaşmış bir zanaatın daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dönemin buluşları toplumda kadın ve erkek arasındaki işbölümünü tamamen değiştirmiştir. Neolitik dönemde toplumun ekonomik hayatında kadınların ön planda olduğu dikkati çekerken, Bakır Çağ'da sabanın, kara ve deniz yolu taşımacılığın, çömlek yapımının hızlandıracak mekanizmanın buluşu ile artık tarla sürme, yük taşıma ve çömlek yapma gibi işler erkekler tarafından yapılmaya başlanmıştır (Childe, 2009: 101). Gerek ustaların daha hünerli olmalarının gerekse zenginliğin artmasının yansımaları daha yeni daha dekoratif ve daha iyi çömlüklerin üretilmesinde kendini göstermiştir (Hoddinott, ts.: 120).

MÖ 3.000 yıla gelindiğinde ise, bakır madenine kurşun veya kalay karıştırıldığında dökümün daha kolay gerçekleştirildiği ve üretilen eşyaların daha dayanıklı olduğunun ve “tunç”un keşfedildiği belirlenmektedir.

4.2. Ticaret

Bakır devriminin en önemli sonucu, ticarete kazanılan ivmenin tarım toplumların refahının üzerindeki etkisi olarak görülmektedir (Hoddinott, ts.: 120) Maden damarlarının bitkilerin yetişmesine elverişli topraklarda bulunmaması, çoğu zaman köy yerleşimlerinden uzak dağlarda bulunması sebebiyle bakır, önemli bir ithal mal haline gelirken, bu madenden üretilen araç ve gereçlerin günlük hayatta sürekli olarak kullanılması artık lüks bir mal olarak görülmemesine neden olmuştur. Toplumların bu ticareti gerçekleştirebilmek için daha fazla artı ürün üretmek durumunda kaldıkları bilinmektedir. Özellikle Dicle ve Fırat bölgesinde hem taşın kıt olması ve daha önemlisi taştan dayanıklı olması hem de taş ya da obsidiyenden yapılmış aletlerden daha ekonomik olması madenin önemli bir ihtiyaç malzemesi haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan bakırdan yapılmış silahların dayanıklılığı bakırın talebini arttırmada önemli bir ikinci unsur olarak görülmektedir (Childe, 2009: 96).

Bakır Çağ, maddenin fiziksel ve kimyasal niteliğini değiştirmede gerekli bilgilerin kazanıldığı bir çağ olurken, düzenli ve yoğun ticari ilişkilerle genişleyen ticari hayat genişlemesi dönemin önemli bir üçüncü özelliğini oluşturmaktadır. Ancak tabii ki toplum içi ve toplum dışı ticaretin gelişmesi için tek başına maddenin keşfi ve işlenmesi yeterli olmayacak, ticaretle el ele gitmesi gereken tekerlekli araba ve yelkenli gemi iletişim araçları da taşıma maliyetlerini düşürmek sureti ile genişlemeye katkıda bulunacaktır (Childe, 1930: 7, 9).

İnsanın taşıdığı yükü hafifleten ilk araç kesin olarak belirlenememekte ancak eşek bu hususta en uygun hayvan olarak bilinmektedir. Evcilleştirilerek etinden veya sütünden faydalanılan sığır da insanın çalışma yükünü hafifleten hayvan olarak tahmin edilmektedir. Sığırın, insana, tarlada sabanla birlikte yardımcı olduğu bilinirken, ahşaptan yapılmış olması sebebi ile sabanın keşfi ile ilgili olarak doğrudan bir kayıt bulunmamaktadır. Sabanın keşfi tarım ile sürü beslemeyi kaçınılmaz bir şekilde birleştirirken, insanı da önemli bir iş yükünden kurtarmış olmaktadır. Mezolitik dönemde Kuzey Avrupa’da ağır yüklerin taşınmasında kızaklardan faydalandığı tespit edilmiştir. Bu dönemde ise sabanı çeken öküz aynı koşum takımları ile kızıağı da çekebilmiştir. Childe, insanın kendi gücünün dışında başka bir hareket ettirici gücü keşfetmesini buhar makinesi ve petrole çalışan motorlara doğru atılan ilk adım olarak nitelendirmektedir (Childe, 2009: 97).

MÖ 3.000 yılında bulunan tekerlek, Childe tarafından “Marangozluğun Tacı” olarak tanımlanmaktadır. Ahşaptan yapılmış araçlar genellikle dayanıklı olmadığı için günümüze kadar ulaşmamaktadır. Bu sebeple arkeologlar ahşaptan yapılmış nesnelerin varlığını ancak çömlek veya taşa yapılmış resimlerden elde edebilmektedirler. Tekerlekli araçların resmine ilk olarak MÖ 3.500 yıllarında rastlanmaktadır. MÖ 3.000’de ise artık Mezopotamya ve Suriye’de tekerlekli arabaların varlığından söz edilmektedir. İki veya dört tekerlekli yapılan arabalar, Türkiye’de kağını olarak adlandırılmaktadır, ağır olmalarına karşın yük taşımada oldukça dayanıklı olduğu bilinmekte ve bugünkü otomobillerin ilk biçimlerini oluşturmaktadır. Arabalar uzak mesafeler arası eşya taşımayı da hızlandırmış gözükmektedir. Özellikle atın

evcilleştirilmesinin haberleşme ve eşya taşımada önemli roller üstlendiğini göstermektedir. At, eşek ve öküzün gücünün tekerlekle birleşmesi özellikle doğu toplumlarının 19. yüzyıla kadar kara ulaştırmasında yüklerini hafiflettiği bilinmektedir (Childe, 2009: 97-99).

Aynı süreçte uluslararası ticaretin önemli bir unsuru olan deniz yolu ile taşımacılığın geliştiği de bilinmekte ancak bu döneme ilişkin kanıtlara ancak Mısır'da vazolara çizilen resimlerle ulaşılabilmektedir. Deniz yolu ile ulaşımda kano veya sal kullanımının Paleolitik toplumlarda da olduğu tahmin edilirken, MÖ 3000 yılından önce, rüzgarın itici gücünden faydalanılarak hem kayık hem yelkenli yapımının geliştiği hem de denizde ilerleyebilmek için gerekli bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşım olanaklarının çeşitlenmesi ithal mallara olan bağımlılığı arttıran önemli bir etken olarak kabul edilmektedir (Childe, 2006: 79, 82, 2009: 100). Deniz yolu ile taşımacılığın gelişmesi yükte ağır eşyaların ticaretini kolaylaştırırken, karayolu ile taşımacılıktan daha ekonomik olduğunun keşfedilmesine de olanak sağlamıştır.

Tekerleğin sadece arabalarda değil imalat endüstrisinde kullanıldığı belirlenmiş, bu mekanizmanın çömlekçilikte de kullanılması ile daha düzgün ve daha kolay çömlekler meydana getirildiği tespit edilmiştir. Ev ekonomisi içinde evde çömlek yapma kadınlara özgü bir iş olurken bu tür bir mekanizma ile çömlekçiliğin daha uzmanlaşmış bir hale geldiği ve bu işlerin erkekler tarafından yerine getirildiği belirlenmiştir. Bu sayede artık çömlekçilik de uzmanlaşmış bir iş olarak karşımıza çıkmakta toplumsal ürün artığından pay alırken karşılığında da kendi ürünlerini topluma sunmaktadırlar.

4.3. Sanat

Kalkolitik Çağ sadece bakırın değil diğer madenlerin de kullanıldığı bir dönemdir ve bu madenlerin gündelik hayatın her alanında kullanıldığı belirlenmiştir. Gümüş yüzükler, bakır bilezikler, iğneler, asa başları sanatın inceliklerini işaret ederken toplum içinde bunların dokuma, seramik veya besin ürünleri ile değiştirilmesi sanat ile

ticaretin iç içe geçtiğinin ve ekonominin giderek karmaşık bir hale geldiğinin göstergeleri olmaktadır (Başak, 2008: 21).

Dönemin genelinde üzeri geometrik desenli çanak ve çömlekler görülürken, bereketi simgeleyen kadın heykelcikler, damga mühürler ve idollere buluntular arasında sıkça rastlanılmaktadır.

İdoller, din ya da büyü ile ilgili soyut düşüncelerin simgeleri olarak yorumlanmaktadır. İdollerin hangi amaçla yapıldıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte hem öteki dünya anlayışı içinde hem de dini ritüeller sırasında kullanıldıkları tahmin edilmektedir (Öztürk, 2013: 72).

Kalkolitik Dönem çanak çömlekleri toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Çanak çömleklerde kullanılan renkler ve desenler ait oldukları kültürlerin sanatsal özelliklerini göstermede ön plandadır.

4.4. Anadolu Kalkolitik Kültürleri

Kalkolitik Çağ çıktıkları kültürleri temsil eden yerlerin adlarını almak sureti ile; Kuzey Irak'ta Tell Hassuna ve Samarra, Habur'da Halaf Höyüğü-Halaflılar, Aşağı Mezopotamya'da Ur şehrinin yakınındaki bir yerleşim yerinin adı olan al'Ubaid (Obeyd kültürü) ve Basra Körfezi'nin yakınında bulunan Mezopotamya'nın önemli kentlerinden birinin adı olan Uruk olarak bölünürler ve Mezopotamya kültür dizini olarak kabul edilirler (Childe, 2007: 105-110). Ancak Anadolu Kalkolitik Dönemler için çoğunlukla Erken, Orta ve Geç kavramları kullanılmakta ve bu Mezopotamya kültürleri ile karşılaştırılmaktadırlar.

Tell Hassuna ve Samara Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem'leri temsil ederlerken Erken Kalkolitik Dönem'in ilk temsilcisi Halaflılar olarak kabul edilir. Prof. Dr. Robert Braidwood, günümüzden en az 40 yıl önce Halaf buluntu topluluğunun MÖ 6.000'lerde Toroslar'ın eteklerinde geliştiğini ve Irak'ın kuzeyinde bilinen yerleşmelere daha sonra ulaştığını sezinlediğini ifade etmiş ancak o dönem için bunu

kanıtlamadığını da görüşlerine eklemiştir (2008: 271). Bugün yapılan kazılar, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye kaynaklı olduğu düşünülen Erken Halaf kültürlerinin Toros yayının kuzeyinde Yukarı Dicle Vadisi'ndeki varlığını ispat etmektedir (Özdoğan, 2013: 17, Tekin, 2013: 67).

Dünya'da Erken Kalkolitik Dönem kültürünü temsil eden bir toplum da Habur'da Halaf Höyüğü olarak saptanmıştır. Erken Kalkolitik Dönem'i temsil etmelerinin sebebini arkeologlar, farklı nitelikteki araç ve gereçlere sahip olmaları ile açıklamaktadır (Childe, 2009: 89). Tahıl ürünleri yetiştirilmesi, çanak çömlekçilik, şehir planlaması, süs eşyalarındaki zenginlik Neolitik Devir'den sonra önemli bir medeniyet adımlarını göstermektedir (Landsberger, 1944: 420). Halaf kültürünün tarihi başlangıcı ile ilgili olarak farklı yaklaşımlar bulunsa da yaklaşık olarak MÖ 6.000'lerde başladığı tahmin edilmektedir. Hatta bazı çalışmalar Halaf kültürünü Geç Neolitik Dönem ile eşleştirmekte, Kuzey Mezopotamya'nın Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ında bir tarih öncesi kültürü olarak bilinmektedir.

Van Gölü civarında bir Halaf köyünün en önemli ihracatının taş ocaklarından çıkarılan volkanik cam olduğu tespit edilmektedir. Tarım ve hayvancılığı bir arada gerçekleştiren karma tarım yaptığı belirlenen bu toplumda ayrıca özel fırınlarda ve farklı desen ve renklerde yapılan kaplar kültürün öne çıkan özelliğini oluşturmuştur.

Bakır kullanımının Neolitik Çağ'dan itibaren kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda Son Neolitik Dönem ile İlk Kalkolitik Dönem kesin çizgilerle ayırmak pek mümkün gözükmemektedir.

Bakırın soğuk dövme tekniği ile işlenmesine ait ilk belirtiler MÖ 7.000 yıllarında Ergani'nin 7 km güneybatısındaki Çayönü Tepesi'ne ait arkeolojik kayıtlardan elde edilmektedir. Diğer taraftan bakır kullanımına, hatta bakırın eritilerek boncuk yapılması şekline, Neolitik Çağ toplumu olarak kabul edilen Çatalhöyük'te de rastlanılmıştır (Şenel, 1982: 145, 184). Bakır ve tunç madenlerinin kullanımına Burdur'un yaklaşık 25 km batısında yer alan Hacılar kültüründe de rastlanmakta, gerek Çatalhöyük gerekse Hacılar yerleşim yeri hem Neolitik kültürün hem de Erken

Kalkolitik Dönem'in temsilcileri olarak arkeolojik kayıtlarda yerlerini almaktadırlar (Mellaart, 1958: 127, 1961: 39, 1963: 114).

4.4.1. Batı Çatalhöyük

Çatalhöyük denildiğinde ilk anlaşılan Doğu yani Neolitik Çatalhöyük'tür. Arkeolojik araştırmalar daha çok dünya tarafından sonuçları merak edilen Neolitik tabakalar üzerine yoğunlaşmaktadır.

Çatalhöyük'ün 400 metre çapında, 7,5 metre yükseklikte bulunan Batı Höyüğü Erken Kalkolitik Dönem'in sonundan Geç Kalkolitik Dönem'in sonuna kadar "Boyalı Çanak Çömleklî" bir periyodu temsil etmektedir. Batı Höyüğü ve Doğu Höyüğü'nde yapılan karşılıklı çalışmalar Neolitik Dönem'den Kalkolitik Dönem'e geçişte Çatalhöyük yerleşim yerinin kesintisiz sürecini açıklamaya yöneliktir. Batı Höyüğü'nün belki de Doğu Höyüğü'nden ayrılanlar tarafından işgal edildiği düşünülmektedir (Mellaart, 1961: 49, 1965: 135). Doğu Çatalhöyük'ün hangi tarihte sona erdiği bugün bilinmemektedir, yaklaşık MÖ 5950, ancak Batı Çatalhöyük'ün ne zaman başladığı en erken tabakanın kazılarının tamamlanmamış olması sebebi ile henüz belli değildir. Şimdilik iki höyük arasındaki benzerlikler ve farklılıklardan yola çıkılarak tezler üretilmekte ise de, ancak kazılar tamamlandığında aralarında sadece 500 metre olan bu iki höyüğün birbirinin devamı olup olmadığı anlaşılacaktır (Kutlu, 2013: 28, 29).

Tarih öncesi insanların yaşam yerleri seçiminde coğrafya ve çevre oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Alüvyonlu ortamlar, vadiler, verimli topraklar, dağlık bölge, kil ve taştan zengin hammadde kaynaklarının varlığı, seyahat-ticaret yolları yerleşik yaşama geçmede pay sahibidir. Tarih öncesi toplumların uzun süre yaşadıkları yerleri terk etme sebepleri bugün kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Çatalhöyük insanının Doğu Höyüğü'nden Batı Höyüğü'ne geçtiği kesin olarak saptanırsa diğer bütün toplumların da göç sebepleri de belirlenmiş olabilecektir (Biehl, 2012: 75).

Neolitik Çağ'ın bir devamı olarak tahmin edilen Batı Höyüğü boyalı çömleğin yaygın olarak kullanıldığı bir dönemi temsil eder (Mellaart, 1965: 135). Merak edilen

Erken Neolitik Dönem'den itibaren evrelerin nasıl geliştiği ve Kalkolitik Höyük'e nasıl bağlandığıdır (Hodder ve Özdöl, 2012). Mellaart Batı Höyüğü'nde, farklı Kalkolitik Dönem'leri temsil eden Erken Kalkolitik I ve Erken Kalkolitik II olmak üzere iki açma kazmıştır.

Hem Batı hem de Doğu Höyükleri'nde düzenli kümelenmiş, sokakları olmayan bitişik evler ve evlere çatıdan giriş Çatalhöyük'ün ortak özellikleri arasında yer alır. Ancak Doğu Höyüğü'nden farklı olarak Batı Höyüğü'ü evler iki katlı ve bu ikinci katın duvarlarla desteklenmiş olmaları ile öne çıkmaktadır. Ayrıca evler daha çok odalı olarak dikkati çekmektedir. Kerpiçten yapılmış yeşilimsi sarı sıva kaplı duvarlara sahip evler içlerinde yine sanat ve sembolizm ile topluluğun yaşam biçimini açıklamada önemli rol oynamaktadır. El izleri, zigzag veya sepet desenler Çatalhöyük duvar resim sanatının belirleyici bir unsurudur ve yerleşimin her seviyesinde kendini göstermektedir. Bu zigzag çizimler, daireler ve paralel dalgalı çizimler çömlek boyama sanatında da görülmektedir. Çatalhöyük'te bulunan çanak çömleklerin yarısından fazlası, çoğunlukla kırmızı ve kahverenginin çeşitli tonlarında boyanmış olarak tespit edilmektedir (Hodder, 2012: 93, Mellaart, 1965: 136, 137).

Batı Höyüğü'nde gerçekleştirilen her iki açmada buluntuların yüzde doksanı tek renkli, kabaca boyanmış ve kırılmış çömlekler oluşturmaktadır. Geriye kalan buluntular ise kilden yapılmış insan ve hayvan heykelcikleri, obsidiyenden yapılmış bıçak endüstrisi, balta ve keserler, kemikten yapılmış biz ve spatuladır (Mellaart, 1965: 136).

Çatalhöyük insanının hammadde kaynaklarının çoğunu yerleşim dışından tedarik ettikleri belirlenmektedir. Obsidiyeni, Kapadokya bölgesinde bulunan Hasan Dağı çevresinden, dokuma kumaşlarını Suriye'den, deniz kabuklarını genellikle Kızıldeniz'den ve bazı çakmaktaşlarını Kuzey Suriye'den geldiği anlaşılmıştır. Ancak böyle bir ticarete bir malın çıktığı bölgeden ulaştığı bölgeye kadar aynı kişi veya kişilerce ulaştırılmasından ziyade malın elden ele aktarıldığı tahmin edilmektedir (Kutlu, 2013: 32).

Doğu Catalhöyük'ün geç dönemleri ile birlikte ve Batı Catalhöyük'te önemli değişimler tespit edilmektedir. Çanak çömlekte daha karmaşık ve uzmanlaşmış bezemeli işlemlerin varlığı, obsidiyen kullanımının artması, evcil hayvanlar ve bitki üretimine dayalı ekonominin hız kazanması ile evlerin genişletilmesi, sığırın evcilleştirilmesi, ölü gömme geleneğinin değiştirilmesi, ölümlerin evlerin altından ziyade artık dışarıya belki de mezarlıklara gömülmesi önemli değişikliklere işaret ederken beraberinde farklı soruları da getirmektedir (Hodder, 2013: 40).

Çatalhöyük'te ekonomik, sosyal veya politik hayatta bireyler arası görevlerde bir farklılık bulunmadığı anlaşılmaktadır. Günlük eylemler evlerin içinde ve rutin bir şekilde yapılmış gözükmektedir ama mevcut veriler bu durumu henüz tam olarak açıklayamamaktadır. Sosyal görevlerin evlerin içinde zorla yaptırıldığı ihtimali üzerinde de durulmaktadır (Hodder, 2013: 41).

4.4.2. Hacılar

Hacılar Höyüğü Burdur ilinin yaklaşık 25 km batısında bulunan Neolitik Çağ'dan Kalolitik Çağ'a geçişi simgeleyen Erken Kalkolitik Dönem olarak adlandırılmaktadır. Höyük 1957 yılında Arkeolog James Mellaart tarafından kazılmaya başlanmıştır. Dört yıl süren kazı çalışmalarına çeşitli sebeplerle uzun bir süre ara verilmiş ve 1985 yılında araştırmalar bu sefer Prof. Dr. Refik DURU tarafından mezarlık arama ve kaçak eser tespiti amacı ile yapılmıştır (Duru, 1986: 335). Yaklaşık 2 yıl süren bu araştırmalardan sonra ise asıl kazı çalışmaları 2012 yılında başlatılmıştır.

Hacılar Höyüğü'nde 1960-1965 yılları arasında kaçak kazılar yapıldığı ve bu kazılarda çok sayıda eski eserin oldukça yüksek bedellerle satıldığı anlaşılmıştır. Bu süreçte Prof. Dr. Refik DURU 1985 yılında kaçak kazı yapılan alanda nekropol (mezarlık) araştırması gerçekleştirmiştir. Prof. Dr. Refik DURU'nun gerek yaptığı araştırmalarda gerekse kaçak kazı yapan ve eski eser ticareti yapanlarla görüşmesi neticesinde önemli sayıda eserin yasal olmayan yollarla çıkarıldığı anlaşılmıştır (Duru, 1986: 335-336). Hacılar'a ait eserlerin ilgi çektiğinin görülmesi üzerine çok sayıda

sahtesinin de yapılarak satılması Anadolu arkeoloji tarihine gizemli, ilginç olaylara ve 50 yıllık öyküye sahip kazı olarak geçmesine sebep olmuştur.

Hacılar'ın iki farklı periyodu temsilen 9 yapı katmanından oluştuğu tespit edilmiştir. I-V katmanlar Erken Kalkolitik Dönem'i, VI-IX katmanlar ise Geç Neolitik Dönem'i temsil etmektedirler. Erken Kalkolitik Dönem Hacılar, yaklaşık olarak MÖ 5.500 ile tarihlendirilmektedir (Mellaart, 1958: 130, 153). Bu tarih bir Mezopotamya kültürü olan Halaf kültüründen daha eskidir ve James Mellaart'ın bu doğrultudaki tahminlerini doğrulamaktadır.

James Mellaart, 1960 yılında, son kazı çalışmalarında IX. yapı katının altında yeni bir yerleşim yeri tespit etmiştir. Çanak çömleğin bulunmadığı bu dönem James Mellaart tarafından "Akeramik Neolitik" olarak isimlendirilmiştir. Böylelikle Hacılar kültürü Anadolu tarihine "Akeramik Neolitik" terimini kazandıran bir yerleşim yeri olarak geçmiştir. Ancak diğer taraftan James Mellaart'tan sonra yapılan kazılarda çanak çömlek bulunmuş olması sebebi ile Hacılar'ın Akeramik Neolitik katmanları'nın Erken Neolitik olarak adlandırılması uygun bulunmaktadır. Hacılar'ın Erken Neolitik dönemi ise yaklaşık MÖ 7000 olarak tarihlendirilir (Duru, 1994: 2, 7).

Hacılar, kilin değişik kullanım biçimlerinin yaygınlaştığı, evlerin sürekli yerleşime ev sahipliği yaptığı gelişmiş bir köy görünümünde bulunmuştur (Besserat, 1977: 136).

Hacılar'da bulunan evler birer çömlek atölyesi izlenimi vermektedir. Kazılarla çıkarılan çömlekler boyalı ve boyalı olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Boyasız çömlekler Neolitik seviyeleri temsil ederken Kalkolitik seviyelerde çömleklerin tamamı boyalı ve renklidir. Boyalı çömleklerin oldukça iyi kalitede hatta Kuzey Mezopotamya kültürü olan Halaf veya Orta Bronz Çağ'ı ve Anadolu tarihinin başlangıcını temsil eden Kültepe çömleklerinden daha ince ve daha mükemmel bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çömleklerde daha fazla geometrik desenlere doğru bir değişiklik dikkati çekmektedir. Çömlekler, içinde altın mika parçacıkları olan yerel kilden yapılmış, duvarları oldukça ince, ortalama 0,4 cm, parlak bir cila ile parlatılmış

ve genellikle kırmızı ile gölgelendirilmiş olarak bulunmaktadır. Çömleklerin ıslak görünümlü cilalama tekniği ile boyandığı belirlenmiştir. Hacılar'da çömlek boyalarının renkleri her bir seviyede farklı özellik göstermesi sebebi ile kronolojik bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Seviyelerin genelinde (I-V) sarımsı krem rengi üzerine kırmızı veya turuncu – kırmızı hakimken, her seviyede farklı renklerin de kullanılması Hacılar'ın karakteristik özelliğini yansıtmaktadır (Mellaart, 1958. 134-135).

Kilin kullanımı sadece çanak veya çömleklerde değil dikdörtgen planlı, 4-5 metre uzunluğunda odalara ve avluya sahip evlerin duvarlarında da görülmüştür. Özellikle evlerin zemini oldukça düzgün, kil ve kireç karışım bir sıva ile kaplanmış olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan her evde bulunan fırınların, oval veya dikdörtgen plan üzerine yerleştirilmiş taş veya çakıl üzerine kil ile kaplandığı görülmüştür. Evlerin tek mobilyası ise kilden yapılmış platformlar olarak belirlenir (Mellaart, 1961: 42, Besserat, 1977: 137, 138).

Cilalı taş baltalar, kase ve paletler, obsidiyenden yapılmış çok sayıda bıçak, kil kepçeler, kemikten yapılmış biz ve kaşıklar, taş boncuklar, kil figürler ve ocak etrafında gruplandırılmış çömleklerin ayakta durmasını sağlayacak ayaklıklar, kireçtaşından ve bakırdan yapılmış boncuklar Hacılar'daki buluntular arasında yer almaktadır. Hacılar'da bulunan boncuklarla ilgili önemli bir nokta da bu boncuklara açılan delikler için metal araçlar kullanıldığına anlaşılmıştır. Metalürji için erken bir dönem olmasına rağmen Anadolu'nun zengin metal kaynakları metal kullanımını mümkün kılmaktadır (Mellaart, 1958: 133, 1960: 87).

4.4.3. Domuztepe (KM 97)

Erken Kalkolitik Dönemi temsil eden Halaf kültürü Kalkolitik Çağ içinde en çok ilgilenilen, araştırılan ve yorumlanan bir kültür olma özelliği gösterirken henüz tüm ayrıntıları ile ortaya çıkarılmış bir Halaf yerleşmesi yoktur. Kazıların tamamlanması ile Halaf kültürünü en iyi bir şekilde açıklayacağı düşünülen, Kahramanmaraş bölgesinde bulunan, Domuztepe tarihöncesi yerleşmesidir (Harmankaya, 1998: 10). Siteye adını veren domuz için bölge, uygun yaşam alanı sağlamıştır (Kansa vd., 2009: 902).

Halaf periyodu toplumsal hayatta önemli değişiklere sahne olmuş, mühür kullanımı, uzun mesafeler arası ticaret ağının kurulması, tekne yapımı ve uzman çanak çömlekçilik dönemin belirleyici özellikleri arasına girmiştir. Toplumsal örgütlenme biçimleri de devlet kurumlarının ilerideki gelişimi için temellerini oluşturmuştur. Bu doğrultuda Domuztepe KM 97 Halaf periyodunu açıklamada önemli bir ışık tutacaktır (Kansa ve Campbell, 2002: 2). Köyden ziyade bir kasaba görünümünde olan Domuztepe’de diğer Halaf kültürlerinden farklı olarak ritüellerin olduğu bir toplumu temsil etmektedir. Hatta bulunduğu bölge itibari ile bölgeler arası kültürel ilişkilerin merkezi konumunda olduğu tahmin edilmektedir (Carter, 2004: 30).

Domuztepe 1993 yılında keşfedilmiş, 18 hektar bir alana sahip genellikle bilinen 2 hektarlık Halaf yerleşmelerinden daha geniş bir yerleşimdir. Site alüvyonlu bir ovanın bereketine sahip, iyi sulanmış, doğal yaylaları olan ve mükemmel otlatma imkanı bulunan bir bölgede bulunmaktadır. Bazalt (volkanik kaya), kireçtaşı, çakmaktaşı ve yılan taşı bölgenin önemli kaynakları arasında bulunmaktadır (Carter, 1995: 293, Carter vd., 1996: 173, 174). MÖ yaklaşık 5850 ile tarihlendirilen Erken Halaf dönemi ile birlikte (Kansa vd., 2009: 902) Neolitik Dönemi’de yaklaşık MÖ 7000 ile tarihlendirilmekte ve Taş Çağı’nın bugüne kadar tespit edilen en geniş yerleşim yeri olarak belirlenmektedir (<https://www.britishmuseum.org/>).

Domuztepe Geç Neolitik Dönemi bitki ve hayvanların evcilleştirildiği iyi kurulmuş karma bir ekonomik düzende yaklaşık 1500 nüfuslu olarak tahmin edilmektedir. Tüm kazı aşamalarında koyun, keçi, domuz ve sığırın diğer taraftan da arpa, buğday ve baklagiller gibi önemli tahılların evcilleştirildiği, temelde tarım ve koyun yetiştiriciliğine dayalı, başarılı bir “agro pastoral” ekonomi olarak arkeolojide yerini alır. Süt ve yün gibi ikincil ürünlerin kullanıldığı, kemikten yapılmış bız ve iğneler, sıva kaplı sepetler, oldukça gelişmiş taş oymacılığı ve obsidiyen endüstrisi, taştan yapılmış kase, bardak, tabak ve kavanozlar, bebekler için yapıldığı düşünölen emzikli kase Domuztepe’de yaygın olarak bulunmuştur. (Kansa vd., 2009: 897, Carter vd., 2003: 130).

Domuztepe'nin içinde çanak çömlek, taş aletler, taş boncuklar, damga mühürlerin bulunduğu zengin bir Halaf koleksiyonuna sahip olduğu belirlenmiştir. Yeşil, gri, siyah, kahverengi saydam veya bantlı obsidiyen buluntularının karmaşık bir ticaret ağına işaret ettiği belirtilmektedir. Bu kadar çeşitli obsidiyen çeşidi en az 6 farklı bölgeden obsidiyen ithalatını işaret etmektedir. Üçgen, kare dikdörtgen, yuvarlak ve piramit şeklinde mühürler de ele geçen buluntular arasında yer almaktadır. Bu mühürler Domuztepe'de zenginliği kontrol altına alan elit bir kesimin varlığının ipuçlarını vermektedir (Carter vd., 1996: 176, 180, Carter vd., 2003: 130).

Çanak çömleklerin şekil ve süslemelerinde Halaf geleneği yaygın olarak görülmekle birlikte bu geleneğin dışında örneklere de rastlanmıştır. Halaf tipi çanak çömlekleri genellikle iyi pişirilmiş, kahverengi, siyah, turuncu ve kırmızı-kahverengi boyalı, oldukça düzgün ve yumuşak yüzeyli oldukları görülmüştür. Kum ve bitki katkılı pişirme kap biçimlerinin oldukça geniş örnekleri buluntular arasında yer alır (Carter, 1995: 293-294, Carter vd., 2003: 129).

Domuztepe, arkeoloji kayıtlarında önemli bir ayrıntı ile de dikkati çekmektedir. Arkeolojik kazılarda insan ve hayvanlara ait 10.000'in üzerinde, tam olmayan, kemik kalıntılarının bir çukurun içinde bulunması beraberinde de bir takım soruları gündeme getirmiştir. "Ölüm Çukuru" olarak adlandırılan bu yer bir ritüel davranış göstergesi olabileceği gibi toplu bir defin yeri olarak da düşünülmektedir. Yalnız insan kemikleri değil aynı zamanda hayvan kemiklerinin de bulunduğu çukurun üstünün küllerle kaplandığı ancak küllerin buraya dışarıdan getirildiği tespit edilmiştir. İnsan organlarının ve hayvan kemiklerinin henüz taze iken parçalanmasının tespiti, Domuztepe'nin sosyal hayatını aydınlatmada önemli ipuçları verirken, karmaşık mezar bulguları ile de arkeoloji kayıtlarına benzersiz bir yerleşim yeri olarak geçer (Carter vd., 2003: 120-125, Kansa vd., 2009: 161, Kansa, Campbell, 2002: 2).

4.4.4. Anadolu'da Tarihin Başlangıcı - Kültepe

Orta Anadolu'da bulunan Erciyes Dağı'nın eteklerindeki Sarımsaklı Ovası'nın ortasında önemli bir dünya kültür mirası olarak kabul edilen Kültepe, Anadolu'da

tarihin başlangıcını temsil etmektedir. Kazılar bölgenin oldukça önemli bir medeniyete sahip olduğunu göstermiştir. MÖ 3.000 yılın ilk yarısı ile tarihlendirilen ve Yakın Doğu'nun en zengin yazılı belgelerine sahip olan Kültepe'de 23.500'e yakın çivi yazılı tablet bulunmuştur.

Sadece eski eser çıkarmaya yönelik kazılar ve köylülerin toprak almak amacı ile en eski yerleşim yerine kadar kazı yapmaları neticesinde Höyüğün 1/3'lük kısmının araştırmaya imkan veremeyecek ölçüde tahrip edildiği belirlenmiştir (Kulakoğlu, 2013: 78). Ancak Höyüğün çevresinde bulunan tabletler hem yerleşim yerinin hem de dönemin ekonomik ve sosyal hayatı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Kültepe'de tüccarların evlerinde ekonomik faaliyetlerin yazılı olduğu belgelerin ve ticari eşyaların saklandığı odalar bulunmuştur. Bu odalarda tabletlerin çömlerlerde, sepetlerde, raflarda veya çuvallarda yer aldığı belirlenmiştir. Tabletlerde çoğunlukla ticari faaliyetlerin konu edildiği, iş mektupları, borç senetleri ve mahkeme tutanaklarının tabletlerin önemli bir bölümünü oluşturduğu tespit edilmiştir. Büyük metinleri, evlenme, miras gibi konuların da yer aldığı tabletler buluntular arasında yer almaktadır. Yazılı belgeler Kültepe'nin Anadolu'nun bir ticaret merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle karşılıklı iki tarafın sorumlulukları ve haklarını içeren tabletler ilk sistemli uluslararası ticaretin kurallarının varlığını göstermektedir (Kulakoğlu, 2013). Kültepe'nin Kuzey Suriye, Kilikya ve Güney Mezopotamya ile ilişkilerinin sonucunda Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı hazırladığı anlaşılmıştır (Özgüç, 1963: 24).

Artık Anadolu canlı bir ekonomiye sahip, önemli ticaret merkezidir. Her kültüründe kendine özgü sanat, zanaat, ekonomik ve sosyal bir yaşam örneği gösteren Anadolu tarihin başlangıcında da Kültepe ile Dünya tarihinde yerini almaktadır. Talihsizliktir ki, Kapadokya'dan geldiği söylenen, İstanbul'dan satın alınan ve "Kapadokyalı" olarak adlandırılan Kültepe'nin çivi yazılı tabletleri ilk olarak 1881 yılında British Museum uzmanlarından Theophilus Goldridge Pinches tarafından yayınlanmıştır.

SONUÇ

İktisat, sınırsız insan ihtiyaçları karşısında insanların ve toplumların dünyadaki kıt kaynakları kullanma konusundaki tercihlerini inceler. Bu meseleyi açıklamada ve çözümlenmede İktisat bilimi şüphesiz insan davranışlarından hareket eder. Öyleyse ilkel veya uygar, küçük ya da büyük her toplum iktisat biliminin konusunu oluşturmalı ve yeryüzünde yaşamaya başladığı günden itibaren iktisadi faaliyet içinde bulunan insan için iktisat tarihi insanlık tarihi ile başlatılmalıdır.

İnsanlık tarihinin önemli bir bölümünü ve bugünkü sosyal, ekonomik, kültürel ve düşünsel yapıların temelini klasik adlandırmalar ile Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ olarak bölümlendirilen Taş Çağ'ları oluşturur. Taş Çağları'nın büyük bir kısmını oluşturan Paleolitik Çağ ise insanlık tarihinin oldukça uzun bir sürecini kapsarken, buzul çağının etkilerinin hissedildiği ve insanlığın bugünkü yaşamsal aktivitelerin temellerinin atıldığı çağ olarak tarih sahnesinde yerini alır. Bugünkü bilgilerle yaklaşık olarak MÖ 40.000 ile başlayan ve yine yaklaşık olarak MÖ 12.000'e kadar süren Üst Paleolitik Dönem yeryüzünde yaşamaya başladığı belirlenen insan için, şüphesiz en zor yaşam şartlarının bulunduğu ve buna karşılık yaşamla mücadelede yetersiz sayıda bilginin olduğu (ya da hiçbir bilginin olmadığı) bir dönemi ifade eder. Bugün içinde bulunduğumuz dünyadan bilginin henüz oluşmadığı, geçmişin sadece gözlem ve deneylere dayalı hayatını anlayabilmek oldukça güçtür. Ancak bu güçlük Paleolitik Çağ insanının bugünkü insanlardan kesin çizgilerle ayırmayı, barbar olarak nitelendirmeyi, ekonomilerini basit geçimlik bir ekonomi içine dahil etmeyi veya günlük sosyal ve iktisadi faaliyetlerini önemsiz bulmayı gerektirmez.

Bazı tarihçiler veya arkeologlarca “önemli bir devrim gerçekleştirilemeyen” Paleolitik toplumlar aslında ne işbölümünden, ne üretimden, ne ticaretten, ne de sanattan habersizdirler. Tarih öncesi çağların iktisadi hayatını anlamada ve açıklamada diğer taraftan da bugünkü iktisadi hayatın unsurlarının temelini yine bu çağlarda oluştuğuna dair bilgiler edinmede arkeolojik veriler önemli kanıtlar sunmaktadır. Hatta bu veriler öylesine ilginçtir ki, söz konusu çağlarda bile karmaşık bir iktisadi hayatın varlığından haber verir. Mağara duvarlarına yapılan resimlerden veya ölü gömme

adetlerinden toplumsal işbölümünün varlığını ve niteliğini tespit etmek, “bir örnek” taş aletlerin varlığından ve sayısının çokluğundan alet üretim teknolojisindeki gelişmişlik düzeyini belirlemek, taş aletlerin kesiciliğinden ve aşınma oranından hangi bitkiler veya hayvanlar için kullanıldığını anlamak ve ekonomik sistemlerini adlandırabilmek, süs eşyası olarak deniz kabuklarının denize kilometrelerce uzaklıkta toplumlar tarafından kullanıldığının saptanması ile ticaretin varlığından haber vermek arkeolojik bulgularla mümkün olmaktadır. Ve yine ilginçtir ki çağ insanının diş sağlığı ve kemik yapısı da iktisadi hayatın ayrıntılarını vermede yardımcı olmakta, diş ve kemik kalıntıları insanın ne tür yiyecekler tüketerek beslendiği konusunda önemli ipuçlarını vermektedir. Diğer taraftan zaman ilerledikçe insan vücudunda görülen ve giderek narinleşen yapı insanların günlük hayatlarındaki aktivitelerini artık daha çok standartlaşmış aletlerle yerine getirdiklerinin kanıtını oluşturmaktadır.

Paleolitik Çağ ilk bilgilerin ortaya çıkması, deney ve gözlemlerle desteklenmesi için oldukça uzun sürmüştür. Ancak bundan sonra mevcut bilgilere yenilerinin eklenmesi ile gelişim hızlanacak, yeryüzünün ikliminin ısınması da bu gelişime katkı sağlayacaktır. İnsanlığın ilk ve en önemli devrimi olarak kabul edilen yiyecek üretimi ve hayvanların evcilleştirilmesi “kıt kaynaklar” sorununa önemli bir çözüm olacak ve bu çağ Neolitik Çağ olarak adlandırılacaktır. Neolitik Çağ yiyecek üretme, bitki ve hayvan evcilleştirme, yerleşik hayata geçme, çanak – çömlek yapma ve alet üretiminde dayanıklı hammaddelerin keşfi gibi temel unsurlarla iktisadi hayatın değiştiği ve çeşitlendiği tarihi bir süreci temsil etmektedir. Ancak bu değişiklik ve çeşitlilik Paleolitik Çağı Neolitik Çağ’dan kesin çizgilerle ayırmaz. Neolitik Çağ’da yerleşik hayata geçiş, daha net arkeolojik bulgular elde edilmesine neden olmakta, bu bulgular çağın iktisadi hayatını açıklamada önemli katkılar sağlamaktadır.

Paleolitik Çağ’da doğanın kendisine sunduğu taş, ağaç veya kemik ile alet yapan insan artık Neolitik’te maddenin kimyasını değiştirebileceği bilgisini edinmiş, bugünkü dünya tarımının neredeyse % 80’ini oluşturan yenilebilir bitki türünün keşfini ve üretimini sağlamış, hayvanları avlamaktan ziyade hayvanların ürünlerinden faydalanmanın daha sürdürülebilir beslenme olduğu bilincine varmış, keten, pamuk ve yünü kullanarak dokuma endüstrisinin gelişimini başlatmış durumdadır. Besin üretimi

ve maden yataklarının bulunması ticareti hızlandıran iki önemli etken olmuştur. Sadece zorunlu ihtiyaçlar için değil süs eşyası olarak kullanılan deniz kabukları ve değerli taşlar için de ticaret yolları açık tutulmuştur. Paleolitik Çağ'da cinsiyete ve aile içine dayalı işbölümü Neolitik'te yerini toplumlar arası işbölümüne bırakmıştır. Besin üretimine dayalı ekonomik sistem üretim artışı ve birikimine olanak sağlarken bu artışın saklanması, depolanması, tohumluk olarak ayrılması ve ticarete aracılık etmesi; üretim, tüketim, bölüşüm, işbölümü ve mübadele gibi iktisadi unsurların tarih öncesi gelişiminin kanıtlarını oluşturmuştur.

Çakmaktaşı madeninin azalması, her madenin işlemeye elverişli olmaması ve diğer taraftan da metalin daha kullanışlı ve dayanıklı olduğunun anlaşılması insanları bakır kullanımına yöneltirken, önemli bir ivme kazanan bilgi birikimi ile de tarih öncesi insanları artık daha fazla karmaşık iktisadi hayatın içinde yerlerini almıştır. Kalkolitik Çağ'ın önemli keşifleri arasında bulunan yelkenli kayık, saban, bakır cevheri, takvim, yazı, sayı ve tekerlekli araba kentleşmeyi hazırlayan keşifler arasında sayılabilirken, iktisadi aktivitelerin niteliği ve sayısı, artık Kalkolitik Çağ'da kuralları olan örgütlenmiş toplumların varlığını da hızlandırmıştır.

Tarih öncesi çağlar kendilerine has özellikleri ile farklı adla anılsalar da bu çağları ve bu çağlarda yaşayan toplumları birbirlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Yeni bilgilere ulaşmada eski bilgiler, tecrübeler ve gözlemler insana yardımcı olurken, bugünkü iktisat biliminin temelini anlamada tarih öncesi toplumların iktisadi hayatlarını çözümlenmek kaçınılmazdır. Günümüzden yaklaşık 40 bin yıl önce, işbölümü yaparak, mübadele ederek, uzak bölgelerden ihracat-ithalat yaparak, hayatını kolaylaştırmak için alet üreterek, hatta resim yaparak iktisadi hayatın içinde olan toplumların varlığı bilinirken, iktisat tarihini belirli toplumlara mal etmek ya da bu tarihin başlangıcı için uygar toplumları seçmek gerçek bir tarih araştırması olmayacaktır. Bu doğrultuda iktisat tarihi çalışmaları arkeoloji, antropoloji ve ilgili diğer bilimlerin katkıları ile şekillenecektir.

Tarih öncesi, insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmektedir. Dünya'daki tüm arkeolojik veriler yazılı tarih öncesi çağlarda yaşayan toplumların iktisadi faaliyetlerini

anlamada ve açıklamada şüphesiz önemli kanıtlar sunmaktadır. Anadolu coğrafyası da tarih öncesi iktisatın temellerini aydınlatmada insanlık tarihinin kesintisiz ekonomik sürecini açıklayabilme potansiyeline sahiptir. Oldukça eski ve zengin bir geçmişe sahip olan Anadolu topraklarının İktisat Tarihi'ne katkılarının öneminin büyük olacağı düşünülmektedir. Arkeolojik çalışmalar hızlandıkça Anadolu'da keşfedilen tarih öncesi buluntuları ve yerleşim yerleri dünya tarihini yeniden şekillendirmekte, yabancı kökenli arkeologların ve araştırmacıların da ilgi odağı haline gelmektedir. Dip tarih olarak adlandırılan Alt Paleolitik'ten, yazının icadına kadar her çağ ve dönemi temsil eden yerleşim yerine Anadolu'nun ev sahipliği yaptığı belirlenmektedir.

Alt, orta ve üst Paleolitik Dönem ile ilişkilendirilen Yarımburgaz, Karain ve Öküzini Mağaraları Anadolu'nun dip tarihinin önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir. Mağaralarda bulunan aletlerin sayısı ve çeşitliliği alet endüstrisinin gelişmişliğini gösterirken, insanların beslenme şekilleri, yerel ve ithal hammadde kaynakları ve süs eşyaları toplumların ekonomik aktivitelerini aydınlatmada deliller sunmaktadır. Yakın zamana kadar Mısır, Suriye ve Türkiye'yi içine alan Bereketli Hilal bölgesi tarih öncesini aydınlatmada başrol oynarken artık Göbekli Tepe, Körtik Tepe, Çayönü Tepesi, Çatalhöyük gibi yerleşim yerleri Neolitik Çağ'ın temsilcileri haline gelmektedir. Dünyada Neolitik Çağ'ın en büyüleyici arkeolojik buluntusu olarak görülen Göbekli Tepe dünya tarihini değiştirecek etkiye sahip kabul edilmektedir. Çatalhöyük ise karakteristik özellikleri UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan ve dünyada başka hiçbir topluma benzemeyen kültür yapısı sergilemektedir. Keşiflerin hız kazandığı ve kentleşmenin başladığı Kalkolitik Çağ'a ait Batı Çatalhöyük, Hacılar ve Domuztepe (KM 97) kültürleri de Erken Kalkolitik Dönem içinde yer almakta, uzun mesafeler arası ticaret ağı, karmaşık ve uzmanlaşmış çanak çömlek yapımı ve karma bir ekonomik yapı ile Erken Dönem Kalkolitik Çağ için şaşırtıcı bilgiler vermektedir. Dolayısı ile Anadolu topraklarında varlıklarını sürdürmüş tarih öncesi toplumlarının her birinin farklı iktisadi hayatları dikkati çekmekte ve bu farklılıkların toplumlararası etkileşim ile günümüz iktisadi yapısını hazırlamada etken olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda, iktisat tarihinin arkeolojik bulgular eşliğinde yeniden değerlendirilmesi ve insanın ekonomik aktivitelerini ve tercihlerini inceleme

konusu yapan iktisat bilimi için üretim, tüketim, bölüşüm, işbölümü ve ticaret gibi faaliyetlerin gelişimini incelemede insanlık tarihinin esas alınması gerektiği kanaatine ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKSAN D. (2009), **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Türk Dil Kurumu Yayınları 439, Ankara.
- AYDA A. (1974), **Etrüskler Türk mü idi?**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları : 43, Ankara.
- AYDIN S. - Y. S. ERDAL, ed. H. ÜSTÜNDAĞ (2007), **Antropoloji**, TC Anadolu Üniversitesi Yayını 1761, Açıköğretim Fakültesi Yayını 912, Eskişehir.
- AYRAL N. (1974), **Anatomi ve Fizyoloji**, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Fasikül: 1, Sayı: 24.
- BEGG D. - S. FISCHER - R. DOMBUSCH (2010) **İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çeviri ed.: Vildan Serin, İstanbul.
- BERNAL J. D. (2009), **Tarihte Bilim**, 1. Cilt, Evrensel Basım Yayın, çeviri: Tonguç Ok, İstanbul.
- BRAIDWOOD R. J., (2008), **Tarihöncesi İnsanları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Arkeopera Kitabevi, çeviri: Bilgi Altınok, İstanbul.
- BRONOWSKI J. (2009), **İnsanın Yükselişi**, Say Yayınları, çeviri: Aykut Göker, Ankara.
- CHILDE V. G. (1929) **The Most Ancient East**, The Oriental Prelude To European Prehistory, Printed in Great Britain by Stephen Austin and Sons Ltd. New York.
- CHILDE V. G. (1930), **The Bronze Age**, Cambridge University Press Fetter Lane, London.
- CHILDE V. G. (1958), **The Dawn of European Civilization**, Published by Alfred A. Knoph, INC. New York.
- CHILDE V. G. (2006), **Kendini Yaratan İnsan – İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi**, Varlık Yayınları, çeviri: Filiz Ofluoğlu, İstanbul.
- CHILDE V. G. (2009), **Tarihte Neler Oldu?**, Kırmızı Yayınları, çeviri: Alaeddin Şenel-Mete Tunçay, İstanbul.
- CHOMSKY N. (1999), **Powers and Prospects Reflections on Human Nature and the Social Order**, Pluto Pres Ltd. London.
- CIPOLLA C. M., (2012), **Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi**, Ötüken Neşriyat, çeviri: Mehmet Sırrı Gezgin, Ankara.

CONNER C. D. (2012), **Halkın Bilim Tarihi**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, çeviri: Zeynep Çiftçi Kanburoğlu, Ankara.

DIAMOND J., (2006), **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, çeviri: Ülker İnce, Ankara.

ERGUR A. (2011), **Kültür Sosyolojisi**, TC Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2318, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1315, Eskişehir.

ERÖZ M. (1982), **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

GÜREL A. O. (2001), **Doğa Bilimleri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara.

HAGER L. D. (2001), **Women in Human Evolution**, Printed in Great Britain by Selwood Printing Ltd.

HALL M. - S. W. SILLIMAN (2006), **Historical Archaeology**, Blackwell Publishing Ltd. Australia.

ILIN M. - E. SEGAL (2009), **İnsan Nasıl İnsan Oldu?**, Say Yayınları, çeviri: Ahmet Zekerya, İstanbul.

KARTAL M. (2009), **Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş Epi-Paleolitik Dönem, Türkiye’de Son Avcı Toplayıcılar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KEPENEK Y. - N. YENTÜRK (1997) **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul

KILIÇBAY M. A. (1985), **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Teori Yayınları Verso A.Ş. Ankara.

KOTTAK C. P., (2008), **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, çeviri ed.: Sibel Özbudun, Ütopya Yayınevi, Ankara.

MARX K. (1975), **Kapital**, Cilt I, çeviri: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.

MCINTOSH J. (2011), **Arkeoloji**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, çeviri: Yaprak Eran, Ankara.

NASH S. E. (2005), **The History of Archaeology**, Archaeology - Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), Developed under the Auspices of the UNESCO, EOLSS Publishers, Oxford, UK, [<http://www.eolss.net>]

ORSER C. E. Jr. - B. M. FAGAN (1995), **Historical Archaeology**, by Harper Collins College Publishers, New York.

ÖZBEK M. (2000), **Dünden Bugüne İnsan**, İmge Yayınları, Ankara.

ÖZDOĞAN M. (2013), **50 Soruda Arkeoloji**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.

PELT J. M. vd. (2002), **Bitkilerin En Güzel Tarihi**, Kültür Yayınları, çeviri: Nedret Tanyolaç, İstanbul.

PONTING C. (2011), **Dünya Tarihi**, Alfa Yayınları, çeviri: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul.

SAHLINS M. (2010), **Taş Devri Ekonomisi**, bgst Yayınları, çeviri: Taylan Doğan, Şirin Özgün, İstanbul.

SAMUELSON A. P. (1966), **İktisat**, Mentş Kitabevi, çeviri: Y. Demirgil, İstanbul.

SAVAŞ V. F. (2007), **İktisatın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ŞENEL A. (1982), **İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 504, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.

TOPDEMİR H. G. - Y. UNAT (2013), **Bilim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara.

WHITE A. L. (1949), **The Science of Culture, A Study of Man and Civilization**, Grove Pres, INC, New York.

MAKALELER

ALBRECHT G. - B. ALBRECHT - H. BERKE - D. BURGER - J. MOSER - W. RÄHLE - W. SCHOCH - G. STORCH - H. P. UERPMANN - B. URBAN (1992), **Late Pleistocene and Early Holocene Finds From Öküzini: A Contribution to the Settlement History of the bay of Antalya Turkey**, Paléorient, Vol. 18, No. 2, pp. 123-141.

AKURGAL E (ts.), **Anadolu Tarihi'nin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Hititoloji, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi ve Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalları) Anadolu Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10, ss. 21-30.

ANGEL J. L. (2005), **The Bases of Paleodemography**, American Journal of Physical Anthropology, Vol. 30, Issue 3, (June), pp. 427-438.

ARSEBÜK G. (ts.), **Dip Pleistosen ve Kültür**, İstanbul Üniversitesi Anadolu Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9 ss.1-11, İstanbul.

ARSEBÜK G. - F. C. HOWELL - M. ÖZBAŞARAN (1989), **Yarımburgaz 1988**, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 9-38, Ankara.

ARSEBÜK G. - F. C. HOWELL - M. ÖZBAŞARAN (1990), **Yarımburgaz 1989**, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara Üniversitesi Basımevi, ss.17-42, Ankara.

ARSEBÜK G. (1996) **Trakya'da Eski Bir Yerleşim Yeri: Yarımburgaz Mağarası Epi Paleolitik Çağ Bulguları**, Anadolu Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, Sayı: 14, ss. 33-50.

ARSEBÜK G. (1999), **İnsanın Evrim Süreci ve En Eski Kültürleri**, TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Sayı 2, ss. 31-50, Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş. Ankara.

ATICI A. L. (1998), **Zooarkeoloji Amacı, Yöntemleri ve Arkeolojideki Önemi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 1,2, ss. 230-246.

BALTER M. (1998) **The First Cities, Why Settle Down? The Mystery of Communities**, Science, 20 November Vol. 282 no. 5393 pp. 1442.

BALTER M. (1999), **A Long Season Puts Çatalhöyük in Context**, Science 29 October 1999: Vol. 286, no. 5441 pp. 890-891.

BALTER M. (2001), **Did Plaster Hold Neolithic Society Together?**, Science, 14 December 2001: Vol. 294 no. 5550 pp. 2278-2281.

BANNING E. B. (2003), **Housing Neolithic Farmers**, Near Eastern Archaeology, Vol. 66, No. ½, House and Home in the Southern Levant (Mar.-Jun.), pp. 4-21, published by: the American Schools of Oriental Research.

BANNING E. B. (2011), **So Fair a House Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East**, Current Anthropology, Vol. 52, No. 5 (October), pp. 619-660, The University of Chicago Pres.

BAR-YOSEF O. (2002), **The Upper Paleolithic Revolution**, Annual Review of Anthropology . Vol. 31, pp. 363–393.

BAŞAK O. (2008), **Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı: 21, ss. 15-33.

BEALS R. L., H. HOIJER (1991), **Antropolojinin Konusu ve Alanı**, Çeviri: Yrd. Doç Dr, Gürbüz Erginer Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt: 35 Sayı: 2 ss. 009-034.

BERNARD H. R. (2006), **Research Methods in Anthropology**, Qualitative and Quantitative Approach, Altamira Press A Division of Rowman Littlefield Publishers inc. Oxford.

BESSERAT D. S. (1977), **The Beginnings of the Use of Clay in Turkey**, Anatolian Studies, Vol. 27, pp. 133-150, British Institute at Ankara.

BIEHL P. F. (2012), **Rapid Change Versus Long-Term Social Change During The Neolithic-Chalcolithic Transition in Central Anatolia**, iansa, Interdisciplinaria Archaeologica, Natural Sciences in Archaeology, (August), Volume III, Issue 1/2012, pp. 75-83.

BOSTANCI E. Y. (1961), **Research in South-East Anatolia The Chellean and Acheulean Industry of Duluk and Kartat**, Anadolu (Anatolia) Ankara Üniversitesi Dergisi, Sayı: 6, ss. 129-179.

BRAIDWOOD R. J., (1948), **Prehistoric Men**, Popular Series Anthropology, No. 37, pp. 1-5, 7-189, published by Field Museum of Natural History.

BRAIDWOOD R. J., H. ÇAMBEL, W. SCHIRMER (1981), **Beginnings of Village – Farming Communities in Southeastern Turkey: Çayönü Tepesi, 1978 and 1979**, Journal of Field Archaeology, Vol. 8, No. 3 (Autumn), pp. 249-258, published by Maney Publishing.

CARTER E. (1995), **The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminary Report on the Season**, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel

Müdürlüğü XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Yayın No: 1809, ss. 289-306, Ankara.

CARTER E., H. BOZKURT, S. CAMPBELL, J. SNEAD, L. SWARTZ (1996), **Report on the Archaeological Work in Domuztepe and its Environs in 1995**, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Yayın No: 51, s. 173-187, Ankara.

CARTER E., CAMPBELL S., S. GAULD (2003), **New Data from late Halaf Domuztepe in South Central Turkey**, Paléorient, Vol. 29, No. 2, pp. 117-133.

CARTER E. (2004), **Soner ATEŞOĞULLARI ile Söyleşi**, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi Yıl: 6 Sayı: 22, ss: 27-33.

CHAABANI H. (2012), **Insights on the history of Anthropology: its emergence in the wider Middle East before it existed as a discipline**, International Journal of Modern Anthropology Int. J. Mod. Anthrop., 5 pp. 80-87.

CHAZAN M. (1995), **Conceptions of Time and the Development of Paleolithic Chronology**, American Anthropologist, New Series, Vol. 97, No. 3 (Sep., 1995), pp. 457-467, Published by: Wiley on behalf of the American Anthropological Association.

CHILDE V.G. (1944), **The Future of Archaeology**, Man, Vol.44 (Jan.- Feb.), pp. 18-19, Published by Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

CHILDE V.G. (1944b), **Archaeological Ages as Technological States**, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 74, No. 1/2, pp. 7-24, Published by: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

CHILDE V.G. (1945), **Directional Changes in Funerary Practise During 50.000 Years**, Man, Vol. 45 (Jan.- Feb.), pp. 13-19, published by Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

CHILDE V. G. (1946), **Archaeology and Anthropology**, Southwestern Journal of Anthropology, Vol. 2 No: 3 pp. 243-251, Published by University of New Mexico.

CHILDE V. G. (1950), **The Urban Revolution**, The Town Planning Review, Liverpool University Press, Vol.21, No.1, pp.3-17, London.

ÇAMBEL H., R. J. BRAIDWOOD (1980), **İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2589 ss. 1-64.

ÇAMBEL H. (1990), **Ülkemizin Geçmişini Yer Yüzünden Silinme Aşamasında, Çözüm Ne Olabilir?**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:34 Sayı: 1-2, ss. 381-385.

ÇIRAK A., M.T. ÇIRAK (2010), **Kelenderis/ Tiyatro Alanında Yapılan Kazılarda Bulunan İskeletlerin Paleodemografik Analizi**, ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, Vol. 2, No. 1 pp, 265-281.

ÇİLİNGİROĞLU Ç. (2005), **The Concept of “Neolithic Package”: considiring its meaning and applicability**, Documenta Preahistorica XXXII, UDK 903.2 (4/5) ”633/634”:001.4, ss. 1-13.

DURANTI A., (2001), **Linguistic Anthropology**, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, pp. 8899-8906, Macmillan (New York) Editors-in-Chief: Neil J. Smelser and Paul B. Baltes Elsevier Ltd.

DURU R. (1986), **Hacılar Nekropolünü Arama Çalışmaları**, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Nisan), ss. 335-338.

DURU R. (1994), **Hacılar’ın En Eski Kültürleri Gerçekten Çanak Çömleksiz Neolitik mi idi? (3 lev-ha ile birlikte)**, Anadolu Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, sayı: XIII, ss. 1-15.

EAKINS J. K. (1980), **Human Osteology and Archaeology**, The Biblical Archaeologist, Vol. 43, No. 2 (Spring), pp. 89-96.

EREK C. M. (1998), **Karain Mağarası Orta Paleolitik Kenar Kazıyıcılarının Tresiyolojik İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 1.2, ss. 205-228.

ERSOY A., (2012), **Arkeoloji ve Antropoloji**, İnsan Bilim Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 1 ss. 1-5.

ESİN U. (1985), **Arkeolojide Kullanılan Arkeometrik Araştırmalara Genel Bir Bakış**, I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs, ss. 1-6, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

ESİN U. (1994), **Akeramik Neolitik Evrede Aşıklı Höyük**, XI. Türk Tarih Kongresi, ss. 28-38 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

FAIRBAIRN A. (2005), **A History of Agricultural Production at Neolithic Çatalhöyük East, Turkey**, World Archaeology, Vol. 37, No. 2, Garden Agriculture (Jun., 2005), pp. 197-210.

FARID S., I. HODDER (2000), **Çatalhöyük 1999**, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt. 1, Mayıs, ss. 63-72, İzmir.

GOODENOUGH W. H. (2002), **Anthropology in the 20th Century and Beyond**, American Anthropologist, Published by: American Anthropological Association, New Series, Vol. 104, No. 2 (Jun., 2002), pp. 423-440.

GOODRUM M. R. (2009), **The History of Human Origins Research and Its Place in the History of Science: Research Problems and Historiography**, Science History Publications Ltd. volume: 47, part: 3, number: 157 pp. 337-357, Cambridge, England.

GÖZCELİOĞLU B. (2011), **Geçmişe Işık Tutan Bitki Kalıntıları**, Bilim ve Teknik Dergisi (Mart) ss. 64-67.

GÜLTEKİN T., Ö. GÖKÇÜMEN (2009), **Genetik Bilgi ve Antropoloji**, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi (Ocak) ss. 50-55.

GÜNGÖR A. (1998), **Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt: 38 Sayı: 1.2, ss. 367-379.

HALLOWEL A. I. (1965), **The History of Anthropology as an Anthropological Problem**, Journal of the History of the Behavioral Sciences (January), Vol. 1, Issue 1, pp. 24-38.

HARMANKAYA S., O. TANINDI (1996), **"Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme"**, TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik, Ege Yayınları, Takım ISBN 975-807-003-7, Cilt ISBN 975-807-004-5, İstanbul.

HARMANKAYA S., O. TANINDI, M. ÖZBAŞARAN (1998), **TAY – Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3: Kalkolitik**, Ege Yayınları, Takım ISBN 975-807-003-7, Cilt ISBN 975-807-019-3, İstanbul.

HARMANKAYA S., B. ERDOĞU (2002), **Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme**, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri TAY, TASK Vakfı Yayınları, Takım ISBN 975-6637-08-0, Cilt ISBN 975-6637-09-9, Klasör 4a/4b (İlk Tunç Çağı) Ege Yayınları ss.7-41, İstanbul.

HODDER I, C. CESSFORD (2004), **Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük**, American Antiquity, Vol. 69, No. 1 (Jan., 2004), pp. 17-40, Published by: Society for American Archaeology.

HODDER I. (2007), **Çatalhöyük in the Context of the Middle Eastern Neolithic**, Annual Review Anthropology, 2007.36, pp. 105-120.

HODDER I., S. ÖZDÖL (2012), **2011 Çatalhöyük Kazıları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, ss. 91-100, Çorum.

HODDER I. (2013), **Konya Ovası'nda Tarihöncesi Bir Yerleşme: Çatalhöyük**, Bilim ve Gelecek Dergisi (Kasım), Çev.: Serap Özdöl KUTLU Sayı: 117, ss. 35-42.

HODDINOTT R. F. (ts), **From The Chalcolithic To The Early Bronze Age in West and North Pontic Lands**, Anadolu Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10 ss 117-129 İstanbul.

İNAN A., (1949) **Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:7 Sayı:1 ss. 203-235.

JACOMET S. (2007), **Plant Macrofossil Methods and Studies : Use in Environmental Archaeology**, Encyclopedia of quaternary science, Bd. 4. Amsterdam, pp. 2384-2412.

KANSA S. W., S. CAMPBELL (2002), **Feasting With the Dead? – A Ritual Bone Deposit at Domuztepe, South Eastern Turkey (c. 5550BC)**, Proceedings of the 9th ICAZ Conference, Durham 2002 Vol 1: Behaviour Behind Bones (eds. Sharyn Jones O’Day et al.) pp. 2-13..

KANSA S. W., A. KENNEDY, S. CAMPBELL, E. CARTER (2009), **Resource Exploitation at Late Neolithic Domuztepe, Faunal and Botanical Evidence**, Current Anthropology Volume: 50, Number: 6, (December).

KANSA S. W., S. C. GAULD, S. CAMPBELL, E. CARTER (2009), **Whose Bones are those? Preliminary Comparative Analysis of Fragmented Human and Animal Bones in the “Death Pit” at Domuztepe, a Late Neolithic Settlement in Southeastern Turkey**, Anthropozoologica 44(1), pp. 159-172.

KANSU Ş. A. (1947), **Stone Age Cultures in Turkey**, American Journal of Archaeology, Vol. 51, No. 3 (Jul.-Sep.) pp. 227-232, published by Archaeological Institute of America.

KARTAL G. (2012), **Karain B Gözü Paleolitik Yontmataş Alet Tipolojisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Anadolu/Anatolia Dergisi, Sayı: 38, ss. 89-108.

KARTAL M. (2003), **Anatolian Epi-Paleolithic Period Assemblages: Problems, Suggestions, Evaluations and Various Approaches**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Anadolu (Anatolia) Dergisi, sayı: 24, ss. 45-62.

KARUL N. (2013), **Bendin Ardındakiler**, Arkeoatlas Dergisi, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., Sayı: 8, ss. 6-9, İstanbul.

KÖKTEN İ. K. (1952), **Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 3.4, ss. 167-188.

KÖKTEN İ. K. (1959), **Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeridi Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında**, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı: VIII-2, ss. 10-16, (Maarif Vekaleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü), Ankara.

KÖKTEN İ. K. (1961), **Maraş ve Antalya Vilayetlerinde Süreli Dip Tarih Araştırmaları Hakkında Kısa Bir Rapor**, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı XI-I, ss. 40-44, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Ankara.

KÖSEM M. B. (1998), **Öküzini Mağarası Ön Kazıyıcılarının Tipolojik Gözlemi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt: 38, Sayı: 1.2, ss. 187-203.

KÖSEM M. B. (2005), **Yontmataş Endüstrilerinin Tanımlanmasında Tip Listesi Çalışmalarının Yeri ve Önemi**, Ankara Üniversitesi Anadolu/Anatolia Dergisi, Sayı: 29, ss. 29-38.

KULAKOĞLU F. (2013), **Uluslararası Ticaret Merkezi Kültepe Kanış**, Aktüel Arkeoloji Dergisi, (Eylül – Ekim), Sayı: 35, ss. 76-101

KUTLU S. Ö. (2013), **Çatalhöyük**, Bilim ve Gelecek Dergisi (Kasım), Sayı: 117, ss. 26-34.

LANDSBERGER B., (1944), **Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu**, Çeviri: Mebrure Tosun, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 419-437, Ankara.

LEE R. B. (1968), **What Hunters Do for a Living, or, How to Make Out on Scarce Resources**, Man the Hunters - 1966, Excerpt, Chicago.

LEVI-STRAUSS C. (1978), **Antropoloji**, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Çeviri: Ümid Meriç, Sayı: 6.

LOMBARDI G. P. (2001), **Mummy Conservation and Paleopathology**, Revista de Antropología Chilena, Vol. 33, No. 1 (Enero - Junio 2001), pp. 87-89, Published by: Universidad de Tarapaca.

MARTINOLI D. (2004), **Food Plant Use, Temporal Changes and its Seasonality at Epipaleolithic Öküzini and Karain B Caves, Southwest Anatolia, Turkey**, Paléorient and CNRS Editions, Vol. 3, No.2 pp. 61-80

MARSHALL A. (2011), **Principles of Economics (8th ed.) 1890**, The Online Library of Liberty, Liberty Fund, Inc., Indiana.

MELLAART J. (1958), **Excavations at Hacilar First Preliminary Report**, Anatolian Studies, Vol. 8, pp. 127-156, published by British Institute at Ankara.

MELLAART J. (1960), **Excavations at Hacilar Third Preliminary Report, 1959**, Anatolian Studies, Vol. 10 (1960), pp. 83-104, published by British Institute at Ankara.

MELLAART J. (1961), **Excavations at Hacilar Fourth Preliminary Report, 1960**, Anatolian Studies, Vol. 11, pp. 39-75, published by British Institute at Ankara.

MELLAART J. (1962), **Excavations at Çatal Hüyük First Preliminary Report, 1961**, Anatolian Studies, Vol. 12, pp. 41-65, published by British Institute at Ankara.

MELLAART J. (1963), **Excavations at Çatal Hüyük Third Preliminary Report**, Anatolian Studies, Vol. 14, pp. 39-119, published by British Institute at Ankara.

MELLAART J., (1964), **A Neolithic City in Turkey**, Scientific American (April), pp. 120-129, W.H. Freeman and Company, San Francisco.

MELLAART J. (1965), **Çatal Hüyük West**, Anatolian Studies, Vol. 15 (1965), pp. 135-156, Published by: British Institute at Ankara.

MONTGOMERY S. (2004), **Of Towers, Walls and Fields: Perspectives on Language in Science, Science**, Bilim ve Teknik, Çeviri: Elif Yılmaz.

NASH S. E. (2002), **Archaeological Tree-Ring Dating at the Millennium**, Journal of Archaeological Research, Vol. 10, No. 3, pp 243-275, September, Plenum Publishing Corporation, New York.

OTTE M., I. YALÇINKAYA, O. B. YOSEF, J. K. KOZŁOWSKI, J. M. LÉOTARD, H. TAŞKIRAN, P. NOIRET, M. KARTAL, September 1994 (1999), **The Anatolian Palaeolithic: data and reflections**, published by British School at Athens Studies Vol. 3, pp. 73-86.

OTTE M., I. YALÇINKAYA, H. TAŞKIRAN, J. K. KOZŁOWSKI, O. B. YOSEF, P. NOIRET, (Winter 1995) **The Anatolian Middle Paleolithic: New Research at Karain Cave**, Journal of Anthropological Research, Vol. 51, No. 4, pp. 287-299, Published by: University of New Mexico.

ÖZBEK M., (1985), **Değirmentepe Eski İnsan Topluluklarının Demografik ve Antropolojik Açidan Analizi**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (Mayıs), ss. 107-130 Ankara.

ÖZBEK M., (1987), **Çayönü İnsanlarında Diş ve Dişeti Hastalıkları**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, ss. 367-400 Ankara.

ÖZBEK M (2005), **Körtik Tepe’de İnsan Sağlığı**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Yayın No: 3032-105, ss. 41-52, Ankara.

ÖZDOĞAN M. (1987), **Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Kazı Çalışmaları**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, ss. 323-346.

ÖZDOĞAN M., A. ÖZDOĞAN, D. B. YOSEF, W. V. ZEIST (1993), **Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme**, TC

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzler Genel Müdürlüğü, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı (Mayıs), Cilt: 1, Yayın No: 1677, ss. 103-122, Ankara Üniversitesi Basımevi.

ÖZDOĞAN M. (1997), **Anatolia from the last glacial maximum to the Holocene climatic optimum : cultural formations and the impact of the environmental setting**, Paléorient, Vol. 23, No. 2, Paléoenvironnement ET Sociétés Humaines Aumoyen-Orient de 20 000 BP À 6 000 BP (1997), pp. 25-38 Published by: Paléorient and CNRS Editions.

ÖZDOĞAN M. (2006), **Yerbilimleri ve Arkeoloji**, 59. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri, 20-24 Mart, Ankara.

ÖZDOĞAN M. (2013)b, **Fırat Uygarlıkları Tarihin Aktığı Nehir**, Arkeoatlas Dergisi, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., Sayı: 8, ss. 10-21, İstanbul.

ÖZGÜÇ T. (1963), **Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi**, Anadolu (Anatolia), Sayı: 7, ss. 23-42.

ÖZKAYA V., A. COŞKUN, M. BENZ, Y. S. ERDAL, L. ATICI, F. S. ŞAHİN (2011), **Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt: 1 (Mayıs), ss. 315-332.

ÖZKAYA V., A. COŞKUN (2013), **Yerleşik Yaşamın Başlangıcı-Körtik Tepe**, Arkeoatlas Dergisi, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., Sayı: 8, ss. 30-39, İstanbul.

ÖZTÜRK G. (2013), **İdoller**, Aktüel Arkeoloji Dergisi, (Eylül – Ekim), Sayı: 35, ss. 72-73.

PELİN C., O. POLAT (1997), **Paleopatoloji**, Ankara Patoloji Bülteni, Cilt 14 (1), ss. 80-83.

PETERS J., K. SCHMIDT (2004), **Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment**, Anthropozoologica, 39.1, pp. 179-218, Publications Scientifiques du Muséum national d'Histoire naturelle, Paris.

RAMMOHAN K. T. (2005), **Economic History as Human Science**, Economic and Political Weekly, Vol. 40, No. 26, Jun. 25-Jul. 1, pp. 2859-2863.

RODMAN P. S. (1999), **Whither Primatology? The Place of Primates in Contemporary Anthropology**, Annual Review of Anthropology, Vol. 28, pp. 311-339.

SANDISON A.T. (1967), **Sir Marc Armand Ruffer (1859-1917) Pioneer of Palaeopathology**, Medical History, Volume 11, Issue 02, April, pp 150-156.

SCHMIDT K. (2000a), **Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations**, Paléorient, Vol. 26, No. 1 pp. 45-54, Published by: Paléorient CNRS Editions.

SCHMIDT K. (2000b), **Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East**, TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Sayı: 3, ss. 1-6, TÜBİTAK Matbaası, Ankara.

SCHMIDT K. (2010), **Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs**, Deutsches Archäologisches Institut, Orient-Abteilung, Documenta Praehistorica XXXVII, pp. 339-356 DOI: 10.4312/dp.37.21, Berlin.

SCHMIDT K. (2011), **Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, Yayın No: 155-3, ss. 319-340 Ankara.

SCHOCH R. M. (2010), **The Mystery of Göbekli Tepe and Its Message to Us**, The World's Most Unusual Magazine New Dawn, (Sept.-Oct.), No. 122, pp. 53-60.

SCOTT G. R. (1997), **Dental Antropology**, Encyclopedia of Human Biology, Second Edition, Vol.3 pp. 175-190, Academic Pres

SÖNMEZ A. (2011), **Truva Hazinelelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası**, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 29/Bahar, ss. 215-228.

SYMMES P. (2010), **“History in the Remaking: A temple complex in Turkey that predates even the pyramids is rewriting the story of human evolution”**, *Newsweek*, 1 March 2010, article published online 18 February 2010 at: www.newsweek.com/id/233844 (Accessed 29 April 2010).

TEKİN H. (2013), **Çiftçilerin Mührü**, Arkeoatlas Dergisi, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., Sayı: 8, ss. 62-67, İstanbul.

TOK G. (2007), **Bilim Tarihinde Yolculuk**, Bilim ve Teknik Dergisi (Ocak) ss. 30-32.

TOPDEMİR H. G. (2011), **Bilimsel Yöntemin Tarihsel Gelişimi: Antikçağ**, Bilim ve Teknik Dergisi (Haziran), Sayı: 523, ss. 104-106.

TSETLIN Y. B. (2010), **Ceramic Investigations in Russia Scientific approaches, pottery production structure, modern possibilities and some research result**, Journal of Nordic Archaeological Science 17, pp. 65-81, Moscow Russia.

TUTTLE R. H. (1988), **What's New in African Paleoanthropology?** Annual Review of Anthropology Vol. 17: 391-426 (Volume publication date October 1988) .

UZEL İ. (1992), **Bir Çayönü Baş İskeletinin Sefalometrik İncelenmesi**, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, ss. 185-200, Ankara.

UZEL İ., B. ALPAGUT, S. KOFOĞLU (1987), **Geç Roma Dönemi İskeletlerinde Diş Çürüğü Aşınmaları ve Periodantal Hastalıklar**, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü III Arkeometri Sonuçları Toplantısı, ss. 31-54, Ankara.

YALÇINKAYA I. (1978), **Taş Devirleri Sanatında Teknik ve Stil**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt:29 Sayı:14, ss. 67-82.

YALÇINKAYA I. (1987), **1986 Yılı Karain Kazısı**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Nisan, ss. 15-38, Ankara.

YALÇINKAYA I. (1990), **1988 Yılı Karain Kazıları**, T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 39-58.

YALÇINKAYA I., M. OTTE, H. TAŞKIRAN, B. KOSEM, K. CEYLAN (1996), **1985-1995 Karain Kazıları Işığında Anadolu Paleolitiğinin Önemi**, T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (Mayıs), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, ss.1-10.

YALÇINKAYA I., H. TAŞKIRAN, M. KARTAL, K. ÖZÇELİK, M. B. KÖSEM (2011), **2010 Yılı Karain Mağarası Kazıları**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt (Mayıs 2011), ss. 373-392 Malatya.

YAŞAR F., A. S. EROL (2007), **Diş Antropolojisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı: 22, ss. 15-40.

WIENER M. H. (1991), **The Nature and Control of Minoan Foreign Trade**, Studies in Mediterranean Archaeology Bronze Age Trade in the Mediterranean, Papers Presented at the Conference held at Rewley House, Oxford, in December 1989 Edited by N.H. Gale, Vol. 90, pp. 325–350.

WYNN T. (2002), **Archaeology and Cognitive Evolution**, Behavioral and Brain Sciences 25, pp. 389–438.

ZEDER M. A. (2011), **The Origins of Agriculture in the Near East**, Chicago Journals Current Anthropology, Vol. 52, No. Supplement 4, pp. S221-S235.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://files.libertyfund.org/files/1676/Marshall_0197_EBk_v6.0.pdf 08.02.2014

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50fec92d9f72d4.48259976 22.01.2013

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=bilim&kategori=terim&hng=md>. 28.12.2012

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/jeolojik/Fanerozoik/Senozoik/Kuaterner/Pleistosen/index.htm> 18.05.2013

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44420/gobeklitepe-arkeolojik-alani-sanliurfa.html> 25.09.2013

<http://whc.unesco.org/en/list/1405> 03.11.2013

https://www.britishmuseum.org/research/research_projects/all_current_projects/domuztepe_excavations_project/domuztepe_dig_diary_2008.aspx 30.11.2013

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Banu ÖZÜŞEN

Doğum Yeri ve Yılı : Ankara – 1974

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Gazi Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Yabancı Dil ve Düzeyi :

İngilizce, 51,25 (KPDS)

İş Deneyimi :

1.Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu - Müfettiş

2.Akdeniz Üniversitesi Manavgat Meslek Yüksek Okulu Öğr. Gör.

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

Buzul Çağı'ndan İlk Çağ'a Tüketimin Tarihi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Yıl: 2012, C.4, S.7, s.1-16